

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Humboldt vastaan markkinat: laadullinen analyysi suomalaisen korkeakoulupolitiikan ideoista kansanedustajien keskuudessa.

Tekijä: Anni Vesa

Koulutusohjelma/oppiaine: Valtio-oppi

Työn laji: Pro gradu –työ x Sivulaudaturtyö__ Lisensiaatintyö__

Sivumäärä: 71s+lähteet

Vuosi: syksy 2014

Tiivistelmä:

Pro gradu –tutkielmani käsittelee suomalaisen korkeakoulupolitiikan, ja erityisesti yliopistopolitiikan muutosta yliopistoideoissa. Työssäni muutoksen kulminaatiopisteenä on vuonna 2010 voimaan astunut uusi yliopistolaki, joka on seurannut useiden viimeaikaisten kansainvälisten yliopistoreformien aaltoa. Tutkielmani analyysi pohjautuu kansanedustajien täysistuntokeskusteluille liittyen uuden yliopistolain hyväksymiseen.

Työni lähtökohtana on kahden yliopistoideaalin välinen kamppailu, eli perinteisen, sivistysyliopiston ideaalia edustavan Humboldtin ideaalin sekä amerikkalaislähtöisen markkinayliopiston ideaalin dikotominen asetelma. Tutkielmani tarkoituksena on pyrkiä selvittämään, onko suomalaisten kansanedustajien näkemyksissä nähtävissä tällainen dikotominen asetelma vai onko jompikumpi ideaali ottanut dominoivan ideaalin aseman. Aineistoa on tulkittu teemoittelun avulla.

Tutkimusongelmaan on pyritty vastaamaan hahmottamalla viime vuosien muutoksia suomalaisessa ja kansainvälisessä yliopistopolitiikassa. Tutkielman viitekehys rakentuu pääasiassa akateemisen kapitalismin teorialle sekä Burton R. Clarkin yritysmäisen yliopiston teorialle. Näistä teorioista on ammennettu analyysin apuna hyödynnettyjä markkinoituneen yliopiston tunnusmerkkejä.

Väitän, että markkinoituneen yliopiston ideaali on ottanut dominoivan ideaalin aseman kansanedustajien keskuudessa. Dikotomista asetelmaa on havaittavissa vain vähän ja sekin liittyy tiettyihin yksittäisiin kysymyksiin. Ristiriitaa aiheuttaa kuitenkin se, että julkisuudessa usein annetaan kuva Suomen yliopistoista vahvoina humboldtilaisen perinteen jatkajina.

Avainsanat: Markkinayliopisto; Humboldt; akateeminen kapitalismi; yliopistoreformi; kansanedustajat

Muita tietoja:

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi x

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi x
(vain Lappia koskevat)

VALTIO-OPPI
YHTEISKUNTATIETEIDEN TIEDEKUNTA
LAPIN YLIOPISTO

Humboldt vastaan markkinat:
laadullinen analyysi suomalaisen korkeakoulupolitiikan ideaaleista
kansanedustajien keskuudessa.

Anni Vesa
Syksy 2014
Pro gradu -tutkielma
Työn ohjaaja: Mika Luoma-aho

Sisällysluettelo

1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat: tutkimusongelma ja näkökulma.....	3
1.2 Uusi yliopistolaki	4
1.3 Aineisto.....	5
2 Humboldttilainen yliopistoideaali ja yliopistoideaalin muutos	8
2.1 Suomalainen korkeakoulujärjestelmä ja sen kehitys	9
2.2 Humboldtin ideaali vastatuulella – yliopistopolitiikan muutos	14
2.2.1 Muuttuvat yliopistot	15
3 Markkinoituneen yliopiston teoreettiset lähtökohdat – markkinayliopisto, yritysmäinen yliopisto ja akateeminen kapitalismi	22
3.1 Yliopistojen markkinoituminen	23
3.2 Burton R. Clarkin yritysmäinen yliopisto	27
3.3 Akateeminen kapitalismi.....	32
3.3.1 Akateemisen kapitalismin vaikutukset – opiskelijat ja kansallinen tiede- ja innovaatiopolitiikka	41
3.3.2 Akateemisen kapitalismin ongelmat ja kritiikki	43
4 Kansanedustajien näkemykset Suomen yliopistopolitiikasta aineistossa	46
4.1 Miksi uusi yliopistolaki?.....	46
4.2 Suomen ja yliopistojen kilpailukyky, huippuyliopistot ja kansainvälistyminen.....	50
4.3 Lukukausimaksut.....	55
4.4 Autonomia.....	58
4.5 Rahoitus.....	61
4.6 Muita näkökulmia	63
5 Johtopäätökset	66
Lähteet	

1 Johdanto

Suomalaisen yhteiskunnan ja Suomen menestyksen taustalla sanotaan usein olevan tasa-arvoinen ja yhteiskunnallisesti merkittävä korkeakoulujärjestelmä. Suomalainen korkeakoulujärjestelmä on kansainvälisesti verrattuna varsin nuori. Suomen ensimmäinen yliopisto, Turun Akatemia (nykyisen Helsingin yliopiston edeltäjä) perustettiin vuonna 1640. Yliopistoverkostoa alettiin laajentaa 1850-luvulla ja 1900-luvun alussa. Nykyisen laajuuden se saavutti vuonna 2010 uuden yliopistolain mukana tehdyssä rakenteellisessa uudistuksessa, jonka myötä useita yliopistoja yhdistettiin.

Suomalaisten yliopistojen perustamisen ajankohtana vallitseva käsitys yliopistojen toiminnan tarkoituksesta ja tehtävistä nojautui vahvasti Humboldtin yliopistoideaaliin. Yliopistomme ovatkin perustettu tälle tieteen vapautta, yliopistojen autonomiaa ja akateemista yhteisöä sekä tutkimukseen perustuvaa opetusta korostavalle ideaalille. Suomeen Humboldtin ideaali sopi hyvin, ja yliopistoista tulikin luontevia vapaan tieteen ja ajattelun kehtoja.

Kuitenkin 1970- ja 1980-luvuilla yliopistoissa tehtävää tutkimusta ja yliopistojen merkitystä yhteiskunnalle ryhdyttiin pohtimaan uusista näkökulmista. Tarpeet yliopistojen kehittämiseksi ja yliopistoissa tapahtuvien toimintojen järjeistämiseksi liittyivät osaltaan yhteiskunnan muutokseen, globalisaation nousuun ja kansainvälisestikin yliopistoihin kohdistuneeseen muutoshaluun. Ajateltiin, että yliopistoillakin tulisi olla aiempaa selkeämmin yhteiskuntaa tukevaa toimintaa, jota tulisi voida ohjailla aiempaa paremmin. Yliopistoja ei enää nähty pelkkänä vapaan tieteen kehtona joka itsessään on yhteiskunnalle arvokas, vaan niiden tuli aiempaa selkeämmin osoittaa olevansa yhteiskunnalle hyödyllinen ja tuottoisa laitos. 1970- ja 1980-luvuilta alkoikin pitkä yliopistoreformien kausi, jonka voidaan sanoa huipentuneen vuoden 2010 yliopistolain uudistukseen, joka muutti nykyisiä yliopistoja rajummin kuin yksikään yksittäinen muutos aiemmin.

1970- ja 1980-luvuilta lähtenyt reformien jatkumoa on leimannut uudenlaisen ideaalin omaksuminen. Kun ympäröivä yhteiskunta pyrki tehostamaan ja järjeistämään toimintojaan, näyttäytyi Humboldtin ideaali tunkkaisena, tehottomana ja vanhanaikaisena. Yliopistojen toimintaa alettiin arvioida ja mitata erilaisin mittarein. Yliopistoille annettavan rahoituksen tuli tuottaa enemmän kuin ottaa, ja toimintaa tuli tehostaa monin paikoin. Tutkimuksen tekemiselle syyksi ei enää riittänyt pelkkä aito kiinnostus aihetta kohtaan, vaan lisäksi oli osoitettava, mitä kaikki tutkimiseen käytetty aika tulee vastapainoisesti tuottamaan yhteiskunnalle.

Muutokset aiempiin käytäntöihin ja toimintatapoihin ovat tuntuneet yliopistoissa vierailta ja ne ovatkin herättäneet paljon keskustelua yliopistojen kehittämissuunnista ja tulevaisuudesta. Erityisesti humanistisissa tieteissä tehokkuusvaatimukset ja tulostavoitteet on koettu vieraiksi elementeiksi. Muutosvastarintaa ja hankaluuksia muutosten omaksumisessa on vahvistanut muutosten kiihtyvä vauhti, joka on näkynyt erityisesti 2000-luvulla, jolloin lyhyen aikavälin sisään toteutettiin sekä tutkinnonuudistus, opintoaikojen rajausta, useita opintotukimuutoksia sekä lopulta yliopistojen raju rakenteellinen kehittäminen ja uudistettu yliopistolaki. Erityisesti 2000-luvulla tehdyt muutokset ovat näyttäytyneet usein nopeasti valmistelluilta, melko rajuina ja osittain jopa odottamattomina. Uusia uudistuksia on alettu suunnitella kun edelliset uudistukset ovat vielä olleet kesken, tai niiden vaikutuksia ei ole vielä kunnolla pystytty analysoimaan. Tämä on aiheuttanut turhautumista ja hämmennystä sekä yliopistoissa että ympäröivässä yhteiskunnassa.

1970- ja 1980-luvuilta lähteneitä muutoksia on leimannut erkaantuminen Humboldtin ideaalista. Muutoksissa on pyritty omaksumaan erityisesti yksityiseltä sektorilta haettuja toimintamalleja, jotka tähtäävät tehokkuuteen ja tuloksellisuuteen. Lisäksi on haettu jonkin verran mallia erityisesti yhdysvaltalaisen yliopistojen toimintatavoista. On kuitenkin huomattava, että yhdysvaltalaisista yliopistoista suurin osa ei ole missään vaiheessa omaksunut eurooppalaista, Humboldtin mallia, vaan Yhdysvalloissa yliopistot ovat rakentuneet jo alkujaan varsin erilaisten ideaalien pohjalta.

Tapahtunutta muutosta on tutkittu jonkin verran, ja sitä on pyritty tunnistamaan. Hieman eri näkökulmista ja eri laajuuksilla ilmiötä tarkastelleet tutkimukset ovat kaikki päätyneet sijoittamaan muutoksen tavalla tai toisella yliopistojen markkinoitumisen tai kaupallistumisen kenttään. Markkinoitumisella tai kaupallistumisella voidaan laajasti nimittää useita samanaikaisesti käynnissä olevia muutoksia ja prosesseja, joita kaikkia kuvaa yliopistojen siirtyminen kauemmas vanhasta Humboldtin ideaalista. Huomattavaa kuitenkin on, että tutkimus on usein luokiteltu kasvatustieteelliseksi tutkimukseksi. Yliopistojen markkinoitumisen vaikutuksista yhteiskuntaan puolestaan ei löydy juurikaan tutkimusta. Tutkimuskirjallisuuden vähäisyys selittyy osittain sillä, että kyseessä on jokseenkin tuore ilmiö erityisesti eurooppalaisessa kontekstissa. Yliopistojen markkinoitumisen vaikutuksia yhteiskuntaan ei ole silti syytä väheksyä. Erityisesti voimakkaasti hyvinvointivaltiope- rinnettä edustavissa Pohjoismaissa (Suomi mukaan lukien) yliopistojen markkinoitumisella voi olla merkittäviäkin yhteiskunnallisia vaikutuksia.

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat: tutkimusongelma ja näkökulma

Pro gradu -tutkielmani lähtökohtana on korkeakouluja, ja tarkemmin nimenomaisesti yliopistoja kohdannut merkittävä muutos ja siihen liittyvä kahden erilaisen ideaalin välinen kamppailu. Voidaan nähdä, että kamppailu on johtanut dikotomiseen vastakkainasetteluun, jossa yliopistojen ideaaliksi on valittava joko perinteinen Humboldtin ideaali tai uusi, moderni markkinayliopistoideaali. Tutkielmani perustuu olettamukseen, että näiden kahden ideaalin rinnakkaiselo ei ole mahdollinen, vaan yliopistolaitosta kehitettäessä on valittava poluksi joko Humboldtin ideaalin seuraaminen tai markkinayliopisto.

Erityisesti viimeisen reilun kymmenen vuoden aikana tehdyt yliopistoreformit ovat näyttäneet Humboldtin ideaalin hylkäämiseltä ja markkinayliopiston ideaalien omaksumiselta. Kuitenkaan missään ei ole julkilausuttu sitä, että suomalaisen tiede- ja korkeakoulupolitiikan johtotähtenä olisi muuta kuin Humboldtin ideaali. Vaikka rajujakin muutoksia on tehty, ei yliopistoja ohjaavassa ministeriössä tai yleisesti julkisessa keskustelussa ole tehty linjausta siitä, että kehittämisen tavoitteena olisi markkinayliopiston ideaali. Silti muutokset ovat vahvistaneet markkinayliopiston ideaalia ja järjestelmällisesti heikentäneet Humboldtin ideaalia.

Ideaalien kamppailu Suomessa on ollut jossain määrin näkymätöntä, ja on haastavaa mainita yhtä merkittävää tapahtumaa, joka kuvastaisi kehitystä parhaiten. Muutos on kuitenkin ollut kokonaisvaltaista, eikä se ole koskenut vain yliopistomaailmaa, vaan laajemmin koko sitä ajatusta, miten yliopistoista puhutaan ja minkä nähdään olevan yliopistojen tärkeimmät tehtävät. Näistä lähtökohdista olen päätenyt tutkimaan tämän muutoksen ja dikotomian näkyvyyttä eduskunnan täysistuntojen keskusteluissa. Tarkastelunalaisiksi keskusteluiksi olen valinnut vuonna 2009 hyväksytyyn, uuteen yliopistolakiin liittyvät keskustelut.

Eduskunnan täysistunnoissa käytetyt keskustelut ovat hyvä lähtökohta dikotomian tutkimiselle nimenomaisesti siitä näkökulmasta, että keskustelua käyvät henkilöt eivät ole pääsääntöisesti lähellä yliopistoyhteisöä toimivia henkilöitä ja heidän näkemyksensä voidaan olettaa olevan yliopistojen sisäisestä keskustelusta ulkopuolisia. Kansanedustajien tehtävänä on myös miettiä yhteiskuntaa kokonaisuutena eikä yliopistoa yksikkönä. Kansanedustajien näkemyksien pitäisi siis heijastella kokonaisnäkemyä yhteiskunnasta ja yliopistojen roolista osana sitä.

Työni pääkysymys on: Vahvistaako käyty keskustelu ideaalien välistä dikotomiaa? Etsimällä kysymykseen vastauksia pyrin kartoittamaan sitä, miten suomalaiset kansanedustajat näkevät suoma-

laisen yliopistojärjestelmän, ja pystyvätkö kansanedustajat jollain tavalla näkemään tai ymmärtämään vallitsevaa dikotomiaa. Tutkimuskysymystä olen lähestynyt lukemalla primääriaineiston dikotomian osapuolten kautta, ja löytämään teemoittelua käyttäen dikotomiaa vahvistavia ja heikentäviä piirteitä. Työni alakysymykset ovat: ”Kumpaa dikotomian osapuolta keskustelu vahvistaa?” sekä ”Mitkä keskustelun teemat vahvistavat dikotomian osapuolta/osapuolia?” Näiden kahden alakysymyksen tarkoituksena on selvittää tarkemmin, onko jompikumpi dikotomian osapuolista vahvemmin edustettu tai mahdollisesti jopa omaksuttu täysin kansanedustajien keskuudessa, ja miten tämä voidaan tunnistaa keskusteluteemoista.

1.2 Uusi yliopistolaki

Vuoden 2009 yliopistolaki oli osa pitkää korkeakoulupolitiikan muutosten ketjua ja seurasi kansainvälisten yliopistoreformien näyttämää tietä (lisää luvussa II). Uudistuksen tarkoituksena oli modernisoida suomalaista yliopistojärjestelmää ja auttaa yliopistoja pärjäämään aiempaa paremmin kansainvälisessä kilpailussa.

Suomalaisilla, laissa virallisen aseman saaneilla yliopistoilla on perustuslakiin kirjattu autonominen asema eli itsehallinto. Tämä tarkoittaa sitä, että yliopistoilla on oikeus ja velvollisuus järjestää itse sisäinen hallintonsa suomalaisten lakien puitteissa. Yliopistojen toimintaa valvoo ja ohjaa opetusministeriö. Ohjausta ja valvontaa on kuitenkin pyrittävä tekemään niin, ettei yliopistojen autonomiaa loukata.

Autonominen asema aiheuttaa tiettyjä haasteita yliopistolain muodostamiselle. Laissa ei voida liian tarkkaan säännellä esimerkiksi yliopistojen sisäistä toimintaa. Kuitenkin valtion rahoituksen varassa toimivilta yliopistoilta voivat lainsäätäjät odottaa toimintaa lainsäätäjän tai valtiollisen ohjauksen mukaisesti. Lakia muodostettaessa on siis löydettävä kultainen keskitie käskytyksen ja autonomian väliltä. Uuden yliopistolain tavoitteeksi opetusministeriö (OKM 2014) on määritellyt seuraavaa:

Yliopistouudistuksella pyritään parantamaan yliopistojen toimintaedellytyksiä kansainvälisessä toimintaympäristössä. Tavoitteena on, että yliopistot pystyvät paremmin:

- reagoimaan toimintaympäristön muutoksiin
- monipuolistamaan rahoitus pohjaansa
- kilpailemaan kansainvälisestä tutkimusrahoituksesta
- tekemään yhteistyötä ulkomaisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa

- kohdentamaan resursseja huippututkimukseen ja strategiaan painoaloihinsa
- vahvistamaan tutkimus- ja opetustoimintansa laatua ja vaikuttavuutta
- vahvistamaan rooliaan innovaatiojärjestelmässä.

Laki pyrittiin tekemään puitelaiksi: tarkoituksena oli, että yliopistoille jätetään mahdollisimman paljon vapautta itse määritellä omilla johtosäännöillään tarkemmin toimintaa juuri kyseisessä yliopistossa. Merkittävimpiä yliopistojen omaan harkintavaltaan jätettyjä asioita olivat muun muassa yliopistojen toimielinten valtasuhteista ja koosta päättäminen, jotka voidaan nähdä kuuluvan yliopistojen itsehallinnon piiriin.

1.3 Aineisto

Suomalaiseen yliopistoreformiin liittyvää kirjallisuutta on yllättävän paljon. Uuden yliopistolain mukanaan tuomat muutokset ovat olleet niin merkittäviä, että kirjoituksia aiheesta löytyy runsaasti, ja tutkimusta suomalaisesta yliopistopolitiikasta viimeisen kolmenkymmenen vuoden ajalta kohtuullisesti. Merkittävä osa uutta yliopistolakia koskevaa kirjallisuutta on luonteeltaan yliopistojen henkilökunnan (erityisesti professorit sekä niin sanottu keskiryhmä) tuntemuksia ja ajatuksia kartoittavia sekä kirjoituksia yhteen kokoavia tekstejä. Vain pieni osa näistä on tutkimuksia. Huomattavaa on, että yliopistojen johdon ja opiskelijoiden mielipiteiden ja tuntemuksien kartoittamiseen tähtäävät kirjoitukset loistavat poissaolollaan. Yksittäisistä kirjoituksista koostetut kirjat ovat kuitenkin nekin tarpeellista luettavaa, sillä ne antavat kattavan kuvan eri intressiryhmien näkemyksistä liittyen uuteen yliopistolakiin.

Tieteellisen tutkimuksen ja akateemisten kirjoitusten lisäksi materiaalia yliopistojen muutokseen tarjoaa opetusministeriön ja nykyisen opetus- ja kulttuuriministeriön sekä sivistysvaliokunnan tuottamat selvitykset ja mietinnöt. Niissä on kuitenkin jokseenkin selkeästi nähtävillä takana oleva poliittinen agenda, jonka vuoksi käyttämistä aineistona on harkittava.

Olen etsinyt primääriaineistostani vastausta tutkimuskysymykseeni haravoimalla keskusteluista dikotomiseen jakoon liittyviä teemoja. Tutkimukseni metodina onkin siis löyhä teemoittelu, jonka kategoriat liittyvät sekä Humboldtin ideaalin että markkinayliopiston keskeisiin piirteisiin.

Tutkielman analyysi on tehty eduskunnan kahden täysistuntokeskustelun sekä yhdestä sivistysvaliokunnan mietinnöstä. Täysistuntokeskusteluista 11.6.2009 sekä 15.6.2009 on analyysiin valittu nimenomaisesti yliopistolakia koskevat keskustelut. Eduskunnan täysistuntokeskustelut tallenne-

taan sanantarkasti Suomen valtiopäiväasiakirjoihin, joten keskustelut kokonaisuudessaan on löydettävissä eduskunnan internet-sivuilla. Täysistunnossa 11.6.2009, jolloin käytiin ensimmäinen käsittely liittyen hallituksen esitykseen yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi, on käytetty yhteensä 100 puheenvuoroa. Täysistunnossa 15.6.2009, jolloin käytiin toinen käsittely liittyen hallituksen esitykseen yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi, on käytetty yhteensä 27 puheenvuoroa. Kaikkiin tutkielman aineistona on siis käytetty 127 puheenvuoroa ja sivistysvaliokunnan mietintö.

Analyysin aineistona on käytetty sivistysvaliokunnan mietintöä 5/2009 vp liittyen hallituksen esitykseen yliopistolaiksi ja siihen liittyviksi laeiksi. Sivistysvaliokunnan mietintöön liittyy myös kolme vastalauseetta, joista ensimmäisen on allekirjoittanut neljä SDP:n kansanedustajaa. Toisen vastalauseen on allekirjoittanut yksi vasemmistoliiton kansanedustaja. Kolmas vastalause on yhden kristillisdemokraattien kansanedustajan allekirjoittama. Näitä vastalauseita ei ole otettu tarkemman analyysin kohteeksi, sillä niissä esille tuodut asiat on tuotu esille myös täysistuntokeskusteluissa. Täten ne eivät tuota merkittävää uutta materiaalia analysoitavaksi. Lisäksi on huomioitava, että analyysin tarkoituksena ei ole tuottaa tietoa mahdollisista puoluepoliittisista näkemyseroista tai vertailla niitä. Näiden vastalauseiden tarkempi analysoiminen olisi välttämättä tarkoittanut myös puoluepoliittisten linjojen näkyväksi tuomista ainakin jossain määrin.

Tutkielmassa käytettyä aineistoa (eduskunnan täysistuntokeskustelut 11.6.2009 [tekstin sisäisissä viittauksissa PTK 66/2009] ja 15.6.2009 [tekstin sisäisissä viittauksissa PTK 68/2009] sekä sivistysvaliokunnan mietintö 5/2009 vp [tekstin sisäisissä viittauksissa SiV 5/2009]) on tarkastelu akateemisen kapitalismin sekä Humboldtin yliopistoideaalin muodostaman dikotomisen asetelman läpi. Aineistoa on pyritty erittelemään niin, että se vastaa seuraaviin kysymyksiin:

- 1) Mitkä aineistossa esille tulevat teemat liittyvät akateemiseen kapitalismiin?
- 2) Mitkä aineistossa esille tulevat teemat liittyvät Humboldtin yliopistoideaaliin?
- 3) Onko aineistosta todettavissa, että suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa vallitsee akateemisen kapitalismin sekä Humboldtin yliopistoideaalin muodostama dikotominen asetelma?

Aineistoa on analysoitu tarkemmin teemojen avulla. Teemojen tarkoituksena on ohjata analyysiä juuri niihin asioihin, jotka liittyvät olennaisesti akateemiseen kapitalismiin sekä Humboldtin yliopistoideaaliin. Teemat on valittu aineiston ja teorian välisen vuoropuhelun tuloksena: valittujen tee-

mojen avulla on erotettavissa selkeästi aineistosta nousevat kokonaisuudet, jotka liittyvät olennaisesti dikotomiseen asetelmaan tai dikotomian jompaankumpaan puoleen. Teemat ovat myös luonteeltaan niin sanottuja vedenjakajia: jokaiseen teemaan liittyy jonkinlaista vastakkainasettelua, joka kuvaa myös dikotomian vastakkaisia osapuolia. Teemat ovat seuraavat:

- 1) Uuden yliopistolain tarpeellisuus
- 2) Suomen kilpailukyvyn kasvattaminen, huippuyliopisto ja kansainvälistyminen
- 3) Lukukausimaksut
- 4) Yliopistojen autonomia
- 5) Rahoitus

2 Humboldtin yliopistoideaali ja yliopistoideaalin muutos

Humboldtilainen yliopistoideaali on historian merkittävin eurooppalaisten yliopistojen toimintaa ohjannut ideaali, joka syntyi 1800-luvulla paroni Wilhelm von Humboldtin aloittamasta saksalaisesta yliopistoreformista. Wilhelm von Humboldt (1767–1835) toimi Preussin kuningaskunnan opetusministerinä, kun hän päätti käynnistää mittavan yliopistoreformin. Humboldtin yliopistolaitoksen uudistuksessa keskeistä oli yliopiston rakentaminen vapaan ja puhtaan tieteen paikaksi, jossa tuotetaan objektiivista tietoa. Opetuksen oli myös perustuttava tieteeseen, ja yliopistolaitoksen eräänlaiseen mestari-kisälli-asetelmaan, jossa vanhemmat tieteenharjoittajat opettavat nuorempia. Valtion kuului tehdä tämä mahdolliseksi, ja nimenomaan ainoastaan valtion täysimääräisellä rahoituksella oli mahdollista varmistaa tieteen vapaus. Valtion rahoituksesta huolimatta yliopistoilla tuli olla autonominen itsehallinto. (Niiniluoto 2011, 398.) Jotta tiede voisi aidosti kehittyä ilman ulkopuolista vaikutusta, tuli sen olla täysin vapaata ulkopuolisista motiiveista ja intresseistä, kuten rahoituksesta (Huusko 2009, 67).

Humboldtilaisen yliopiston keskeinen piirre on opetuksen ja tutkimuksen rikkomaton yhteys. Opetuksen on perustuttava tutkimukseen, ja jokaisen tutkijan on myös opetettava. Tutkimuksen taas tulee olla vapaasti tutkijan itsensä johtamaa, eikä keskittyä esimerkiksi ulkopuolelta annettuihin aiheisiin. Jokaisella tutkijalla (ja opettajalla) tulee olla tohtorin tutkinto. Yliopistojen tulee olla valtiollisia yliopistoja, jotka takaavat tutkimuksen vapauden, ja antavat myös tilaa keskittyä yliopistojen tärkeimpään tehtävään: opetukseen ja tutkimukseen. Humboldt ei suoraan itse ajanut yliopistojen autonomiaa, mutta piti tärkeänä, että valtio ei puuttunut yliopistojen toimintaan, vaan ainoastaan turvasi toiminnan rahoittamalla yliopistoja. (Shils 1997, 234–235.)

Humboldtilainen malli perustuu 1800-luvun eurooppalaisten huippuyliopistojen, Bolognan, Leidennin ja Utrechtin malliin, joka Humboldtin mielestä oli avain menestyksekkääseen yliopistoon. Humboldtin malli on myös omanlaisensa vastaisku 1800-luvulla Saksassa nousseeseen mielipiteeseen, jonka mukaan yliopistoja ei tarvita lainkaan yhteiskunnassa. Humboldt ei itse nähnyt yliopistoja paikkana, jossa tuotetaan työvoimaa tai erityisesti akateemikkoja. Humboldtin mallin mukaan yliopistot ovat paikkoja, joissa etsitään totuutta ja tästä totuuden etsimisestä luonnollisesti tulee tuloksena myös pätevää työvoimaa sekä akateemikkoja. (Shils 1997, 234–235.) Humboldtin ideaalin mukaan yliopistoja alettiin rakentaa hallinnollisesti niin, että ”käytännölliset” ja soveltavat tiedet, kuten kauppatieteet ja tekniikka olivat omissa korkeakouluissaan. Humboldt piti tärkeänä,

että yliopistoa ei sekoiteta kouluun. Tätä vahvistettiin perustamalla yliopistoista erillisiä teknillisiä ja kauppatieteellisiä korkeakouluja. (Niiniluoto 2011, 399.) Humboldtin malli korostaa myös yliopistolaitoksen sisäistä yhteisöllisyyttä nojaamalla kollektiivisen päätöksenteon malliin ja rakentamalla matalaa hierarkiaa, jossa mestari ja kisälli (opettaja ja oppilas) ovat omalla tavallaan toistensa vertaisia pyrkimällä kumpikin oppimaan toiseltaan jotain uutta. Humboldtin yliopistossa opiskelija ei siis ole asiakas, vaan tärkeä osa yliopistoyhteisöä.

Humboldtin hahmottelema yliopisto on ollut kantava ideaali eurooppalaisten yliopistojen kehitymisessä. Lisäksi erityisesti Humboldtin ajatukset tieteen ja opetuksen yhteydestä ovat vaikuttaneet nykyaikaisten yliopistojen kehitykseen ympäri maailmaa aina 1800-luvulta lähtien. Merkittävimmin Humboldtin ideaali on vaikuttanut eurooppalaisten korkeakoulujen kehitykseen, joista suurin osa on rakennettu nimenomaisesti Humboldtin sivistysyliopiston mallin mukaiseksi. Yksikään yliopistojen reformi ei ole vielä pystynyt muuttamaan yliopistokulttuuria yhtä merkittävällä tavalla, kuin mitä Humboldt pystyi.

2.1 Suomalainen korkeakoulujärjestelmä ja sen kehitys

Suomessa perustettiin vuonna 1640 Kuninkaallinen Turun akatemia. Myöhemmin (1809) akatemia muuttui Keisarilliseksi Turun Akatemiaksi, samalla muuttuen myös humboldtilaiseksi koko kansan sivistysyliopistoksi. Suomalaisen yliopistolaitoksen synnyssä ja kehittämisessä merkittävässä roolissa oli J. V. Snellman (1806–1881), joka oli hyvin perillä saksalaisesta sivistysyliopiston mallista. (Huusko 2009, 67–68.) Myös muut, myöhemmin perustetut suomalaiset yliopistot ovat rakentuneet Humboldtin ideaalin pohjalta. Valtion rahoittama yliopisto on korostanut autonomian tarvetta ja vapaata tiedettä, sekä tutkimukseen perustuvaa opetusta.

Suomessa Humboldtin malli on kuitenkin saanut kolauksia aina 1960-luvulta lähtien, jolloin yliopistojen laajamittaiset uudistukset ovat alkaneet toinen toisensa jälkeen. Eurooppalainen ja suomalainen tiedepolitiikka alkoi muuttua voimakkaasti jo 1960-luvun puolivälissä, jolloin taloudellisen kasvun turvaaminen kytkettiin osaksi kansallisia tiede- ja tutkimuspolitiikan tavoitteita. Samalla siirryttiin askel pois perinteisestä, laaja-alaista sivistystä korostavasta koulutuksesta kohti ammatillista, työelämää palvelevaa koulutusta. Toisaalta valtion roolia yliopistojen ensisijaisena rahoittajana korostettiin voimakkaasti. (Kolbe 1996, 22.)

Vapaan tieteen yliopistoja alettiin hiljalleen säännellä ja ohjata valtion puolelta sillä ajatuksella, että yliopistojen kehittäminen ja yliopiston tulokset ovat yhteydessä toisiinsa. Seuraavaksi vuorossa olivat tulosohjaus ja tehokkuusmittaus. (Koski 2009, 101–102, 106–108.) Viimeisimpinä muutoksina suomalaiset korkeakoulututkinnot on siirretty osaksi kansainvälistä mallia Bolognan prosessin myötä. Lopulta yliopistolaki uudistettiin vuonna 2009, jota ennen aloitettiin myös yliopistojen raju rakenteellinen kehittäminen.

Perinteisesti suomalaisia yliopistoja on pidetty eurooppalaisen sivistysyliopistoperinteen jatkajina. Suomessa sitoutuminen Humboldtin ideaaliin näyttäytyi esimerkiksi siinä, että yliopistojen odotettiin kasvattavan laaja-alaisesti ihmistä sivistykseen tiedollisen puolen lisäksi myös esimerkiksi kulttuurin tuntijana ja aktiivisena kansalaisena. Näin oli myös vielä 1960-luvulla, jolloin akateeminen koulutus korosti yleissivistystä eikä professionaalista ammatillista koulutusta. Ajan koulutuspoliittinen keskustelu herätteli kyllä kysymystä siitä, onko yliopistojen tehtävänä kouluttaa ylioppilas tehokkaasti suoraan ammattiin vain onko ”[yliopisto]koulutuksella ylevämpiä kasvatuksellisia päämääriä”. (Kolbe 1996 16–18.)

Humboldtilainen ideaali oli melko puhtaasti Suomessa käytössä vielä 1950-luvulla. Yliopiston historia oli hyvin tiedossa, samoin kuin humboldtilainen tausta, jota pyrittiin myös vaalimaan. Yliopistot ja erityisesti maisterit olivat myös vahvasti Suomen sivistyksellistä eliittiä. Ensimmäinen merkittävä erkaantuminen Humboldtin ideaalista tapahtui vuonna 1964 niin sanotun Laurilan komitean mietinnön tultua julki. Mietintö seurasi vahvasti yleistä eurooppalaista koulutuspoliittista kehityslinjaa, jossa tiedettä ensimmäistä kertaa valjastettiin talouskasvun veturiksi. Nähtiin, että kouluttamalla on luotava uutta, osaavaa työvoimaa yritys sektorin käyttöön, valtion kasvun tueksi. Lisäksi luovuttiin ainakin osittain elitistisestä koulutuskäsityksestä esimerkiksi tuomalla yliopistoihin mukaan myös aikuisopiskelijat ja täydennys- ja uudelleenkoulutus. Vain muutamaa vuotta myöhemmin, vuonna 1968, asetettiin Suomessa niin sanottu Nummisen komitea pohtimaan korkeakoulujen sisäistä hallintoa. Komitean loppupäätelmänä oli, että tulevaisuuden kehittämiskohteita olivat muun muassa tehokkuus ja taloudellisuus. 1960- ja 1970-luvuilla käytiin myös kamppailua siitä, tulisiko yliopisto-opetuksen olla edelleenkin yleissivistävää vai enemmänkin professionaalista ja työelämään valmentavaa. Lopulta yleissivistävä ja kulttuurisia arvoja sekä tutkimuksen itseisarvoa korostanut vanha ideaali nähtiin tunkkaisena ja mennyttä maailmaa edustavana, ja professionaalinen ideaali vei voiton. (Kolbe 1996, 19, 22, 28, 30.) Tämän voidaan nähdä olevan merkittävä irtau-

tuminen Humboldtin ideaalista ja luoneen perustan monille muille, myöhemmin tehdyille uudistuksille.

1980-luvulla alkaneeseen länsieurooppalaiseen yliopistojen voimakkaaseen kehitykseen on kuulunut läpileikkaavasti budjettien leikkaaminen ja opiskeluaikojen lyhentäminen (Rinne et al. 2012, 45). Vuonna 1983 Suomessa opetusministeriön puolelta esitettiin uuden korkeakoulujen kehittämislain valmistelun yhteydessä ensimmäistä kertaa, että yliopistojen resurssien jako riippuisi jollain tapaa saavutetuista tuloksista. Koko 1980-luvulla yliopistomaailmaa leimasi vahvasti tuloksellisuus ja tehostaminen, ja nousukauden aikana tehdyt toimenpiteet näyttivät myös tuottavan haluttuja tuloksia. 1990-luvulla Suomea kohtasi vaikea ja syvä lama, jolla oli vaikutuksensa myös koulutuspolitiikkaan. Vuonna 1993 korkeakoulutuksen rakenteellisen kehittämisen ohjelmassa ehdotettiin muun muassa vahvojen yksikköjen vahvistamista ja resurssien suuntaamista aloille, joilla on merkittäviä mahdollisuuksia valtion taloudellisen kasvun edistämiseen. Samana vuonna otettiin myös käyttöön yliopistojen ja ministeriön väliset tulossopimukset. (Konttinen & Pylvänäinen 1996, 52, 58–59.) 1990-luvulla otettiin myös käyttöön laajasti tulosjohtaminen (New Public Management, NPM) ja sen myötä tulleet uudistukset (Hämäläinen 1996, 141). Lukuisista uudistuksista huolimatta kuitenkin yliopistoissa on korostettu suomalaisen yliopistolaitoksen pohjautumista edelleen vahvasti Humboldtin ideaaliin. Vaikka käytäntö on ollutkin ristiriidassa uskomusten ja ihanteiden kanssa, on usko humboldtilaiseen sivistysyliopistoon ollut merkittävä kantava voima erityisesti yliopistojen henkilökunnan keskuudessa. (Hiltunen et al. 2009, 8.)

Viime vuosikymmeninä tapahtuneet muutokset ovat omalta osaltaan näyttäneet tietä vuoden 2009 yliopistoreformiin. Reformia ovat kuitenkin vauhdittaneet myös monet globaalit muutokset. Vuoden 2009 yliopistoreformi on leimallisesti osa eurooppalaista yliopistoreformien aaltoa. Herätyksen yliopistojen uudistamis- ja modernisoimistarpeisiin ovat käynnistäneet yhteiskunnan rajut muutokset sekä osaltaan myös Aasian maiden vaurastuminen, mikä puolestaan on aiheuttanut uudenlaista kilpailua myös korkeakoulumarkkinoille. Viime vuosikymmeninä yliopistojen ideaaleissa on tapahtunut myös voimakkaita muutoksia, jotka ovat linjassa myös eurooppalaisten yliopistoreformien kanssa. Humboldttilainen sivistysyliopiston malli yliopistosta voittoa tavoittelemattomana ja kriittisiä kansalaisia kasvattavana on hylätty ilman sen kummempaa vastarintaa (Williams 2001, 18). Ilmapiirin muutos on helpottanut rajujenkin muutosten tekemistä.

Tarkasteltaessa suomalaista yliopistoreformia on kuitenkin lähdettävä liikkeelle hieman kauem-paa. Suomalainen korkeakoulupolitiikka on ollut voimakkaassa muutoksessa 1990-luvulta saakka.

Tuon ajan merkittävimpanä uudistuksena voidaan pitää niin sanotun duaalimallin luomista vuonna 1996, jolloin suomalainen korkeakoulusektori jakaantui kahtia, yliopistoihin sekä ammattikorkeakouluihin. Duaalimalliin siirtyminen tarkoitti myös korkeasti koulutettavan väestön räjähdysmäistä kasvua. Paitsi opiskelijamassoja, myös ammattikorkeakouluverkostoa laajennettiin nopeaan tahtiin aina 2000-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen keskustelu korkeakouluverkosta onkin kääntynyt supistamiseen eikä laajentamiseen (niin sanottu korkeakoulujen rakenteellinen kehittäminen). Korkeakoulutuksen määrän kasvu on kallista, ja erityisesti 2000-luvun puolivälin jälkeen alkanut kansainvälinen taloudellinen lama on vaikeuttanut myös korkeakoulutuksen rahoitusta. Suomalaisen järjestelmän ongelmana on nähty muun muassa korkeakouluverkoston valtava laajuus. Pienet yksiköt syrjäseuduilla eivät ole pystyneet houkuttelemaan riittävästi opiskelijoita eivätkä myöskään pätevää opettajakuntaa, jolloin yksikön kyky tuottaa aidosti korkealaatuista koulutusta on kyseenalainen. Ongelma on jokseenkin yleinen ammattikorkeakouluissa ja erityisesti niiden etätoimipisteissä. Nykyinen suomalainen korkeakoulupolitiikka tähtääkin korkeakouluverkoston karsimiseen ja korkeakoulujen tehtävien kirkastamiseen yksilöllisen profiloitumisen kautta. Pienten yksikköjen lakkauttamisen ja yhteen sulauttamisen myötä koulutuksen tason uskotaan nousevan entisestään sekä luvassa pitäisi olla myös säästöjä erityisesti hallinnossa (Aarrevaara ym. 2008, 22).

Duaalimallin syntymistä 1990-luvun puolivälissä voidaan pitää myös suomalaisen korkeakoulupolitiikan ”hullujen vuosien” alkupisteenä. 1990-luvun loppu sekä koko 2000- ja 2010-luvut ovat olleet kiireistä aikaa suomalaisen korkeakoulupolitiikan uudistamisessa.

[V]aikuttaa siltä, että uuden vuosituhannen myötä yliopistoreformien taajuus on kiihtynyt ja korkeakoulutuksen syvällistenkin muutosten väli lyhentynyt. Kun aiemmin voitiin puhua lähinnä murroskausista, on siirrytty jatkuvan muutoksen hektiseen tilaan. (Rinne et al. 2012, 45).

Suomalaiselle yliopistoreformille ulkoisia paineita ovat aiheuttaneet esimerkiksi Kiinan nousu merkittäväksi tekijäksi kansainvälisellä korkeakoulukentällä, kansainväliset korkeakoulujen ranking-listaukset ja OECD-raportit sekä kulloinkin istuvan hallituksen tahtotila muuttaa suomalaista korkeakoulujärjestelmää kansainvälistä kehitystä seuraten. Ulkoisista paineista mahdollisesti merkittävin on ollut korkeakoulutuksen kansainvälinen kilpailu sekä Suomen kilpailukyvyyn kehittäminen erityisesti tietotaloudella sekä innovaatioilla. Yliopistoreformissa kansainvälisestä keskustelusta noussut innovaatiopolitiikka on mennyt tiedepolitiikan edelle. (Aarrevaara ym. 2008, 24–25, 28.) Suomi on lähtenyt myös muita pohjoismaita vahvemmin mukaan yhteiseen eurooppalaiseen kor-

keakoulualueen (EHEA) ja yhteisen tutkimusalueen (ERA) kehittämiseen. Tämä on merkinnyt korkeakoulupolitiikan uudistamista niin, että yliopistoista pyritään kehittämään itse itsensä kannattavia yritysyliopistoja. Saman kehityksen myötä yliopistoja arvioidaan ja rankataan huomattavasti aiempaa enemmän. Eri tieteenalojen arvostus ja arviointi perustuu lähes kokonaan niiden tuottamaan hyötyarvoon. Tämä kehitys on merkinnyt myös joidenkin pienempien tieteenalojen arvon pienenemistä. (Rinne et al. 2012, 46–47.)

Vuoden 2009 yliopistouudistuksen varsinaisena alkupotkuna pidetään rehtorien neuvoston manifestia vuodelta 2005, jossa ehdotettiin kattavan yliopistouudistuksen tekemistä. Yksi manifestin keskeisiä uudistusehdotuksia oli yliopistojen autonomian lisääminen vapauttamalla yliopistot valtion tiliviraston asemasta. Vuonna 2007 valtioneuvosto toi oman esityksensä mittavasta korkeakoulujen uudistuksesta. Uudistuksen keskeisinä tavoitteina oli parantaa yliopistojen taloudellista ja toiminnallista asemaa sekä yliopistojen kansainvälistä kilpailukykyä. Yksi erityinen tavoite oli lisätä panostuksia huippuosaamiseen. (Hautamäki & Ståhle 2012, 65–66.) Myös OECD:n arvio Suomen koulutusjärjestelmästä vahvisti näitä jo suunniteltuja linjauksia. OECD:n arvion mukaan Suomen määrittely omista yliopistoistaan humboldtilaisena oli vanhakantainen, ja raportissa suositeltiin yliopistouudistuksen tekemistä ja yliopistolaitoksen modernisoimista. Raportin mukaan humboldtilaisen yliopiston keskeisiä ongelmia olivat tehottomuus ja huono johtaminen. (Hautamäki & Ståhle 2012, 66.)

TEM puolestaan arvioi vuonna 2009 suomalaista innovaatiojärjestelmää kansainvälisesti. Raportin mukaan suunniteltu yliopistouudistus oli askel oikeaan suuntaan, mutta kuitenkin esitetyissä toimenpiteissään riittämätön. Lisäksi raportissa moitittiin suomalaisen korkeakoulutuksen heikkoa kansainvälistymistä. Ongelmakohdiksi tunnistettiin sekä kansainvälisten osaajien houkuttelevuus Suomeen kuin myös suomalaisten tutkijoiden ja opiskelijoiden heikko liikkuvuus. (Hautamäki & Ståhle 2012, 66–67.)

Yliopistouudistuksia on tehty useissa maissa, ja useimmissa näistä uudistuksista tähdättiin voimien keskittämiseen kansainvälisen kilpailukyvyn lisäämiseksi. Uudistusten myötä on usein lisätty merkittävästi yliopistojen autonomiaa. (Hautamäki & Ståhle 2012, 65.)

2.2 Humboltin ideaali vastatulessa – yliopistopolitiikan muutos

Yhteiskunta yliopistojen ympärillä on muuttunut rajusti humboldtilaisen yliopiston syntyvuosista. Yliopistojen on ollut välttämätöntä kehittyä ympäröivän yhteiskunnan mukana. Onkin epärealistista odottaa, että 1800-luvulla kehitetty malli voitaisiin toistaa täysin samanlaisena nykypäivänä – ja vielä todistaa toimivaksi. Suurin osa humboldtilaisen yliopiston kritiikistä kumpuaakin niistä kirjoista, joita syntyy kun sivistysyliopisto kohtaa modernin yliopiston ihanteen, joka on monin tavoin ristiriidassa Humboldtin ihanteen kanssa.

Edward Shils (1997, 236–237) on kritisoinut humboldtilaista yliopistoa jäykkyydestä, sillä pidättäytyminen tiukasti vanhassa ideaalissa estää yliopistoja kehittämästä ja järkeistämästä toimintaansa. Esimerkiksi pysyminen tohtorin tutkinnon vaateessa ja siihen liittyen riittävän laajassa julkaisutoiminnassa voi osaltaan tuottaa liikaa tutkimusta alalle, jolle riittäisi vähempikin. Myös humboldtilaisuuteen kuuluvaa ajatusta autonomisista yliopistoista on kritisoitu väittämällä, että yliopistojen autonomisesta itsehallinnosta kiinni pitäminen vaikeuttaa yliopistojen varainkeruuta yksityiseltä sektorilta, vaikka joissain tilanteissa voisikin olla järkevää luopua hieman autonomiasta parempien taloudellisten edellytysten luomiseksi. Shils ei pidä toimivana ratkaisuna humboldtilaisen ideaalin soveltamista nyky-yhteiskuntaan, vaan väittää että on joko pysyttävä täysin humboldtilaisessa ideaalissa tai valittava toinen yliopistojen kehittämisen malli. (Shils 1997, 236–237.) Humboldtilaiselle ideaalille perustetut yliopistot Saksassa ja muualla maailmassa, erityisesti Yhdysvalloissa, ovat kärsineet ajan saatossa muutoksista niin, että ei enää voida monin paikoin edes puhua humboldtilaisen ideaalin yliopistojen olemassaolosta. Humboldtilaisen ideaalin yliopistojen merkittävimmäksi vastakohtaksi voidaan ehkä nimetä massayliopisto, jonka toiminnan periaatteet ovat lähes kaikilta osin humboldtilaisen ideaalin vastaisia. (Shils 1997.)

Hautamäki & Ståhle (2012) tutkii humboldtilaisen ja markkinayliopiston välistä köydenvetoa puhumalla markkinalogiikan ja tieteen logiikan taistelusta korkeakoulupolitiikassa. Markkinalogiikka-termillä viitataan kehitykseen, jossa yliopistojen toimintaa ja tutkimustuloksia arvotetaan taloudellisilla perusteilla. Markkinalogiikka on saanut alkunsa Yhdysvalloista ja Euroopassa se on näkynyt erityisesti innovaatioajatteluna. Markkinalogiikan juuret ulottuvat toisen maailmasodan jälkeiseen aikaan, jolloin yliopistojen merkitys yhteiskunnan ja talouden kehittymiselle alkoi kasvaa. Myöhemmin markkinalogiikasta muodostui vahva koulutuspoliittinen väline, jota alettiin kutsua innovaatiopolitiikaksi. Markkinalogiikka kohdistettuna tieteeseen tähtää tieteen hyödyntämiseen muu-

toinkin kuin pelkästään tiedon tuottamisena. Tieteen arvoa määrittelee siis ensisijaisesti se, onko sillä hyötyä markkinoille. (Hautamäki & Ståhle 2012, 54–55.)

Markkinalogiikka on osittain vastakohtainen niin sanotulle tieteen logiikalle. Tieteen logiikassa tärkeintä on totuuden etsiminen. Tiedon tuottaminen on tärkeää huolimatta siitä, onko saaduilla tuloksilla merkitystä käytännössä. Vaikka markkinalogiikka onkin osittain vastakohtainen tieteen logiikalle, voidaan kummankin sanoa elävän rinnakkain nykyisessä yliopistojärjestelmässä. Markkinalogiikkaan liittyy olennaisesti niin sanottu tiede kasvumoottorina -malli. Tässä mallissa yliopistojen yksi tehtävä on taloudellisen kasvun tukeminen. Tiede kasvumoottorina -mallin mukaan tieto on olennainen innovaatioiden lähde, ja innovaatiot taas puolestaan kriittinen kasvun lähde. (Hautamäki & Ståhle 2012, 55–56.)

Suomessa markkinalogiikka on saanut jalansijaa nimenomaan innovaatio-diskurssin kautta. Innovaatiopolitiikasta on tullut 2000-luvun puolivälin jälkeen Suomessa hallitseva osa tiedepolitiikkaa. Esimerkiksi kansallinen tutkimusjärjestelmä on siirretty kansallisen innovaatiojärjestelmän osaksi. Innovaatiopolitiikka korostaa teknologista kehittämistä ja innovaatioiden hyödyntämistä tiedepolitiikan sijaan. Vanha tiedepolitiikka-orientaatio taas on korostanut tieteen itseisarvoa ja tiedon ja koulutuksen tuottamista. (Hautamäki & Ståhle 2012, 61.)

2.2.1 Muuttuvat yliopistot

Yksi keskeisimpiä muutoksia yliopistoissa on ollut voimakkaasti kasvanut byrokratia ja hallinnollinen taakka. Yliopistot ovat lisäksi verkostoituneet huomattavasti laajemmin kuin vielä viime vuosituhannella. Kasvanut tarve profiloida yliopistot tietotalouden vetojuhdiksi on myös lähentänyt yliopistoja teollisuuden ja yrityselämän kanssa, ja myös valtio on yhä kiinnostuneempi yliopistojen tuottamasta yhteiskunnallisesta tiedosta, ja sen käyttämisestä hyväksi yhteiskunnan kehittämisessä useilla eri toimialoilla. Valtion lisääntynyt kiinnostus yliopistoja kohtaan näkyy kasvavana hanke- ja komissiopohjaisena tutkimuksena. Vaikkakin tällä tavalla on mahdollista lisätä yliopistojen resursseja, on kääntöpuolena edelleen lisääntynyt byrokraattinen paperityö, joka ei myöskään ole ilmaista. Myös yliopistojen rooli palveluyliopistoina on kasvanut, mikä on luonnollisesti myös lisännyt omalta osaltaan hallinnon määrää ja ennen kaikkea ei-akateemisten työntekijöiden osuutta yliopistojen henkilökunnassa. Lisäksi yliopistojen on nykyään pidettävä huolta imagostaan suh-

teessa kaupunkiin, valtioon ja kansalaisiin. Globalisaation myötä yliopistojen on nykyään enenevissä määrin kilpailtava opiskelijoista, mikä taas omalta osaltaan asettaa paineita yliopistoille kehittää muita kuin akateemisia palveluita, kuten esimerkiksi terveydenhuoltoa sekä stipendijärjestelmiä. Humboldt ei nähnyt minkään edellä mainitun tulevan osaksi yliopistoja. (Shils 1997, 239–242, 245.)

McGuinness (Daniel 1996, 14-15) on tunnistanut jo 1990-luvun puolivälissä Yhdysvalloissa korkeakoulutuksen ja valtion välisiä suhteita kiristäviä trendejä, jotka ennustavat korkeakoulutuksen jonkin asteista kriisiä tulevaisuudessa. Osa näistä on trendeistä on tunnistettavissa myös Suomessa, esimerkiksi:

1. Korkeakoulutukseen kohdistuu paineita kaikilla osa-alueilla (opetus, tutkimus, palvelut). Paineet ja resurssit eivät kohtaa.
2. Poliittiset päättäjät ottavat voimakkaasti kantaa yliopistojen/korkeakoulutuksen sisältöön ja erityisesti koulutuksen laatuun. Laatu voi kuitenkin olla epämääräisesti määritelty käsite, joka sekoittuu helposti ”oikeiden asioiden tekemisestä” ”tekemiseen asioita oikein”.

Kaikki tämä ylimääräinen paine tehdä paljon muutakin kuin yliopiston ydintehtävää, opettamista ja tutkimista, on tarkoittanut monin paikoin tutkimuksen ja opetuksen heikentymistä. Sen myötä on uhkakuvana tilanne, jossa yliopistot voivat menettää asemansa uuden tiedon tuottajina.

Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana alkanut yliopistokehitys on johtanut myös uuteen yliopistopolitiikan ilmiöön, yliopistojen massoitumiseen. Massayliopistoksi voidaan kutsua yliopistoa, jossa on yli 20 000 opiskelijaa. Monet pienemmät yliopistot ovat kuitenkin omaksuneet massayliopiston piirteitä omaan toimintaansa. Massayliopiston suuruus asettaa käytännön haasteita akateemisen yhteisön luomiseen sekä opiskelijoiden ja henkilökunnan, että myös yksistään henkilökunnan kesken. Massayliopistoissa akateemisen opetuksen ja tutkimuksen taso välttämättä laskee: suuren massan vuoksi opiskelijat ovat heterogeenisempi massa, johon mahtuu paljon muitakin kuin huippuja. Kun opettajilla on paljon opetettavaa ja opiskelijat ovat vain kasvoton massa, on rimaa helppo laskea. Yhdysvalloissa on nähtävissä myös kehitys, jossa aloittelevat opettajat (junior teachers) opettavat massoja, mikä tarkoittaa monesti myös laadullisesti heikompaa opetusta. Massayliopistoissa myös harvoin on riittävän korkea tilastollinen opettaja-opiskelija-suhde (montako opiskelijaa per opettaja). Suuri opiskelijamassa aiheuttaa kierteen, jossa opettaja joutuu opettamaan massaa, joka ei ole kiinnostunut opinnoistaan, ja tämä taas lannistaa opettajan latis-

tamaan oman opetuksensa epäkiinnostavaksi ja epäinspiroivaksi bulkkitavaraksi. Pienelle ryhmälle opetettaessa opettaja saa helpommin myös itse inspiraatiota ja innostusta opiskelijoilta. (Shils 1997, 14–16.) Massayliopistossa ei pystytä toteuttamaan Humboldtin ideaalin ydinajatus akateemisesta yhteisöstä, sillä opiskelijamäärät ja henkilökunnan laajuus eivät mahdollista aidon yhteisön syntymistä. Vaikka massayliopisto on melko kaukana humboldtilaisesta ideaalista, on silti tutkimuksen ja opetuksen liittoa pidetty tärkeänä, ja se on pyritty säilyttämään, vaikka muutoin Humboldtin ideaalista ollaankin erkaannuttu. (Shils 1997, 238–239.)

Yliopistokoulutuksessa on perinteisesti pidetty keskeisenä opettajan ja opiskelijan välistä suhdetta, ja sen muutosta on myös tarkasteltu osana viime vuosikymmenien yliopistopolitiikan muutosta. Humboldtin ideaalissa opettajan ja opiskelijan välinen suhde on kaksisuuntainen: opettajan tarkoituksena on auttaa opiskelijaa itseään etsimään ja löytämään vastauksia ja myös relevantteja kysymyksiä, ja opiskelijan tehtävänä on paitsi pyrkiä oppimaan, myös kyseenalaistaa opettajalta saamaansa tietoa. Opettajan ja opiskelijan välinen suhde on siis eräällä tapaa hyvin tasavertainen, vaikka kyseessä onkin mestari-kisälli-asetelma. Tärkeintä lienee kuitenkin huomata, että Humboldtin ideaalin yliopistossa opiskelijat ovat ensisijaisesti tiedeyhteisön tärkeitä jäseniä sen sijaan, että heitä kohdeltaisiin resursseina tai asiakkaina.

Modernin yliopiston siirtyessä yhä kauemmas sivistysyliopistosta, muuttuu myös opettajan ja opiskelijan välinen suhde. Barnett (2011, 41) on huolissaan markkinoitumisen vaikutuksesta herkkään opettaja-oppilassuhteeseen, erityisesti pedagogisessa mielessä. Opettaja-oppilassuhteessa, jota ei häiritse markkinoitumisen paineet, opettajan tehtävä on opettaa ja opiskelijan oppia. Markkinoituneessa korkeakoulussa kuitenkin oppiminen ja erityisesti opiskelijan tyytyväisyys siirtyvät myös opettajan vastuulle: kysymys ei ole enää siitä, että opiskelija oppii, mikäli hänellä on siihen tarvittavat resurssit ja halu oppia, vaan siitä, että opettajan on pidettävä opiskelija ennen kaikkea tyytyväisenä saamaansa opetukseen. Maksavalla opiskelijalla on odotuksia saamaansa opetusta kohtaan, ja on luonnollista, että nämä odotukset siirtyvät myös opettajaan. Kun opiskelija maksaa saamastaan koulutuksesta, siirtyy panostus koulutukseen opiskelijasta itsestään koulutuksen tarjoajalle. Opiskelija ei siis panosta itseensä hankkimalla itselleen koulutuksen, vaan panostaa korkeakouluun maksamalle tälle opetuksesta. Korkeakoulujen lisääntyneet paineet pitää yllä hyvää tyytyväisyyttä voivat johtaa myös tason laskemiseen kun maksavaa asiakasta ei haluta suututtaa huonolla menestyksellä. (Barnett, 2011, 42–43.)

Keskeisimmät muutokset yliopistoideaalissa voidaan tiivistää tapahtuneiksi yliopistojen tehtävissä. Siinä missä humboldtilaisen yliopiston tehtävänä oli tehdä tutkimusta ja opettaa, on markkinoituneen yliopiston tehtävälista hyvinkin pitkä. Tämän vuoksi onkin syytä kiinnittää erityistä huomiota yliopistojen tehtäviin ja niissä tapahtuneisiin muutoksiin.

Yliopistoilla on useita erilaisia tehtäviä, jonka vuoksi niitä voidaan kutsua *monifunktionaalisiksi*. Perinteisen sivistyksen ja tieteen ohella moderneissa yliopistoissa on monenlaisia palveluita sekä ammatillisen koulutuksen tehtävä. (Huusko 2009, 61.) Yliopistojen yhteiskunnallinen vuorovaikutus on yksi näkökulma, jonka kautta yliopistojen toimintaa voidaan tarkastella. Yliopistojen yhteiskunnallinen vuorovaikutus tarkoittaa termin kapeassa merkityksessä markkinayliopiston kaltaista toimintaa, mutta toisaalta laajassa merkityksessä termi viittaa yliopistojen toimintaan esimerkiksi alueensa kehittämisessä. Suomessa korkeakoulutus ja sen yhteiskunnallinen vuorovaikutus on nähty toimivan niin sanotun triple helix -mallin mukaan, jossa korkeakouluilla on keskeinen rooli alueensa talouskasvun edistäjänä ja alueensa kehittäjänä (Huusko 2009, 76–77).

Yliopistot ovat kautta aikojen tuottaneet tietoa, josta yhteiskunta ja yritysmaailma on voinut hyötyä. Kuitenkin yritysten ja yhteiskunnan vaatimukset tälle tiedolle, ja erityisesti akateemisesti koulutetuille ihmisille, ovat kasvaneet. Ulkoisten paineiden vuoksi yliopistot ovat alkaneet muuttaa koulutustaan käytännönläheisemmäksi, jotta työelämän tarpeisiin voidaan vastata. Tämän kysynnän vuoksi akateemiset osaajat ovat alkaneet myös antaa suoraan neuvoja ja tietoa yrityksille. Toisen maailmansodan jälkeen pinnalle tuli ajattelutapa, jonka mukaan yliopistojen tehtävänä on palvella yhteiskuntaa. Yliopistojen palvelutehtävä laajentui myöhemmin yliopistojen ulkopuolelta myös yliopistojen sisälle: yliopistot alkoivat järjestää palveluita henkilökunnalle ja opiskelijoille (esimerkiksi päivähoito, opiskelija-asunnot, terveydenhuolto). (Shils 1997, 20–24.)

Yliopistojen roolia kansallisen kilpailukykyyn tuottajana on korostettu aina 1990-luvulta lähtien. Tuolloin vallitsevaksi ajatukseksi yliopistojen ja valtioiden välisessä suhteessa tuli tiedon kasvua edistävä ajatus, ja näin ollen on pyritty myös yliopistojen roolia kasvun edistäjänä korostamaan. Tiedosta on tehty kauppatavaraa, jonka vuoksi voidaankin puhua myös tietotaloudesta. Yliopistoilla on tietotaloudessa kaksijakoinen rooli: toisaalta yliopistojen tehtävänä on edelleen kouluttaa massoja, mutta toisaalta myös tuottaa, välittää, soveltaa ja kritisoida tietoa. Yliopistoilla on nähty olevan keskeinen rooli yhteiskunnan kehittämisessä, sillä yliopisto ikään kuin istuu yhteiskunnan tiedon päällä. (Rinne et al. 2012, 43–44.)

Humboldttilaiset yliopistot ovat olleet valtiollisia yliopistoja. Valtiollisuus on merkinnyt vapautusta markkinoiden voimasta: on voitu kouluttaa ihmisiä niille aloille, jotka eivät markkinoiden silmissä ole tarpeellisia tai vetäviä (esimerkiksi opettajat ja valtion virkamiehet). Valtiollisuus on myös antanut yliopistolle mahdollisuuden olla ”koko kansan” sivistäjä, taannut yliopistojen tason (sääntelemällä yliopisto-nimikettä) ja huolehtinut alueellisesti tasaisesti tarjottavasta koulutuksesta. Kääntöpuolena on kuitenkin ollut se, että vahvassa valtion ohjauksessa yliopistot eivät ole pystyneet kehittämään itseään pitkäjänteisesti, sillä ne ovat ministeriön (mahdollisesti) lyhyenkin tähtäimen muutosten alaisena. Erilaiset poliittiset intressit eivät ole muodostaneet yliopistoille selkeää päämäärää, vaan yliopistot ovat joutuneet taistelemaan näiden eri intressien välissä. Yliopistoilla on ollut vanhassa yliopistolaissa myös ongelmallinen asema osana valtion virastoja, mutta kuitenkin toiminnaltaan ja periaatteiltaan täysin valtion virastoksi sopimattomana osana valtiota. (Sipilä 2007, 104–107.)

Yliopistojen ja valtioiden välinen suhde on kuitenkin muuttunut merkittävästi 1980-luvulta alkaen. Yliopistojen laajaa itsehallintoa on alettu karsia valtion taholta, siirtyen niin sanottujen ”ehdollisten sopimusten” järjestelmään. Tässä muutoksessa valtio asettaa ehtoja yliopistojen autonomialle, ja yliopisto saa pitää (ainakin näennäisen) autonomisen aseman, mikäli se täyttää ehdot ja pääsee tavoitteisiinsa. Yksi konkreettinen esimerkki on ollut siirtyminen tulossopimuksiin ja tulosvastuisiin aiemman, keskinäiselle luottamukselle perustuneen sopimuksen sijaan. (Rinne et al. 2012, 44.)

Yliopistojen autonomia on kuitenkin näennäistä, koska yliopistot ovat aina riippuvaisia ulkopuolisesta rahoituksesta, oli se sitten valtion tai yksityisen rahaa. Toisaalta, huolimatta ulkopuolisista paineista, yliopistot ovat pystyneet pitämään itsehallintonsa merkittävänä. On yleisesti ajateltu, että yksityisellä rahoituksella perustetut ja pitkälti sillä edelleen toimivat yliopistot nauttivat suurempaa autonomiaa kuin valtion rahoittamat yliopistot, ja suurelta osin tämä näyttääkin pitävän paikkaansa (Shils 1997, 254, 261–262).

2000-luvun yliopistoreformeissa trendinä on ollut muun muassa yliopistojen oman autonomian lisääminen sekä yliopistojen muokkaaminen kohti markkinoitunutta yliopistoa, kauemmas perinteisestä sivistysyliopistosta. Markkinayliopiston autonomia on kuitenkin osittain harhaa. Tällaiset yliopistot ovat saaneet viime vuosina hyvin paljon itsenäistä vastuuta ja valtaa, ja useissa niissäkin maissa, joissa valtiolla on perinteisesti ollut hyvinkin vahva rooli yliopiston ohjaamisessa ja kehittämisessä, valtaa on siirretty yliopistoille itselleen. Usein kuitenkin vallan poisantamista on seurannut laaduntarkkailua, suoritustason arviointeja, positiivisia ja negatiivisia kannusteita, kansallis-

ten tavoitteiden asettamista, budjettileikkauksia ja ehdollisia sopimuksia. (Goedegebuure et al. 1994, 7.) Toinen keskeinen, Suomessakin jo tunnettu, ohjauksen väline on arviointi. Arviointi kytetään yleensä laatuun ja luotettavuuteen. (Goedegebuure et al. 1994, 336–337.) Käytännössä valtio on siis pitänyt edelleen yliopistoja tiukasti omassa otteessaan, ehkä jopa aiempaa tiukemmin. Toiminnan kehittäminen ja opetuksen laadun parantaminen vain ulkopuolelta tulevien tavoitteiden saavuttamista varten ei ole aitoa autonomista toimintaa. Vastaavanlainen kehitys ei ole uutta Suomessakaan.

Rahoitus on yksi valtion keskeisimmistä ohjauksen instrumenteista yliopistoille. Kansainvälinen kehitys on osoittanut, että rahoituksesta on pyritty leikkaamaan samaan aikaan kun opiskelijoita on otettu yhä enemmän ja enemmän sisään. Lisäksi korkeakouluja kannustetaan hankkimaan ulkopuolista rahoitusta ja hankkimaan lisää tuloja yritystoiminnalla. Kansainvälinen kehitys myös osoittaa, että valtiot ovat siirtymässä pois korvamerkitystä rahasta ja tuottamassa malleja, joissa valtio ostaa korkeakouluilta koulutuspalveluita. Maissa, joissa on lukukausimaksut, myös opiskelijat ovat ostajaryhmä. Lukukausimaksuja ollaan myös laajentamassa niihin maihin, jotka aiemmin ovat pitäneet koulutuksensa maksuttomana. (Goedegebuure et al. 1994, 334–336.)

Nykyisen suomalaisen järjestelmän pääongelma on, että valtio ei pitäydy rahoittajan rooliin, vaan lähettää määräyksiä, jotka saattavat koskea mitä tahansa pikkuasiaa. (Sipilä 2007, 247)

1990-luvulta lähtien myös yliopistoissa tehdyn tutkimuksen rahoitusta on alettu pohtia uudelleen. Aiemman, vahvasti budjettirahoitukseen perustuvan tutkimuksen sijaan alettiin painottaa kilpailun rahoituksen osuutta tutkimuksen rahoittamisessa. (Hautamäki & Stähle 2012, 23.)

Yliopistolaitoksen sisäiset ja hallinnolliset muutokset ovat olleet merkittäviä ympäri Eurooppaa. Esimerkiksi Iso-Britanniassa valtio päätti jo 1980-luvulla ensin kasvattaa valtaansa yliopistoissa, minkä jälkeen yliopistoista alettiin muokata yritysmäisempiä. Yritysmäisemmin toimivan yliopiston odotettiin olevan tehokkaampi ja halvempi (Bligh 1990, 42-43).

Suomalaisten yliopistojen kehittämisessä erityisesti 2000-luvulla on keskeisessä roolissa ollut New Public Management (uusi julkisjohtaminen, myöhemmin NPM). Yliopistoihin sovelletun NPM-ajattelun taustalla oli halu modernisoida ja ennen kaikkea tehostaa tehottoman oloista yliopiston hallintoa. On huomattava, että erityisesti 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa NPM-ajattelua

pidettiin Suomessa eräänlaisena julkisen hallinnon ”pelastajana”, ja sen soveltaminen julkisiin palveluihin ja toimintoihin oli erittäin laajaa.

New Public Management -ajattelu perustuu käsitykselle, jonka mukaan julkinen hallinto on tehontonta ja tuhlaavaista. NPM-ajattelussa julkisjohtamista aletaan harjoittaa yksityisen sektorin periaattein, eli hankintoja kilpailutetaan, työtä ulkoistetaan ja toiminta asetetaan markkinavoimille alttiiksi. New Public Managementin ideana on kasvattaa tehokkuutta ja sitä kautta saada ”rahoille enemmän vastinetta”. Suomessa tämä ajatus tunnetaan termillä tuloksellisuus. (Huusko 2009, 72.)

Yliopistoissa NPM yhdistyy niin sanottuun uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan. Uusliberalistinen koulutuspolitiikka perustuu ajatukselle yliopistoista kasvua tuottavina laitoksina, tärkeänä tekijänä kansallista ja eurooppalaista kilpailukyvyyn kasvussa. (Huusko 2009, 73.) Uusliberalistiseen koulutuspolitiikkaan liittyvät myös oleellisesti käsitteet tietotalous, akateeminen kapitalismi, managerialismi ja markkinayliopisto.

Suomalaiseen yliopistomaailmaan tulivat NPM:n mukana myös tulosneuvottelut ja tulosohejaus. Uudenlaisen rahoitusinstrumentin mukaan yliopistojen tuloksia alettiin seurata, yliopistoilta vaadittiin paljon toiminnan ja tulosten raportointia, ja tulokset heijastelivat yliopistojen saamaan rahoitukseen. Ensimmäinen mittari tuloksellisuudessa olivat suoritettut tutkinnot. (Huusko 2009, 70–71.)

Sipilän (2007) mukaan yliopistojen mukautuminen NPM-malliin aiheuttaa kolme keskeistä ongelmaa:

- 1) Rahoittajan esittämä tehtävä ei koskaan sisällä kaikkea sitä, mitä julkisen instituution pitäisi tehdä. Organisaation tehtävä yksinkertaistuu ja vinoutuu.
- 2) Rahoittajan lähtökohtana on epäluottamus: ”mitään ei ole tehty, jos sitä ei ole raportoitu.” Kontrolli lisääntyy ja resursseja ydintehtävän suorittamisesta vähennetään.
- 3) Henkilökunta turhautuu. Se kokee luottamuksen kadonneen, sen ammattitaitoon ja motivaatioon ei uskota. Malli ikään kuin olettaa, että ”tilaaja” kaikessa viisautessaan ymmärtää työn vaatimukset paremmin kuin sen ”tuottaja”. Henkilöstö kokee, että sen tehtävä vääristyy ja että resursseja kulutetaan tehtävään loputtomasti paisuvaan valvontaan. Tähän kun lisätään ankara kilpailu välttämättömistä resursseista, niin varma seuraus on, että koko työyhteisö voi huonosti. (Sipilä 2007, 108.)

New Public Management on saanut erityisen paljon ja erityisen rankkaa kritiikkiä nimenomaisesti yliopistoväeltä itseltään. Näkemysten mukaan yliopiston toimintaa ei voida pelkistää mitattaviksi asioiksi ja indekseiksi. Vaarana on nähty muun muassa tieteen moninaisuuden katoaminen sekä herkän yliopistoyhteisön luonnollisen yhteisöllisyyden näivettyminen korostuneessa kilpailutilanteessa.

3 Markkinoituneen yliopiston teoreettiset lähtökohdat – markkinayliopisto, yritysmäinen yliopisto ja akateeminen kapitalismi

Humboldtin ideaalille vastakkaista yliopistoideaalia edustavat mallit, joissa yliopiston odotetaan osallistuvan merkittäväällä tavalla ympäröivän yhteiskunnan kehitykseen nimenomaan kaupallisen toiminnan ja kilpailukyvyn kasvattamisen näkökulmasta. Näissä malleissa tieteen vapaus ei sinänsä ole arvo, vaan tieteen arvona nähdään tieteen varsinainen markkina-arvo, eli miten tuotettu tiedettä voidaan käyttää esimerkiksi uusien innovaatioiden luomisessa hyväksi. Lisäksi yliopistoja kannustetaan toimimaan sekä sisäisesti että ulkoisesti mahdollisimman yritysmäisesti, eli esimerkiksi tarkkailemaan omaa tulostaan ja tekemään tarvittavia toimenpiteitä sen parantamiseksi. Näissä malleissa korostuu yleensä myös muun kuin akateemisen henkilökunnan merkitys yliopistolle, ja näiden ”tukitoimia” kuten yritysyhteistyötä ja markkinointia hoitavien yksikköjen henkilökuntaa lisätään usein akateemisen henkilökunnan kustannuksella. Yrity maailman läheisyyttä ei nähdä uhkana vaan mahdollisuutena. Opiskelijat sen sijaan nähdä kuluttajina ja toisaalta yliopistojen lopputuotteena, sen sijaan että opiskelijat nähtäisiin yliopistoyhteisön jäseninä.

Yliopistoja, jotka toimivat joko osittain tai kokonaan näiden periaatteiden mukaisesti, on tutkittu jonkin verran. On kuitenkin huomattava, että aiemmat tutkimukset ovat hyvin kuvaavia eivätkä välttämättä tavoita varsinaisia yhteiskuntatieteellisen teorian kriteerejä, vaan tutkimukset ovat lähinnä aikalaisdiagnooseja (Kauppinen 2010, 16). Omaan tutkimukseeni olen valinnut tarkemman tarkastelun kohteeksi kolme keskeisintä ja yleisimmin tunnettua mallia, jotka ovat yritysmäinen yliopisto (entrepreneurial university), akateemista kapitalismia (academic capitalism) toteuttava yliopisto sekä triple helix-yliopisto. Lisäksi tarkastelussa on erityisesti Suomessa paljon huomiota saanut New Public Managementin soveltaminen yliopistomaailmaan, jota tässä tutkimuksessa kutsun NPM-yliopistoksi. Kaikki nämä neljä mallia tarkastelevat samaa ilmiötä, mutta hieman eri näkökulmasta ja eri syvyydellä ja laajuudella. Näistä neljästä mallista pisimmälle viety on akateemisen kapitalismin teoria.

3.1 Yliopistojen markkinoituminen

Ennen syvempää perehtymistä aiemmin lyhyesti esiteltäisiin malleihin on syytä perehtyä markkinoiden ja yliopistojen väliseen suhteeseen ja siihen, mitä markkinoituneella yliopistolla tarkoitetaan.

Yliopistot ovat perinteisesti olleet ainakin jossain määrin markkinoista erillisiä yksiköjä, joiden toimintaan talouden mekanismit eivät ole merkittävästi vaikuttaneet. On kuitenkin huomattava, että olosuhteet ovat luonnollisesti maailman ja valtion taloudelliset aina suoraan vaikuttaneet myös yliopistojen resursointiin valtiollisissa yliopistoissa, kuten Suomessa. Yksityiset yliopistot esimerkiksi Yhdysvalloissa ovat aina tehneet yhteistyötä yksityisen sektorin kanssa, mutta tämän yhteistyön laatu on muuttunut merkittävästi viime vuosikymmenten aikana. Filantropiasta on siirrytty tilanteeseen, jossa markkinoilta houkutellaan rahaa vaihdannan ideaan nojaten: nykyään yritys, joka tukee taloudellisesti tutkimusta, voi jo odottaa vastapalvelukseksi muutakin kuin nimensä yliopiston seinässä olevaan laattaan. Myös yliopistot ovat ammattimaistuneet rahainhankinnassa, ja varainkeruuta varten perustetaan omia yksiköjä yliopistojen sisälle. Voidaan puhua jo tilanteesta, jossa yliopistojen käyttäytyminen vertautuu suoraan markkinoihin.

Taloustieteessä markkinoilla tarkoitetaan tilannetta, jossa tuotteen tai palvelun kysyntää ja tarjontaa säätelevät hintamekanismit. Markkinoilla kuluttaja valitsee itselleen sopivimman tuotteen tai palvelun laajasta tarjonnasta. (Brown 2011, 11.) Kun puhutaan yliopistojen tai koulutuksen markkinoitumisesta (marketisation), sekoitetaan helposti markkinoituminen ja yksityistäminen. Yksityistämällä kuitenkin viitataan lähinnä tilanteeseen, jossa aiemmin julkisesti omistettu muuttuu yksityiseen omistukseen. (Brown 2011, 12.) Yliopistojen markkinoitumista tulee tarkastella pitäen mielessä yliopistojen toiminnan erilaisuus verrattuna perinteisiin yksityisiin yrityksiin. Yliopistot voivat helposti asettaa tiettyjä osia tai toimintoja markkinoille, esimerkiksi peruskoulutuksen. Tällöin kuluttaja (opiskelija) valitsee markkinoilta haluamansa tuotteen (tutkinnon) haluamaltaan tuottajalta (yliopistolta) kuluttajalle sopivimpaan hintaan (lukukausimaksu).

Yliopistojen markkinoitumista ei voida kuitenkaan tarkastella täysin samoilla mittareilla kuin tavomaisten markkinoiden toimijoita, sillä yliopistojen toiminnan luonne poikkeaa merkittävästi perinteisestä yritystoiminnasta. Perinteisten markkinoiden yhtenä tarkoituksena on pyrkimys jakaa rajallisia resursseja tehokkaasti: tarjonta kohtaa juuri oikeanlaisen kysynnän, joka ohjaa tarjoajia myös tuottamaan oikeanlaisia palveluita. Kun puhutaan koulutuksen markkinoitumisesta, ei

asia ole kuitenkaan aivan näin yksinkertainen. Erityisesti niissä korkeakoulutuksen maissa, joissa opetuksen piiriin pääseminen vaatii suuriakin lukukausimaksuja, ei voida puhua *vapaista* koulutuksen markkinoista: koulutuksen kysynnän ja tarjonnan välissä on silloin mahdottomuuden muuri. (Barnett 2011, 41.)

Korkeakoulujen markkinoitumista voidaan tarkastella useista eri näkökulmista, mutta yksi keskeinen näkökulma on se, millaisia normaalin kilpailun elementtejä korkeakoulutukseen liittyy. Markkinoitumista voidaan myös arvioida sen mukaan, keitä on mukana korkeakoulun toiminnassa ja millä tavoin. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi opiskelijoiden osuutta, eli kuinka paljon opiskelijat joutuvat kilpailemaan opiskelupaikoista, sekä miten ja kenen toimesta korkeakouluun hakeutumista ohjataan. Lisäksi voidaan tarkastella tutkimuksen roolia esimerkiksi mittaamalla sitä, millainen osuus tutkimusrahasta myönnetään kilpailun perusteella. (Goedegebuure et al. 1994, 6.)

Markkinoitunutta yliopistoa voidaan tarkastella myös yliopistojen autonomian perusteella. Markkinoituneet yliopistot ovat saaneet viime vuosina hyvin paljon itsenäistä vastuuta ja valtaa, ja useissa niissäkin maissa, joissa valtiolla on perinteisesti ollut hyvinkin vahva rooli yliopiston ohjauksessa ja kehittämisessä, valtaa on siirretty yliopistoille itselleen. Usein kuitenkin vallan poistamista on seurannut laaduntarkkailua, suoritustason arviointeja, positiivisia ja negatiivisia kannusteita, kansallisten tavoitteiden asettamista, budjettileikkauksia ja ehdollisia sopimuksia. (Goedegebuure et al. 1994, 7.) Vastaavanlainen kehitys ei ole uutta Suomessakaan.

Brown (2011, 13–15) luettelee neljä indikaattoria, joiden perusteella voidaan tunnistaa korkeakoulutuksen markkinoitumista:

1. *Institutionaalinen autonomia*

Mikäli instituutio on autonominen, se saa vapaasti päättää esimerkiksi omasta koulutustarjonnastaan, sisäänotoista, missiostaan, opiskelijamääristä ja henkilökunnastaan. Korkeakoulu, joka ei voi päättää itsenäisesti näistä, voi olla vain näennäisesti autonominen.

2. *Instituutioiden välinen kilpailu*

Mikäli korkeakoulujen välillä on kilpailua pääomasta, statuksesta ja opiskelijoista, ovat korkeakoulut ainakin osittain markkinoituneet.

3. *Hinta*

Hintaa voidaan tarkkailla vielä useilla erilaisilla mittareilla kuten lukukausimaksuilla, stipendijärjestelmillä, lukukausimaksujen kattavuutta kaikista opiskelijalle aiheutuvista kuluista

(esim. kattaako vain opetuksen vai lisäksi mahdollisesti asumiskustannuksia), lukukausimaksujen kattavuutta tutkinnon todellisista kustannuksista korkeakoululle, opintolainojen osuutta ja korkeakoulujen mahdollisuutta säädellä ja päättää itse näistä asioista.

4. Informaatio

Tarjotaanko opiskelijoille riittävästi tietoa opiskelumahdollisuuksista ja miten opiskelijat käyttävät sitä? Informaatiolla on myös laatua mittaava mittari: markkinatalouden teoriaan kuuluu olennaisesti ajatus siitä, että tuote, joka ei ole riittävän hyvä tai ei vastaa kuluttajien tarpeeseen, ei saa riittävästi kuluttajia liikkeelle ja näin ollen poistuu markkinoilta. Koulutuksessa ei ole kuitenkaan kyse tällaisesta ”läpinäkyvästä” tuotteesta, jonka ostaessaan opiskelija tosiasiallisesti voisi tietää onko kyseessä hyvä vai huono sijoitus.

Brown (2011, 16) päättelee näiden indikaattorien perusteella, että täysin markkinoitunutta korkeakoulutusta kuvaa seuraavat kolme piirrettä:

1. *Korkeakoulujen välillä on runsaasti kilpailua opiskelijoista, ja opiskelijoilla on runsaasti valinnanvaraa. Myös korkeakoulujen muilla potentiaalisilla rahoittajilla on paljon erilaisia mahdollisia kohteita, mitä rahoittaa.*
2. *Korkeakouluissa on lukukausimaksut, ja ne kattavat merkittävän osuuden opetuksen kustannuksista.*
3. *Yksityisiltä markkinoilta tuleva rahoitus on merkittävässä roolissa korkeakoulujen rahoituksessa.*

Suomalainen yliopistopolitiikka tai suomalaiset yliopistot eivät täytä läheskään kaikki kriteerejä, jotka indikoivat markkinoitumista. Suomalaiset yliopistot ovat edelleen erittäin vahvassa ministeriön ohjauksessa: ministeriö kontrolloi koulutusohjelmia, opiskelijamääriä, opiskelijoilta perittäviä maksuja sekä opiskelijoille annettavia taloudellisia hyötyjä sekä määrärahoja vahvasti. Korkeakoulutuksen kentässä ei ole käytännössä mahdollisuutta kolmansille osapuolille tulla osaksi korkeakoulutusta, sillä ministeriö sääntelee myös tutkinnonanto-oikeutta. Kilpailu opiskelijoista on hyvin pientä, ja kilpaillun tutkimusrahankin osuus varsin vaatimaton kokonaisuutta tarkastellessa. Ei myöskään vaikuta todennäköiseltä, että tilanne tulisi muuttumaan ainakaan lähitulevaisuudessa.

On kuitenkin selkeitä viittauksia siihen, että edellä mainittuihin kriteereihin liittyviä asioita painotetaan ministeriön ohjauksessa. Suomen kaltaisessa pienessä maassa ei varmaankaan koskaan päästä tilanteeseen, jossa opiskelijoilla olisi runsaasti valinnanvaraa. Yliopistojen määrän lisäämi-

nen ei ole järkevää, ja ministeriönkin tavoitteena on korkeakouluverkoston supistaminen laajentamisen sijaan. Yliopistot joutuvat kuitenkin jatkossa luultavimmin yhä enemmän kilpailemaan opiskelijoista ja erityisesti sitoutuneista opiskelijoista. Yliopistoja kannustetaan luomaan toisistaan selkeästi erottuvat profiilit, joiden tulee olla houkuttelevia myös opiskelijoiden silmissä. Nykyinen yliopistojen rahoitusmalli palkitsee nopeasti valmistuvista opiskelijoista. Lisäksi käynnissä oleva korkeakoulujen hakujärjestelmän uudistus pakottaa yliopistoja suuntaamaan osan paikoistaan ensimmäistä kertaa korkeakouluun hakevalle, jolloin paine saada riittävästi näitä hakijoita korostuu. Kilpailua pyritään siis lisäämään usein eri keinoin.

Vuonna 2010 yliopistolain voimaan astuessa Suomen korkeakouluille tuli ensimmäistä kertaa mahdollisuus periä maksuja tutkintoon johtavasta koulutuksesta, tosin vain Euroopan Unionin (EU) ja Euroopan talousalueen (ETA) jäsenmaiden ulkopuolisilta opiskelijoilta. Lain hyväksymisen yhteydessä eduskunta edellytti, että tämän niin sanotun lukukausimaksukokeilun tuloksia arvioidaan huolellisesti ennen päätöstä jatkosta. Kahden vuoden kokeilun jälkeen mukana olleilta korkeakouluilta tulleet tiedot eivät olleet kannustavia: hallinnolliset kustannukset sekä stipendijärjestelmät söivät korkeakouluille tulevat maksut eikä maksukokeilun myötä yliopistoille ollutkaan tullut merkittävää uutta rahavirtaa. Kuitenkin poliittinen keskustelu asian ympärillä pyörii edelleen lukukausimaksujen perimistä puolustavana. Lukukausimaksukokeilu päättyy vuoden 2014 lopussa, jonka jälkeen asian jatkosta päätetään. Nykyiseen keskusteluun pohjautuen voidaan arvela, että lukukausimaksukokeilun epäonnistumisesta huolimatta lakiin tullaan säätämään pysyvä mahdollisuus periä maksuja ainakin EU- ja ETA-maiden ulkopuolisilta tutkintoon johtavasta koulutuksesta.

Lukukausimaksujen lisäksi hedelmällinen tapa hankkia lisärahoitusta on yritysten kanssa tehtävä yhteistyö. Yritykset pyrkivät yhteistyöhön yliopistojen kanssa myös siksi, että se tarjoaa yrityksille mahdollisuuden tutustuttaa yliopisto sellaiseen spesifiin alaan, jota muutoin ei ehkä yliopistoissa olisi mahdollista tutkia. Tämä tietenkin tarjoaa jatkossa yritykselle mahdollisuuksia kehittää lisää yhteisprojekteja ja saada jo valmiiksi alaan perehtyneitä opiskelijoita. (Lundblad 1986, 90.) Tämä osoittaa myös epäsuhtaa, jota yrityselämän ja yliopistojen välillä on: yliopistomaailma ei pysty muuttamaan opetussisältöjään ja tutkimusintressejään yhtä nopeasti, kuin ulkopuolinen maailma toivoisi.

Yliopistoja ohjaava opetus- ja kulttuuriministeriö on kannustanut yliopistoja ulkopuoliseen varainhankintaan jo pitkään. Vuoden 2010 uuden yliopistolain myötä yliopistot saivat mahdollisuuden lisätä omaa pääomaansa keräämällä ulkopuolista rahaa lahjoituksina. Tämän jälkeen yliopistoja on

säännöllisesti kannustettu jatkamaan ulkopuolisen rahan keräämistä perusrahoituksen lisäksi esimerkiksi hakemalla aktiivisesti suomalaista ja kansainvälistä tutkimusrahoitusta. Tämän lisäksi yliopistoja kannustetaan tekemään yhteistyötä yritysten kanssa. Vaikka kyseessä ei vielä ole merkittävä rahoitus, on selvää että paine ulkopuolisen rahoituksen määrän lisäämiseksi kasvaa. Useissa yliopistoissa onkin panostettu viime vuosina ulkopuolisen tutkimusrahoituksen hankkimiseen esimerkiksi palkkaamalla henkilökuntaa, jonka tarkoituksena on tukea tutkimushenkilökuntaa hakeusten laatimisessa ja ulkopuolisen rahan houkuttelussa.

3.2 Burton R. Clarkin yritysmäinen yliopisto

1990-luvun lopulla Burton R. Clark esitteli termin yritysmäinen yliopisto (entrepreneurial university). Yritysmäinen yliopisto pyrkii vapautumaan vanhoista rahoitusrakenteista ja määrittelemään itseään ja toimintaansa uudelleen vastatakseen omaehtoisesti ympäristöstä tuleviin vaatimuksiin.

Clarkin (1998) teoria ponnistaa samoista lähtökohdista, mihin lähes kaikki yliopistojen modernia muutosta tutkivat teoriat asettuvat: yliopistoa kohtaan asetettujen vaatimusten ja resurssien epäsuhdasta. Clark (1998) näkee, että vaatimuksiin on mahdotonta vastata pysymällä kiinni niin sanotussa perinteisessä yliopisto-organisaation mallissa. Valtiot asettavat yliopistot hankalaan asemaan: samaan aikaan, kun vaatimukset yhteiskunnallisten ja taloudellisten ongelmien ratkaisemisesta sysätään enenevässä määrin yliopistoille, valtioiden myöntämä perusrahoitus hiipuu (Clark 1998, xiii). Yliopistot, jotka eivät pyri palauttamaan tasapainoa omaa toimintaansa kehittämällä, jäävät väistämättä häviäjiksi tulevaisuudessa (Clark 1998, 129).

Yritysmäisellä yliopistolla Clark tarkoittaa yliopistoa, jossa koko organisaation toimintaa ohjaavat samat päämäärät ja toimintaperiaatteet. Näitä päämääriä ja toimintaperiaatteita edustaa esimerkiksi pyrkimys luoda tietoisesti organisaatio, jossa ei pelätä ottaa riskejä ja kokeilla uusia toimintatapoja. Tällaisessa organisaatiossa kannustetaan sen jäseniä jatkuvasti etsimään mahdollisuuksia kehittää innovatiivisesti toimintaa. Organisaatio pyrkii jatkuvasti kehittymään, jotta se pystyisi vastaamaan tulevaisuuden haasteisiin valmistautuneena. Institutionaalinen yritysmäisyys on sekä *prosessi* että *lopputulema*. (Clark 1998, 3–4.) Clarkin yritysmäisen yliopiston toiminta perustuu osittain siihen ajatukseen, että yliopistojen tulisi pyrkiä olemaan samankaltaisia kuin ulkopuolelta paineita aiheuttavat tahot. Paineita yliopistojen toiminnan ja toimintatapojen nopealle muutoksel-

le tulee usein niiltä yhteiskunnan toimijoilta, jotka ovat itse pystyneet omaksumaan nopean, joustavan ja tiivistähtisen jatkuvan muutoksen toimintatavan (Clark 2004, 170).

Eurooppalaisessa yliopistomaailmassa Clark (1998, xiv) tarkoittaa yritysmäisellä yliopistolla sellaista toimintaa, jossa yliopistot pyrkivät tarkoituksellisesti siirtymään kauemmas tiukasta valtiollisesta ohjauksesta. Tällaiset yliopistot pyrkivät tekemään asioita *omalla tavallaan*, tavalla, joka tarkoittaa jotain uutta, positiivista ja aloitteellista yritysmäiselle yliopistolle. Yritysmäiset yliopistot ottavat riskin pyrkiessään etsimään oman tavan hoitaa asioita ja luomalla yliopistosta joustavan, alati muutoksessa ja vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa olevan organisaation. (Clark 1998, xiv.)

Clark näkee valtion voimakkaan ohjauksen aloitteellisuutta, innovatiivisuutta ja yritysmäisyyttä vähentävänä tekijänä. Voimakas valtion ohjaus ei ole kannustavaa, sillä se ohjaa yliopistoja kohti tavoitteita, jotka joku muu on asettanut. Samoin alun perin kannustimiksi tarkoitettut elementit kääntyvät usein rangaistuksiksi niille, jotka eivät pääse näihin tavoitteisiin. Valtion voimakas ohjaus voi tarkoittaa myös eräänlaista mielivaltaa esimerkiksi silloin, kun etukäteen yhdessä sovittuihin tavoitteisiin ei päästäkään, minkä seurauksena rahoitusta voidaan leikata ja yliopiston toimintaa muutoin hankaloittaa. Onkin selvää, että mahdollistaakseen yritysmäisen yliopiston, tulisi ministeriön ohjaus olla mahdollisimman pientä, ja perustua ehdottomasti keskinäisen luottamuksen rakentamiseen. Vain tällöin voidaan aidosti kannustaa aloitteelliseen ja yritysmäiseen yliopistoon. (Clark 2004, 173.)

Yritysmäisessä yliopistossa tapahtuvat muutokset eivät ole satunnaisia tai suunnittelemattomia. Toiminta on päämäärätietoista ja pyrkii luomaan jatkuvan muutoksen kulttuurin. Tämän vuoksi on tärkeää, että yliopistot ovat itse aktiivisia etsiessään heille sopivimpia tapoja tehdä muutosta ja töitä paremman yliopiston eteen. Pelkkä valtiollisen ohjauksen höllentäminen ei riitä, jos yliopistoista itsestään ei löydy intoa muutokseen. (Clark 1998, 5.) Yritysmäinen yliopisto voi olla reaktio ympäröivästä yhteiskunnasta tuleviin, alati kasvaviin paineisiin. Mikäli yliopisto itse lähtee toteuttamaan yritysmäistä yliopistoa omassa toiminnassaan, omista lähtökohdistaan, voi se saada sitä kautta takaisin osan siitä autonomiasta, jonka se on valtiolle menettänyt. On kuitenkin huomattava, että samalla kun ympäröivä yhteiskunta, koulutuspoliittiset prioriteetit ja koulutuspolitiikan fokus on muuttunut, myös yliopistojen autonomia on muuttanut muotoaan. Yritysmäisessä yliopistossa autonomia määritellään ennen kaikkea yliopiston mahdollisuutena määritellä itse itsensä ja toimintatapansa. (Clark 1998, 146.) On tärkeää, että muutoshalukkuus lähtee yliopistosta

itsestään, ja ennen kaikkea henkilökunnan innostuksesta ja sitoutumisesta muutokseen. Proaktiiviset yliopistot ovat huomanneet, että heidän on itse pyrittävä reagoimaan valtion, yrityselämän ja yhteiskunnan taholta tuleviin koveneviin vaatimuksiin, jotta yliopistot pystyvät samalla pitämään kiinni omista tieteenaloista (Clark 2004, 1).

Mikäli yliopisto päättää itse olla proaktiivinen ja osaa ottaa kannustavalla ja innostavalla tavalla henkilökunnan mukaan muutokseen, on yliopistolla hyvät mahdollisuudet määritellä itse sitä, mihin muutos johtaa. Tällaisessa muutoksessa voidaan olla myös uskollisia niille arvoille ja tavoille tehdä töitä, joita yliopistoyhteisössä kunnioitetaan.

Vaikka Clark onkin päätenyt valitsemaan termin yritysmäinen yliopisto kuvaamaan havainnoimiaan tapahtumia yliopistoissa, toteaa hän kuitenkin, että spektri, jonka toisessa päässä on ”perinteinen” yliopisto ja toisessa ”yritysmäinen”, on liian kapea. Muutos on aina asteittaista ja sitä tulisikin kuvata välivaiheissa muilla termeillä, kuten ”innovatiivinen perinteinen” (Clark 2004, 59).

Yritysmäisen yliopiston kannalta on tärkeää, että organisaation rakenne tukee jatkuvaa muutosta ja pystyy sopeutumaan muuttuvan yhteiskunnan vaatimuksiin. Tällaisessa yliopistossa myös sen jäsenet pystyvät aidosti olemaan tehokkaampia kuin aiemmassa rakenteessa. (Clark 2004, 174 ja Clark 2008, 501.) Yritysmäisen yliopiston tutkimisessa tulisi kiinnittää huomiota pelkän muutoksen sijaan erityisesti jollain tapaa pysyviin muutoksiin. (Clark 2008, 497).

Yritysmäinen yliopisto on yritysmäinen ennen kaikkea organisaatiokulttuuriltaan. Yritysmäisyys ei siis tarkoita välttämättä voimakasta vuorovaikutusta yksityisen sektorin kanssa, vaan yliopiston oman toiminnan kehittämistä joustavaksi, innostavaksi ja rohkeaksi. Yritysmäinen yliopisto pyrkii olemaan proaktiivinen eikä reaktiivinen, innovatiivinen ja samaan aikaan toteuttamaan omaa erityistä toimintakulttuuria, joka auttaa juuri kyseistä organisaatiota toimimaan parhaalla mahdollisella tavalla. Tärkeää on myös yliopiston vuorovaikutus ympäröivän yhteisön kanssa, ja tämän vuorovaikutussuhteen jalostaminen sellaiseksi, että se palvelee yliopiston omaa toimintaa. (Clark 1998, 103.) Yritysmäisestä yliopistosta puhuttaessa olisikin ehkä syytä puhua yritysmäisen organisaatiokulttuurin yliopistosta.

Clark (1998, 143) näkee yritysmäiselle yliopistolle tärkeänä yritysmäisen toiminnan uskomusta (the Entrepreneurial Belief), joka ohjaa toimintaa eteenpäin ja motivoi muutoksessa. Yritysmäisen toiminnan uskomus alkaa ideasta, jonka tulee levitä koko organisaatioon ja linkittyä yhteen organisaation muiden arvojen ja ideoiden kanssa. Kun yritysmäisen toiminnan idea otetaan käytäntöön

rakenteiden ja prosessien tasolla, tulee ideasta yritysmäisen toiminnan uskomus, joka ohjaa toimintaa eteenpäin. Yritysmäisen toiminnan uskomuksessa keskeisessä asemassa on jatkuvan muutoksen hyväksyminen ja siitä nauttiminen. Ajan kuluessa yritysmäisen toiminnan uskemuksesta voi kasvaa omanlaisensa organisaatiokulttuuri. (Clark 1998, 143.)

Clark määrittelee yliopiston yritysmäisen muutoksen ytimeksi viisi toimintoa (elements) (Clark 1998, 6 ja 2008, 501–507).

1. Rahoituspohjan monipuolistaminen, joka joustavoittaa yliopiston toimintaa mutta samalla luo uusia velvollisuuksia sidosryhmätoimintaan.
 - a. Muut valtiolliset rahoituksen muodot kuin perusrahoitus
 - b. Yksityiset rahoittajat kuten yritykset ja lahjoitukset
 - c. Yliopiston itsensä tuottama lisärahoitus kuten alumnikeräykset, patenttituotot.

On huomattava, että yliopistoille usein ensimmäisenä mieleen tuleva uusi rahoituksen lähde, lukukausimaksut, eivät tosiasiaassa ole kuitenkaan merkittävä tulonlähde volyymiltaan. Useimmiten lukukausimaksuista saatavat tuotot asettuvat vasta neljänneksi tai viidenneksi suuruudeltaan verrattuna muihin perusrahoituksen ulkopuolelta tuleviin rahoitusmahdollisuuksiin. (Clark 2008, 502.)

”Entrepreneurialism in universities [is] not synonymous with commercialization” (Clark 2008, 502). Yritysmäisten yliopistojen tulonlähteitä tarkasteltaessa voidaan todeta, että yksityiseltä sektorilta tuleva rahoitus on usein merkittävästi pienempää kuin esimerkiksi valtiollisilta tahoilta saatava kilpailtu tutkimusrahoitus, hankerahoitus ja muu valtiollinen lisärahoitus. (Clark 2008, 502.)

2. Ohjausjärjestelmän vahvistaminen ja sitä kautta joustavan, yritysmäisen päätöksenteon mahdollistaminen ja organisaation kiinteyden kehittäminen.

Hallinnon hajauttaminen on jossain määrin välttämätöntä, mutta muokattuna aina yksilöllisesti kunkin yliopiston ja osaston tarpeisiin. Joustavan organisaation kehittämisessä tarvitaan ohjaavalta ministeriltä vapaudet kehittää jokaiselle yliopistolle juuri heidän tarpeisiin sopiva hallinto. Tämä tarkoittaa ohjausjärjestelmän vahvistamista yritysmäiseen yliopistoon kannustamisen kautta. (Clark 2008, 503.)

Tehokkaissa yritysmäisissä yliopistoissa hallinto ei ole erityisen keskitettyä eikä erityisen hajautettua, vaan vahvaa organisaation kaikilla tasoilla. Tärkeintä on kehittää hallinto ja organisaatio, jossa on valmiudet jatkuvaan muutokseen, sen toteuttamiseen ja omaksumiseen. (Clark 2008, 504.)

3. Yliopistojen toimintojen laajentaminen reuna-alueilla, eli yksikköjen perustaminen hoitamaan esimerkiksi elinkeinoelämän yhteistyötä, täydennyskoulutusta sekä monitieteisiä, sovellusorientoituneita tutkimusyksiköjä

Yritysmäisessä yliopistossa ei pystytä hoitamaan kaikkia tehtäviä vain tiedekunnista tai laitoksista käsin. On välttämätöntä, että perustetaan yksiköjä, jotka erikoistuvat yliopiston ja ympäröivän yhteiskunnan vuorovaikutuksen kehittämiseen ja fasilitoimiseen. Nämä uudet yksiköt ovat poikkitieteellisiä, projektiorientoituneita yksiköjä, jotka eivät vie tilaa tiedekunnilta tai muilta akateemisilta yksiköiltä, vaan helpottavat niiden työtä niin, että tiedeorientoituneissa yksiköissä voidaan keskittyä tieteen tekemiseen. Uudet yksiköt kasvavat tiedeorientoituneiden yksikköjen mukana ja toimivat välittäjänä tieteen ja ulkopuolisen yhteiskunnan välillä. (Clark 1998, 6.)

4. Motivoimalla ”akateemista ydintä”, eli tiedeorientoituneita yksiköitä yrityssuuntautuneeseen kehitykseen ja omaksumaan yritysmäisiä toimintatapoja.

Yliopiston kehittäessä omaa organisaatiotaan kohti yritysmäistä yliopistoa ei ”akateeminen ydin” kuitenkaan juurikaan muutu paljoa. Yliopiston toiminnassa tärkeintä on edelleenkin tiedeorientoituneiden yksikköjen toimintaedellytysten varmistaminen. Tämän vuoksi yritysmäisen organisaatiokulttuurin leviämisen ja onnistumisen kannalta kriittiseksi saattaa muodostua se, miten akateeminen ydin suhtautuu muutokseen. Yritysmäisen toimintatavan tulee ulottua myös tiedeorientoituneisiin yksiköihin, ja henkilökunnan tulee sitoutua ja hyväksyä uusi toimintatapa. Ilman henkilökunnan sitoutumista ja halua toteuttaa uudenlaista toimintatapaa ei muutosta tule tapahtumaan. (Clark 1998, 7.)

5. Omaksumalla yritysmäisen kulttuurin, uudet uskomukset, toimintatavat ja arvot.

Yritysmaailmassa työkuulttuuri tähtää yleensä jatkuvaan muutokseen, jota pidetään innostavana, rakentavana ja välttämättömänä asiana. Yritysmäisen yliopiston tulee myös pyrkiä

rakentamaan oma organisaatio- ja työkuulttuuri niin, että muutosta ei pidetä torjuttavana tai negatiivisena asiana, vaan uusia mahdollisuuksia ja uutta intoa tarjoavana positiivisena voimavarana. Yritysmäisen toimintatavan tulee näkyä toiminnan kaikilla tasoilla, ei ainoastaan puheissa vaan myös käytännön toimintana. Organisaatiokulttuurin tulee ulottua kaikille tasoille ja kaikille toiminnan alueille. Yliopiston omat arvot voivat johtaa muiden elementtien kehitystä niin, ettei muutoksesta tule ulkoa päin ohjattu vaan organisaation omia tavoitteita tukeva. (Clark 1998, 7–8.)

On luonnollista, että vaikka Clark on pitänyt yritysmäisiä yliopistoja pääsääntöisesti positiivisena asiana, on se ollut myös rankan kritiikin kohteena. Kritiikki kohdistuu pääsääntöisesti yritysmäisen yliopiston mukaan tuomiin ilmiöihin, kuten välttämättömään yliopistojen ydintoiminnan ja olemuksen uudelleenmäärittelyyn, moraalisiin riskeihin, kasvaviin hallinnollisiin kuluihin, jatkuvaan arviointiin ja kontrolliin, laskelmoivaan toimintaan ja hyödyn maksimointiin tähtäävään toimintaan. Toinen keskeinen kritiikki koskee huolta yliopistojen luovuudesta, vapaudesta, itsenäisyydestä ja vaikuttavuudesta. Muutoksen voi kiteyttää toteamalla aiemman keskinäiseen luottamukseen, asiantuntemukseen ja kollegiaalisuuteen perustuneen hallintomallin korvautuvan uudessa järjestelmässä korporatiivisella palvelu- ja yritysmallilla. (Rinne ym. 2012, 47–49.)

Clark (2008, 512) esittelee niin sanotun Kerr-Carnegie-mallin yliopistojen kehittämisen ohjenuoraksi. Kerr-Carnegie-malli perustuu 12 vuoden kehittämis- ja tutkimustyölle, jonka aikana ryhmä on jatkuvasti antanut kehittämissuosituksia amerikkalaisille yliopistoille. Ryhmän tutkimuksen lopputuloksena syntyi näkemys, jonka mukaan yliopistojen kehittämisessä ja ohjaamisessa tärkeintä tulisi olla ymmärrys siitä, että yliopistot ovat hyvin vahvasti omanlaisiaan yksiköitä, joihin on vaikea soveltaa yhtä ennalta määrättyä kehittämislinjaa. Ryhmän loppuraportin neuvoina valtioille ehdotetaan esimerkiksi rahoitusmallia, jonka perimmäisenä tarkoituksena on rohkaista ja ruokkia yliopistojen monimuotoisuutta ja aloitteellisuutta. (Clark 2008, 513.)

3.3 Akateeminen kapitalismi

Akateemiseksi kapitalismiksi kutsuttu yliopistojen kehityssuunta on syntynyt Yhdysvalloissa 1970-luvulla. Tuolloin yliopistot ja yksityinen sektori lähentyivät merkittäväällä tavalla toisiaan, sillä yliopistoilla oli tarvetta löytää ulkopuolista rahoitusta, ja samaan aikaan yksityinen sektori pyrki aktiivisesti etsimään uusia tuotteita ja tietoa, jonka olisi mahdollista tuottaa taloudelliseksi voitoksi.

(Kaidesoja & Kauppinen 2013, 6.) Myöhemmin yliopistojen ja yksityisen sektorin toimijoiden lähtyminen on tiivistynyt ja levinnyt suurelta osin kansainväliseksi ilmiöksi. Erityisen merkittävänä voidaan pitää toiminnan leviämistä eurooppalaisiin korkeakouluihin, jotka humboldtilaisen perinteen mukaisesti ovat olleet tiukasti erillään yksityisestä sektorista. Akateemiseen kapitalismiin liittyy myös yliopistojen sisäisen toiminnan muuttaminen yritysmäisemmäksi. Korkeakoulutuksessa on tapahtunut kansainvälisesti mittava muutos tiedelähtöisestä yliopistosta kohti markkinoitunutta tai markkinahenkistä yliopistoa, jonka yhtenä tarkoituksena on tuottaa positiivista tulosta (Slaughter & Leslie 1997, 208).

Slaughter ja Leslien mukaan merkittävä käänne yliopistojen talousvirroissa tapahtui 1980-luvulla, jolloin valtion osuus yliopistojen rahoituksesta vähentyi merkittävästi (Slaughter & Rhoades 2004, 181–182). Akateemisen kapitalismin myötä muuttuvat rahavirrat muuttavat myös yliopistojen strategioita. (Slaughter & Rhoades 2004, 182). Akateeminen kapitalismi kasvattaa myös yliopistojen yksikköjen henkilökunnan paineita, sillä johtotasolta tulee yhä enemmän toivetta suunnata tutkimusta niin, että se kasvattaa yliopistojen tulovirtoja (Slaughter & Rhoades 2004, 183.)

Slaughter & Leslien akateemisen kapitalismin teoria on moniulotteinen, sillä se ottaa huomioon muutoksen monitasoisuuden – muutosta ei voida tarkastella ainoastaan yhdestä toimijasta käsin, vaan se tapahtuu sekä markkinoissa, valtiossa että korkeakoulutuksessa. (Kauppinen & Kaidesoja 2013, 2.) Korkeakoulutuksella on akateemisessa kapitalismissa kaksoisrooli, jonka mukaisesti sen tehtävänä on sekä tuottaa korkeakoululle voittoa, mutta myös tuottaa maailmaan sellaista pääomaa (eli tietoa), jota voidaan käyttää globaalisti yritysten kilpailukyvyn parantamiseen. (Kauppinen & Kaidesoja 2013, 3.)

Akateemiseen kapitalismiin liittyviä ilmiöitä on tutkittu jo aiemmin, mutta niitä on kutsuttu vain eri nimillä, esimerkiksi korkeakoulutuksen kaupallistumiseksi, yritysmäisiksi yliopistoiksi tai triple helix-malliksi (Slaughter & Rhoades 2004, 305). Slaughter ja Rhoadesin akateemisen kapitalismin teoria tutkii tätä kaikkea toimintaa erityisesti uuden talouden näkökulmasta/uuden talouden ajanjaksona (Slaughter & Rhoades 2004, 305). Tarkoituksena on osoittaa, että akateeminen maailma ei ole ollut vain akateemisen kapitalismin uhri, vaan se on itse asiassa monin eri tavoin ollut mukana rakentamassa ja levittämässä akateemista kapitalismia. (Slaughter & Rhoades 2004, 305.)

Slaugheter ja Leslie (1997, 9–10) perustelevat sanan kapitalismi käyttöä sillä, että kapitalismissa jakamisen perusteena toimivat markkinavoimat, ja tämä sama periaate on tunkeutunut osaksi yliopistomaailmaa. Lisäksi termillä viitataan siihen, että nykyisessä yliopistojärjestelmässä pääomaa on tieto, ja tiedon arvo määritellään sen markkina-arvona. Tieto ja taidot ovat nykyisessä tietoyhteiskunnassa erityisesti yrityksille arvokasta valuuttaa, jonka yritykset pystyvät muuttamaan positiiviseksi tulokseksi. Akateeminen kapitalismi kuvaa myös sellaista toimintaa, jossa akateemista tutkimusta tai koulutusta rahoitetaan monin tavoin samoilla mekanismeilla ja samoista lähteistä kuin kaupallista yritystoimintaa. Akateeminen kapitalismi on kompleksinen kokonaisuus, jossa markkinat, valtio ja akateemiset yhteisöt ovat kaikki yhteydessä toisiinsa. (Slaughter & Leslie 1997, 9–10.)

Akateeminen kapitalismi on kiinnittynyt erityisesti yliopistoihin, sillä niihin on keskittynyt suuri määrä kykyä tuottaa uutta tietoa ja soveltaa sitä tuottavaksi tuotteeksi. Sekä yritykset että valtio tarvitsevat näitä molempia ominaisuuksia: yritykset kasvattaakseen tulostaan ja valtio nostaakseen kilpailukykyään. (Slaughter & Leslie 1997, 10–11.) Jälkiteollisen aikakauden suuret innovaatiot ja keksinnöt on tehty vahvasti tieteelliseen tutkimukseen perustuen ja usein nimenomaan korkeakoulutettujen henkilöiden toimesta. Tämä tekee yliopistoista kiinnostavia kohteita myös teollisuuden näkökulmasta. (Slaughter & Leslie 1997, 27.)

Slaughter ja Leslie (1997, 11) jakavat yliopistojen toiminnan akateemisessa kapitalismissa erilaisiin toiminnan muotoihin. *Markkinoiden kaltaisella käyttäytymisellä* tarkoitetaan kilpailua rahoitukselta kaikissa muodoissaan. Kilpaillulla rahoituksella voidaan tarkoittaa esimerkiksi ulkoista rahoitusta, hankeyhteistyötä, instituution sisäistä rahoitusta yritystoimintaan tai kilpailua lukukausimaksu- ja maksavista opiskelijoista. *Markkinakäyttäytymisellä* tarkoitetaan instituutioiden itsensä tekemää toimintaa, joka tähtää voiton tuottamiseen. Tällaista toimintaa ovat esimerkiksi patentoiminen, lisensoiminen, rojaltili-sopimukset, yliopistojen omistuksessa olevat tai hyvin lähellä yliopistoja olevat yhtiöt sekä yliopistojen ja yritysten yhteistyöt, jotka tuottavat yliopistolle suoraan rahaa. Lisäksi markkinakäyttäytymistä on esimerkiksi opiskelijoiden tekemien töiden myyminen (esim. logot). (Slaughter & Leslie 1997, 11.)

Käytännössä yliopistoilla ei ole ollut muuta vaihtoehtoa, kuin alistua markkinakäyttäytymiseen tai markkinahenkiseen käyttäytymiseen. Yliopistojen taloudelliselle selviytymiselle ulkopuolinen raha on ollut välttämättömyys. Samalla myös yliopistojen on ollut pakko tehdä sellaista tutkimusta, joka saa huomiota akateemisessa maailmassa, jotta yliopistojen akateeminen taso on pysynyt korkeal-

la. Akateemisesti arvostettu tutkimuskin on muuttunut enemmän soveltavaan tutkimukseen, sillä sellaista tutkimusta rahoitetaan huomattavasti enemmän kuin perinteistä tiedeorientoitunutta tutkimusta. (Slaughter & Leslie 1997, 17, 21.)

Slaughter ja Leslie toteavat, että akateemisen kapitalismin ymmärrys auttaa yliopistojen henkilökuntaa ymmärtämään paremmin oman työympäristönsä tavoitteita ja tekemään omaa työtänsä paremmin. Yliopistojen sisällä henkilöt, jotka ymmärtävät akateemisen kapitalismin periaatteet tulevat menestymään paremmin kuin he, jotka eivät periaatteita ymmärrä tai eivät halua toimia niiden mukaisesti. Akateemisen kapitalismin myötä valtaa tullaan jakamaan aiempaa enemmän, mutta toisaalta keskitason johtajien merkitys yliopistoille vähenee. Kilpailun noustessa akateemisen yhteisön merkitys vähenee. (Slaughter & Leslie 1997, 22.)

Akateemisen kapitalismin tuloksena epävarmuus sekä riippuvuus ulkopuolisista tuloista ovat lisääntyneet ja yliopistot ovat menettäneet autonomiaansa. (Slaughter & Leslie 1997, 70.)

Slaughter ja Rhoades (2004) ovat kehittäneet Slaughter ja Leslien (1997) Academic Capitalism -teoksen pohjalta akateemisen kapitalismin teorian. Teorian tarkoituksena on selittää erityisesti yliopistojen ja uuden talouden välistä suhdetta ja sitä, miten yliopistot omalla toiminnallaan osallistuvat uuden talouden rakentamiseen. Uusi talous liittyy läheisesti tietoyhteiskunnan nousuun. Uudessa taloudessa tieto on tuotteiden sijaan pääomaa, jonka omistajuudesta kilpaillaan. Koska tietoa tuotetaan erityisesti yliopistoissa, ovat yliopistot uuden talouden kiinnostuksen kohteina. Yliopistojen on käytännössä mahdotonta pysyä täysin autonomisena uuden talouden tuomien paineiden takia. Akateemisen kapitalismin teoria keskittyy erityisesti verkostomaiseen uuden talouden piirissä tapahtuvaan toimintaan, ja siihen miten akateemisen kapitalismin verkostot (yliopistot, valtio ja markkinat) linkittävät toimijoita ja toimintaa uuteen talouteen. Markkinakäyttäytyminen, markkinoiden kaltainen käyttäytyminen sekä verkostoituminen ja tiedon käyttö pääomana muodostavat kaikki yhteisesti akateemisen kapitalismin tiedon ja oppimisen kauden. (Slaughter & Rhoades 2004, 14–15.)

Slaughter ja Rhoades näkevät selvän siirtymän akateemisen kapitalismin tiedon ja oppimisen kauden julkisen tiedon ja oppimisen kaudesta. Julkisen tiedon ja oppimisen kautena tietoa arvostettiin ensisijaisesti julkisena hyödykkeenä, jossa julkinen ja yksityinen sektori olivat selkeästi toisistaan erillisiä. (Slaughter & Rhoades 2004, 28.) Akateemisen kapitalismin kausi arvostaa tietoa ensisijaisesti yksityisenä hyödykkeenä, jonka voi omistaa ja joka tulisi olla omistuksessa tai ainakin

suojattu julkiselta käytöltä. Akateemisen kapitalismin kaudella akateemikkojen tehtävänä on keskittyä ensisijaisesti soveltavan tieteen tekemiseen ja hyödyttää tutkimuksella yksityistä sektoria. Yksityisen sektorin tarpeet nähdään ainakin jossain määrin julkisen sektorin tarpeita tärkeämpinä ja ensisijaisempina. Tietoa arvostetaan, sillä se mahdollistaa uusien innovaatioiden tekemisen, joka taas mahdollistaa yrityksille kasvua ja positiivista tulosta. Keskittyminen erityisesti yritysmaailmaan tarkoittaa myös sitä, että uutta tiedettäkin arvostetaan ensisijaisesti aloilta, jotka mahdollistavat tuotetun tiedon hyödyntämisen. Tämä tarkoittaa lähinnä insinööritieteitä. Tiedon käyttäminen yksityiseen hyvään tarkoittaa kuitenkin jossain määrin tiedon elitistymistä, eli tietoa on saatavilla yhä enemmän niille, jotka ovat valmiita siitä maksamaan. Tämä muuttaa myös koko yliopistojen luonnetta ja saattaakin heikentää suuren yleisön uskoa koko yliopistojärjestelmään tai sen tarpeeseen. (Slaughter & Rhoades 2004, 28–29.) Akateemikko voi myös hyvin toimia esimerkiksi professorina ja yritysjohtajana samaan aikaan. Yliopistojen lähellä olevat yritykset nähdään hyödykkeinä ja ne tuovat lisäarvoa yliopistolle.

Akateemisen kapitalismin kausi ei ole kuitenkaan täysin syrjäyttänyt julkisen tiedon kautta, vaan nämä kaksi kautta elävät ainakin jossain määrin rinnakkain ja osittain jopa limittyen. Esimerkiksi tohtorin tutkintoa arvostetaan edelleen monin paikoin nimenomaan julkisen tiedon kauden arvojen mukaisesti, vaikka samaan aikaan maisterin ja kandidaatin tutkintoja pyritään viemään taas kohti soveltavampaa ja ammatillisempaa suuntaa. (Slaughter & Rhoades 2004, 29–30.)

Slaughter ja Leslie yhdistävät akateemisen kapitalismin erityisesti globalisaation nousuun teoksessaan *Academic Capitalism* (1997). Yliopistojen rahoitus valtiolta alkoi pienentyä samaan aikaan kuin globaali markkinatalous alkoi kasvaa. Valtioille globaali markkinatalous tarkoitti yhä kovenevaa kilpailua, joka taas tarkoitti valtiontalouden heikkenemistä. Tässä tilanteessa yliopistoille annettavat avustukset usein heikkenivät tai ne asetettiin kilpailutettavaksi. Suorista avustuksista siirryttiin osittain kilpailtuun rahaan, joka tuli kohdennetuista tutkimushankkeista, sovelletusta tutkimuksesta ja markkinoita palvelevasta tutkimuksesta. Yliopistojen oli pakko alkaa tuottaa tällaista tutkimusta, jotta rahoitus pysyisi entisellä tasolla. Kilpailtu rahoitus koostui osittain esimerkiksi hankerahoituksesta ja yritysten kanssa yhteistyössä toteutettavista tutkimusprojekteista. Slaughter ja Leslie kutsuvat tämän tyyppistä institutionaalisia ja professoriaalisia *markkinoita* (markets) ja *markkinoiden kaltaista käyttäytymistä* (marketlike behaviour) *akateemiseksi kapitalismiksi* (academic capitalism). (Slaughter & Leslie 1997, 8.)

Slaughter ja Leslie (1997, 36–37) erottavat neljä tapaa, jolla globalisaatio vaikuttaa korkeakoulutukseen:

- 1) Vapaaehtoiseen kouluttautumiseen käytettävissä olevat rahavirrat heikentyvät.
- 2) Insinööritieteet ja muut lähellä markkinoita olevat alat keskittyvät.
- 3) Yhteistyö kansainvälisten yritysten ja valtiollisten toimijoiden kanssa tiivistyy esimerkiksi tuotekehittelyn ja innovaatioiden osa-alueilla.
- 4) Kansainvälisten yritysten ja teollisuusmaiden kiinnostus globaaleihin, aineettomien pääoman strategioihin kasvaa.

Slaughter ja Leslie (1997) puolestaan ovat hakeneet selityksiä akateemiselle kapitalismille globaalin talousmarkkinoiden nousun lisäksi resurssiperusteisesta teoriasta (Resource Dependence Theory). Resurssiperusteinen teoria nojaa ajatukseen, että organisaation toimintaa tarkastellessa olisi syytä kiinnittää huomiota organisaation ulkopuolisten toimijoiden toimintaan. Ulkopuolisten toimijoiden toiminta vaikuttaa myös organisaatioiden sisäiseen toimintaan. Tämän teorian mukaan todellinen valta siis esimerkiksi yliopistojen sisäisen toiminnan muutoksiin on yliopistojen ulkopuolella, tässä tapauksessa nimenomaisesti valtiolla, joilla on merkittävä ohjaus- ja talousvalta yliopistoihin. Resurssiperusteisen teorian voisikin siis yksinkertaistaen tiivistää sanontaan ”Kenen leipää syöt, sen lauluja laulat”. Slaughter ja Leslie tulevatkin johtopäätökseen, että muutos akateemiseen kapitalismiin ei ole lähtenyt yliopistoista itsestään, vaan on itse asiassa tulosta valtioiden tiede- ja koulutuspoliittisten linjojen muutoksista. (Slaughter & Leslie 1997, 69.)

Muutokset korkeakoulupolitiikassa ovat olleet joiltain osin laukaiseva tekijä akateemisen kapitalismin nousussa. Uudenlaisen korkeakoulu- ja tiedepolitiikan johdosta yliopistojen rahoitus on muuttunut suorista valtionavustuksista kohti mallia, jossa vain osa yliopistojen rahoituksesta on suoraa valtionapua ja osa kilpailtua lisärahoitusta. Lisärahoituksen tarpeen kasvaessa myös lukukausimaksuja tullaan korottamaan reilusti, ja opiskelijarekrytointi tulee keskittymään vahvasti nimenomaan hyvätuloisten perheiden lapsiin, joilla on varaa maksaa korkeita lukukausimaksuja. Yliopistojen muuttuneeseen tilanteeseen voidaan soveltaa resurssiperusteisen teorian oppeja. Tämän mukaan yliopistot tulevat jatkossa hakemaan yhä voimakkaammin rahoitusta nimenomaan valtion ulkopuolelta turvatakseen toiminnan. Nämä muutokset toiminnassa taas vahvistavat akateemista kapitalismia. (Slaughter & Leslie 1997, 64–65.)

Slaughter ja Leslie toteavat, että yksittäiseksi syyksi akateemiseen kapitalismiin voidaan nimetä muutokset yliopistojen rahoituksessa, jotka puskevat yliopistoja hankkimaan tuloja muualta. Ulkopuolisen rahan hankkimisen pakosta yliopistot joutuvat muokkaamaan omaa toimintaansa markkinahenkiseksi tai toimimaan suoraan markkinoilla. Resurssiperusteiseen teoriaan nojaten muutos yliopistojen ulkopuolella olevassa toiminnassa (rahoituksessa) on vaikuttanut suoraan yliopistojen sisäiseen toimintaan. Sisäisen toiminnan muutos on ollut laajaa ja ulottunut aivan päivittäiseen toimintaan ja yksittäisten henkilökunnan jäsenten omaan toimintaan. (Slaughter & Leslie 1997, 111–112.)

Akateemisen kapitalismin teoria on muuttunut jonkin verran vuosien varrella, vaikka keskeiset teoreetikot ovatkin pysyneet samoina, heistä merkittävimpänä Sheila Slaughter, joka on jatkanut akateemisen kapitalismin teorian kehittelyä useiden tutkijoiden kanssa. Teoksessa *Academic Capitalism and the New Economy* (2004) Slaughter ja Rhoades ovat jossain määrin hylänneet Slaughter ja Leslien näkemyksen akateemisesta kapitalismista globalisaation tuloksena, mutta päätyneet limittämään uuden talouden (New Economy) ja globalisaation korostamalla uuden talouden globaalia luonnetta. Akateemisessa kapitalismissa korostuu myös tieteen voimakas kansainvälistyminen ja erityisesti kansainvälisen kilpailun voimistuminen viime vuosina.

Slaughter ja Rhoadesin (2004) akateemisen kapitalismin *teorian* mukaan useat toimijajoukot käyttävät valtiollisia resursseja hyödyksi linkittäääkseen korkeakouluja mukaan uuteen talouteen, luoden samalla uudenlaista tietoa. Akateemisen kapitalismin teorian mukaan opiskelijat eivät ole vain kuluttajia, vaan samaan aikaan yliopistosta tule ennen kaikkea markkinoija. (Slaughter & Rhoades 2004, 1.) Uudessa taloudessa tieto on ”kriittistä raakamateriaalia”, jonka vapaa saatavuus ja liikkuvuus tulee estää myymällä tieto suoraan tahoille, jotka voivat tehdä siitä esimerkiksi patentoimalla virallisesti suojattua omaisuutta. Uusi tieto rakennetaan valtion tukien luomalle pohjalle, ja saatu tieto myydään voittoisasti eteenpäin. Yliopistojen markkinakäyttäytyminen tai markkinoiden kaltainen käyttäytyminen nähdään yksiselitteisesti tuottoisaksi sekä yliopistoille että markkinoille. (Slaughter & Rhoades 2004, 2–5.)

Uudessa taloudessa yliopistojen markkinakäyttäytymisen tai markkinoiden kaltaisen käyttäytymisen ei nähdä enää rajoittuvan pelkästään tutkimukseen, vaan toiminnan nähdään ulottuvan jo yliopisto-opiskeluun. (Slaughter & Rhoades 2004, 6.) Opiskelijat ovat myös varmin ja yleisimmin käytetty tulonlähde. Yli inflaatiokorotusten nousseet lukukausimaksut ovat vahvistaneet vielä

enemmän opiskelijoiden roolia kuluttajina ja toisaalta myös yliopistojen uutta tehtävää koulutuspalveluiden markkinoijina. (Slaughter & Rhoades 2004, 12.)

Slaughter ja Rhoades (2004, 12) hylkäävät myös aiemmin akateemiseen kapitalismiin liitetyn resurssiperusteisen teorian. Uusi talous selittää resurssiperusteista teoriaa paremmin akateemista kapitalismia, sillä toisin kuin resurssiperusteinen teoria olettaa, markkinoiden ja yliopistojen välillä ei ole selkeää rajaa, vaan raja on itse asiassa koko ajan epäselvempi. Akateemisessa kapitalismissa ei ole tarkemmin katseltuna kyse niinkään siitä, että jokin vaikuttaa merkittävästi yliopistojen toimintaan, vaan siitä, että yliopistot itse osallistuvat ulkopuoliseen toimijaan toimijoina.

Uusi talous liittyy keskeisesti akateemiseen kapitalismiin, mutta näiden kahden välille ei voida viittää suoraan kausaalista suhdetta. Akateemisen kapitalismin piirissä tapahtuvat asiat kehittävät uutta taloutta, ja toisaalta uusi talous on mahdollistanut tiedon käyttämisen pääomana ja tiedon myymisen. (Slaughter & Rhoades 2004, 15–16.)

Tämä näkyy käytännössä esimerkiksi niin, että Yhdysvalloissa merkittävä osa osavaltioista on 1990-luvun puolivälistä lähtien pyrkinyt mukauttamaan omia lakejaan niin, että ne mahdollistavat entistä laajemmin tiedon omistamisen ja julkisesti tuotetun tiedon käyttämisen kaupallisiin tarkoituksiin. (Slaughter & Rhoades 2004, 17.)

Uusi talous perustuu tuotteiden massatuotannon sijaan tiedon liikkumiselle ja tiedon hyödyntämiselle kaupallisissa tarkoituksissa. Markkinoilla toimiminen vaatii joustavuutta, jota yliopistot tavoittelevat esimerkiksi palkkaamalla aiempaa enemmän osa-aikaista henkilökuntaa ja korvaamalla aiempia kokoaikaisia työsuhteita useilla osa-aikaisilla. Samalla keskitason hallinnon rooli ja määrä kasvaa, kun yhä enemmän työvoimaa tarvitaan akateemisen työn tekemisen lisäksi myös hallintaan. (Slaughter & Rhoades 2004, 18–19.)

Uusi talous on läheisessä yhteydessä neoliberaaliin valtioon, joka yhteisön tasa-arvoisen hyvinvoinnin kasvattamisen sijaan pyrkii mahdollistamaan yksilön toimimista taloudellisena toimijana. Tarkoituksena on siirtää resursseja hyvinvointitoiminnoista kohti tuotantotoimintoja. Neoliberaali valtiomalli on ollut keskeisessä roolissa kun kansainvälisiä sopimuksia esimerkiksi tiedon liikkuvuudesta ja tiedon suojaamisesta on tehty. Lisäksi neoliberaali valtiomalli ja uusi talous ovat kummatkin hyötyneet erityisesti Yhdysvalloissa tehdyistä lainsäädännöllisistä toimenpiteistä tiedon suojaamiseksi. Myös opiskelijoiden lukukausimaksujen tukien siirtäminen yliopistoilta opiskelijoille on vahvistanut opiskelijoiden kuluttaja-statusta ja samalla vahvistanut myös neoliberaalia valtiota.

Neoliberaalin valtion voidaan nähdä vahvistavan monilla eri tavoilla uutta taloutta. Neoliberaali valtio ja uusi talous yhdessä hyödyttävät merkittävästi akateemisen kapitalismiin osallistuvia yliopistoja. Usein akateemiseen kapitalismiin osallistuvat yliopistot ovat jopa itse olleet mukana lobbauttamassa joitain muutoksia lainsäädäntöön, jotka ovat vahvistaneet näitä näkökulmia. (Slaughter & Rhoades 2004, 20–22.)

Uuden talouden akateeminen kapitalismi on useiden toimijoiden tai toimijajoukkojen verkostoitumista ja toimimista julkisilla varoilla hyödyttäen uutta taloutta. Näiden toimijoiden toiminta pyrkii hyödyntämään uuden talouden ja akateemisen kapitalismin luomia mahdollisuuksia luoden uutta rahavirtaa yliopistoille. Tämän toiminnan organisoimiseksi he ovat perustaneet esimerkiksi yrityksiä, joiden tarkoituksena on fasilitoida ja edistää tätä toimintaa. (Slaughter & Rhoades 2004, 306.)

Tiedon, ja erityisesti akateemisesti tuotetun tiedon, luonne muuttuu uudessa taloudessa. Akateemisesta tietoa ei arvioida enää ainoastaan vertaisarvioinneilla tai muilla akateemisen maailman mittareilla, vaan näiden mittareiden rinnalle nousevat kaupalliset arvioinnit, jotka arvioivat esimerkiksi sitä, kuinka hyvin tai kuinka laajasti tietoa voidaan hyödyntää tai patentoida. Lisäksi yliopistojen toimintaa ja erityisesti tutkimustoimintaa kokonaisuutena arvioidaan yhä enemmän myös akateemisen maailman ulkopuolelta tulevien arviointilaitosten taholta. (Slaughter & Rhoades 2004, 22–23.)

Akateeminen kapitalismi ja uusi talous ovat tuoneet mukanaan myös aivan uudenlaista yritystoimintaa, jonka tarkoituksena on toimia yritysten ja yliopistojen välissä helpottaen yhteistoimintaa näiden kahden toimijan kesken. Välissä toimivat niin sanotut välittäjäyritykset voivat esimerkiksi hoitaa tiedon patentoimisen muiden osapuolten puolesta tai saattaa yhteen yhteistyöstä kiinnostuneita yliopistoja yrityksiä. Lisäksi yritysten tarkoituksena on lähentää myös valtiollisia toimijoita osapuolten toiveiden mukaisesti. (Slaughter & Rhoades 2004, 23.) Välittäjäyritysten työntekijät voivat olla akateemisesti koulutettuja ja ymmärtää näin yritys-elämän lisäksi myös akateemisesta maailmaa. Pyrkinessään etsimään yhä uusia rajapintoja yritysten ja yliopistojen välille he muokkaavat ja rakentavat omalla tavallaan sekä uutta taloutta että myös akateemista kapitalismia. (Slaughter & Rhoades 2004, 307.)

On kuitenkin hyvä huomata, että vaikka yliopistot tuotteistavat palveluitaan ja pyrkivät käyttäytymään yritysmaisesti tai ainakin toimimaan joillain markkinoilla, eivät yliopistot kuitenkaan ole yri-

tyksiä eivätkä ne halua sellaisiksi tullakaan. Puhtaaksi yritykseksi muuttuminen merkitsisi esimerkiksi runsaiden valtion/osavaltion tukien menettämistä, eikä yliopistoilla kuitenkaan ole mahdollisuutta tulla taloudellisesti toimeen ilman näitä tukia. (Slaughter & Rhoades 2004, 26.) Yliopistot pyrkivät lähinnä hyödyntämään sekä julkisen että yksityisen sektorin parhaat puolet keräämällä tukia julkiselta puolelta ja keräämällä voittoja yksityiseltä puolelta hyödyntämällä yritysmäistä toimintaa. (Slaughter & Rhoades 2004, 306.)

3.3.1 Akateeminen kapitalismin vaikutukset – opiskelijat ja kansallinen tiede- ja innovaatiopolitiikka

Yksi akateemisen kapitalismin piirteitä on lukukausimaksujen nostaminen ja kilpailu hyvin maksavista opiskelijoista (erityisesti vauraista länsimaista tulevista, varakkaista opiskelijoista) (Slaughter & Leslie 1997, 210).

Akateeminen kapitalismi kannustaa yliopistoja (erityisesti maissa, joissa on käytössä lukukausimaksut) kasvattamaan opiskelijoiden sisäänottoja. Kun kuitenkin samaan aikaan tutkivan opetus henkilökunnan tulisi hankkia yliopistoille rahaa kilpaillun rahoituksen ja hankerahoituksen kautta, jää opiskelijoille ja perusopetukselle yhä vähemmän aikaa. Kasvaneesta opiskelijamassasta on käytännössä yhä vaikeampaa pitää huolta ja huolehtia, että perusopetuksen laatu on edelleen huippuluokkaa. (Slaughter & Leslie 1997, 212.)

Myös Euroopassa on ollut aina 1990-luvun alusta saakka liikehdintää, jonka ytimessä on se ongelma, että perinteisesti maksuttomana pidettyä eurooppalaista korkeakoulutusta ei ole enää varaa pitää yllä pelkästään valtion varoin. Maksuttoman koulutuksen varjopuolina on nähty muun muassa korkea keskeyttämisprosentti. (Daniel 1996, 15.)

Akateemisen kapitalismin aikakaudella opiskelijat nähdään toisaalta tuotteina, jotka tulevat yliopistosta, mutta toisaalta vahvasti kuluttajina, jonka rahat ovat haluttuja yliopistoissa. Opiskelijoiden kuluttajaroolia korostetaan tuomalla kampuksille uusia mahdollisuuksia kuluttamiseen esimerkiksi kampus-ostoskeskuksilla ja myymällä kampuksilta liiketilaa kansainvälisille pikaruokala- ja kirjakauppaketjuille. Lisäksi yliopistot pyrkivät itse luomaan mahdollisuuksia suurempiin tuottoihin tarjoamalla varakkaille opiskelijoille mahdollisuuksia ostaa esimerkiksi luksus-tason asuntolapaikka ja tuotteistamalla vahvasti omaa brändiään muun muassa huppareiksi, juomapulloiksi ja opiskelutarvikkeiksi (Slaughter & Rhoades 2004, 326). Yliopistot voivat tehdä myös rahakkaita sopimuksia

erityisesti teknologiayritysten kanssa, jolloin yliopistot tarjoavat yrityksille testiyleisön uudelle tuotteelle, ja saavat tästä rahaa. Samalla yliopisto kasvattaa opiskelijoistaan hyvin teknologiatietoisia kuluttajia, mikä taas palvelee teknologiateollisuutta. (Slaughter & Rhoades 2004, 19–20.)

Akateeminen kapitalismi on myös laajentanut suojatun materiaalin tekijänoikeuden koskemaan esimerkiksi yliopistojen oppimateriaaleja. Henkilökunnan tuottamat materiaalit ovat yliopistojen omaisuutta, jota he voivat myydä toisille yliopistoille, hyödyntää etäopiskelumateriaaleina tai esimerkiksi tarjota opiskelijoille ostettavaksi kurssien lisämateriaaliksi sopivaan hintaan. (Slaughter & Rhoades 2004, 25.) Opiskelijoiden kohtelu kuluttajina rajaa automaattisesti myös toivottujen opiskelijoiden joukkoa erityisesti niihin, joilla on varaa maksaa korkeat lukukausimaksut ja niiden lisäksi myös ekstrapalveluista (Slaughter & Rhoades 2004, 308). Korkeakoulutuksen korkeiden kustannusten vastapainoksi yliopistot eivät kuitenkaan pysty tarjoamaan laadukkaampaa opetusta, sillä lukukausimaksuista ja muista opiskelijoista saaduista tuloista leijonanosa menee tutkimukseen, markkinointitoimintaan ja muuhun voittoa tuottavan toiminnan tukemiseen (Slaughter & Rhoades 2004, 309). Jotkut yhdysvaltalaisista yliopistoista ovat menneet palvelujen tuotteistamisessa jopa niin pitkälle, että perivät opiskelijoilta maksuja aiemmin ilmaisina pidetyistä palveluista, kuten parkkipaikoista tai tietokoneluokkien käytöstä. (Slaughter & Rhoades 2004, 26.)

Kansallinen tiede- ja koulutuspolitiikka muovautuu akateemisen kapitalismin myötä yhä enemmän teknologia- ja innovaatiolähtöiseksi. Yleisen tiedepolitiikan oheen tuodaan omia ohjelmia, joiden tarkoituksena on luoda enemmän yrityslähtöistä teknologiaa ja innovaatioita, jotka tuottavat joko valtiolle tai suoraan yliopistolle rahaa. Perustutkimuksen sijaan huomiota saa laajasti soveltava tutkimus, jota tehdään läheisessä yhteistyössä yritysmaailman kanssa. (Slaughter & Leslie 1997, 211.)

Akateeminen kapitalismi suosii selvästi enemmän aloja, jotka ovat luonnostaan läheisiä talouselämän ja teollisuuden kanssa. Valtio voi halutessaan luoda mekanismeja, jotka tukevat nimenomaan näiden alojen kasvua ja menestystä, esimerkiksi tarjoamalla hankerahoitusta sekä kilpailtua rahoitusta näiden alojen tutkimukselle. Kaikki alat voivat periaatteessa osallistua akateemiseen kapitalismiin jollain tavalla, mutta luonnollisinta ja myös tuottavinta akateeminen kapitalismi on aloille, jotka ovat luonnostaan yrityslähtöisiä tai soveltavia (esimerkiksi insinööritieteet). Vaikeinta akateemisen kapitalismin hyötyjen kerääminen on aloille, jotka ovat hyvin lähellä julkista sektoria tai muutoin kaukana yksityisestä sektorista, esimerkiksi opettajankoulutus, filosofia tai osa yhteiskuntatieteiden alla olevista oppiaineista. (Slaughter & Leslie 1997, 212.)

3.3.2 Akateemisen kapitalismin ongelmat ja kritiikki

Vaikka akateemista kapitalismia saatetaankin kansainvälisessä korkeakoulupoliittisessa keskustelussa pitää yliopistojen pelastuksena, ei se kuitenkaan ole saanut varauksetonta vastaanottoa. Akateeminen kapitalismi on malli, jota ei voi suoraan soveltaa kaikkiin maailman yliopistoihin. On selvää, että kaikki yliopistot eivät voi pärjätä hyvin ulkopuolisen rahan hankkimisessa, aivan jo siitä syystä, että myös ulkopuolinen rahoitus on rajallista. Yliopistot, jotka pärjäävät hyvin perustutkimuksessa, eivät välttämättä osaa muuttaa omaa tutkimustaan menestyksekkäästi soveltavaksi tutkimukseksi, joka houkuttelee ulkopuolista rahoitusta (Slaughter & Leslie 1997, 212). Vaikka kaikki eivät pärjääkään akateemisen kapitalismin maailmassa, ja voi olla, että jopa kokonaiset valtiot eivät tule pärjäämään kovassa akateemisessa kilpailussa, Slaughter & Leslien (1997, 213) mukaan on erittäin epätodennäköistä, että vanhaan, tiedelähtöiseen malliin tullaan palaamaan.

Vaikka akateemista kapitalismia pidetään helppona tapana tuottaa lisätuloja yliopistoille, ei kaikki kuitenkaan ole aivan niin yksinkertaista. Yliopistojen on helppo ottaa riskejä kehittäessään lisätuloja tuottavaa toimintaa, sillä julkiset tuet ja korkeat lukukausimaksut takaavat yliopiston toiminta- valmiuden, vaikka yritys päätyisikin tuottamaan tappiota lopulta. Yhdysvalloissa akateemisen kapitalismin aikakautena valtiolliset tuet ovat itse asiassa jatkuvasti vain kasvaneet. Lisäksi ongelmallista on, että yliopistot keskittyvät vain tietyille aloille, joilla ne kilpailevat toisiaan vastaan rajallisista ulkoisista resursseista. Sen sijaan yliopistojen tulisi aktiivisesti pyrkiä laajentamaan aloja, joilla kaupallista yhteistyötä tehdään. Akateeminen kapitalismi myös välttämättä muokkaa käsitystä siitä, mikä ja mitä on julkinen hyödyke tai mitä julkisin varoin tuettu toiminta pitäisi olla. (Slaughter & Rhoades 2004, 306–308.)

Akateemisessa kapitalismissa voidaan erottaa viisi keskeistä ongelmaa, jotka osoittavat akateemisen kapitalismin olevan ainakin jossain määrin ristiriidassa tehokkuuden ja taloudellisten hyötyjen kanssa (Slaughter & Rhoades 2004, 329):

- 1) Raja yksityisen ja julkisen välillä hämärtyy, mutta samalla akateeminen kapitalismi ylläpitää ja myös tarvitsee julkista rahaa.
- 2) Akateeminen kapitalismi määrittelee uudestaan julkista aluetta korkeakoulutuksessa, mutta siirtää myös julkista rahaa uudenhäisiin toimintoihin.
- 3) Akateeminen kapitalismi ei ole välttämättä aina menestyksellistä, ja sen mukanaan tuomilla toiminnoilla on huonojakin puolia.

- 4) Akateeminen kapitalismi laajentaa korkeakoulutuspalveluita, mutta samaan aikaan tarjoaa niitä vain supistetulle joukolle.
- 5) Yliopistojen tavoitellessa kansainvälistä menestystä ja osallistumista globaaleihin markkinoihin, menettävät ne yhteyttään ja osallisuuttaan paikalliseen kehittämiseen.

Akateeminen kapitalismi on voittajien peliä. Kaikki siihen osallistuvat organisaatiot eivät voi tulla voittajina ulos, ja Yhdysvalloissa onkin nähtävissä, että muutamat yliopistot vievät suurimman osan akateemisen kapitalismin kautta saatavista voitoista. Tiedon muuttaminen yksityiseksi heikentää myös välttämättä vapaan tiedon saatavuutta ja vapaan tiedon kiertoa. Tämä tarkoittaa, että julkista opetusta ja julkisia innovaatioita on yhä vaikeampaa tehdä. Lisäksi voidaan kysyä, katoaako yliopistojen merkitys avoimen ja kriittisen keskustelun, tieteen kommentoinnin ja kritiikin paikkana akateemisen kapitalismin kautta. (Slaughter & Rhoades 2004, 330–331, 333.)

Akateemisen kapitalismin teoria on varsin uusi: Slaughter ja Rhoades esittelivät sen kirjassaan *Academic Capitalism and the New Economy* vuonna 2004. Kritiikkiä on annettu teorian heikosta kytkeytymisestä yhteiskuntatieteen klassikkoihin ja yhteiskuntatieteen keskeiseen akateemiseen käsitteistöön (Kauppinen 2010, 16–17). Näihin perustuen on kyseenalaistettu teorian varsinainen teoreettisuus: onko kyseessä aikalaismoitinto vai täyttäisikö teoria kuitenkin empiirisesti orientoituneen tutkimusteorian määritelmät? Kauppinen (2010) kyseenalaistaa teorian vahvuuden myös empiirisesti orientoituneena tutkimusteorian. Kritiikkiä saa osakseen erityisesti heikosti määritelty keskeiset käsitteelliset ja teoreettiset taustakysymykset ja teoriaan liittyvän käsitteellisen määritelmän puutteellisuus. Teoriaan liittyvä tutkimuskirjallisuus onkin hyvin pitkälle itse ilmiötä kuvailevaa ja pyrkii yhdistämään ilmiön tunnetumpiin yhteiskuntateorioihin.

Edellä mainittuun perustuen voidaan esittää kysymys, onko kyseessä todellinen yhteiskuntatieteellinen teoria, jota voidaan käyttää tutkimuksessa tai tutkielmassa aineistojen tulkitsemisessa apuna teoreettisen viitekehyksen tavoin. Teoria ei täytä täysin perinteisiä teoreettisen viitekehyksen vaatimuksia. Tutkielman aihe huomioiden on kuitenkin syytä asettaa kokonaisuus laajemman tarkastelun alle. Korkeakoulutuksen ja erityisesti yliopistojen markkinoitumiseen liittyvä tutkimuskirjallisuus on kohtuullisen suppeaa ja nuorta. Tämän tutkimuskirjallisuuden joukossa akateemisen kapitalismin teoria erottuu selkeästi muista teorioista tai selitysmalleja pidemmälle vietyä mallina, jossa on ollut pyrkimys kiinnittää yliopistoissa tapahtuneet ja tutkitut ilmiöt osaksi laajempaa teoreettista viitekehystä. Akateemisen kapitalismin teoriassa on potentiaalia, jota muut, lähinnä case-tutkimusten kuvailuun tai yleiseen muutoksen erittelyyn perustuvat tutkimukset, eivät ole mieles-

täni pystyneet tavoittamaan. Vaikka akateemisessa kapitalismissa on teoriana kiistämättä merkittäviäkin puutteita, on siitä eittämättä hyötyä valitsemani aineiston tulkinnassa.

4 Kansanedustajien näkemykset Suomen yliopistopolitiikasta aineistossa

4.1 Miksi uusi yliopistolaki?

Tutkielmani kannalta on tärkeää, että aineiston analyysi aloitetaan kysymyksestä, johon kaikki lopulta palautuu: miksi uusi yliopistolaki oli saatava? Lakireformiin liittyvästä aiemmasta julkisesta keskustelusta tiedämme, ettei laki ollut kaikkien mielestä tarpeellinen tai toivottu. Onkin mielenkiintoista perehtyä tarkemmin siihen, miksi kansanedustajat kokivat lain olevan tarpeellinen, ja kokivatko he kaikki edes lain uudistusta tarpeellisena. Lain alkusysäykseksi mainittiin yliopistoväen oma toive muutosten tekemiselle (SiV 5/2009, PTK 66/2009 ja PTK 68/2009). Yliopistoväellä tässä yhteydessä tarkoitettiin tulkintani mukaan Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston (nykyisin Uni-fi) vuonna 2005 antamaa manifestia, jonka mukaan yliopistolaki olisi uudistettava nopeasti (Manifesti 2005).

Ehkäpä tärkeimpänä syynä uudelle laille pidettiin yliopiston laillisen aseman muutosta valtion tilivirastoista julkisoikeudellisiksi yksiköiksi. Tällä aseman muutoksella ajateltiin olevan paljon kauaskantoisia, suoria ja välillisiä vaikutuksia yliopistojen toimintaan. Nähtiin, että muutos vapauttaa yliopistot valtion kuormittavasta mikro-ohjauksesta sekä mahdollistaa yliopistoille suuremman taloudellisen ja hallinnollisen autonomian. Uuden aseman koettiin myös vahvistavan yliopistojen laatua ja vaikuttavuutta. Nämä kaikki nähtiin positiivisina muutoksina yliopistojen toiminnassa, ja useissa kommentteissa perusteltiin yliopistoväen näitä runsaasti toivoneen. (PTK 66/2009, PTK 68/2009 ja SiV 5/2009.)

Sivistysvaliokunnan mietinnössä tuotiin myös esille yliopistojen toimintaympäristön muutos ja yliopistojen tarve kehittyä voimakkaasti muuttuvan yhteiskunnan mukana. Osana tätä muutosta nähtiin yliopistojen velvollisuus toimia yhteiskunnan edelläkävijöinä, jotka tuottavat koulutetun väestön lisäksi myös ratkaisuja yhteiskunnan muihin ongelmiin. Tämän tehtävän hoitaminen edellytti mietinnön mukaan myös elävää vuorovaikutusta muun muassa elinkeinoelämän kanssa. Lisäksi mietinnössä tuotiin esille jo Vanhasen II hallituksen (2007–2010) hallitusohjelmassa ollut kirjaus, jonka mukaan suomalaista koulutusjärjestelmää tulisi kehittää vastaamaan globaaliin haasteeseen ja ammatti- ja väestörakenteen muutokseen. (SiV 5/2009 vp.)

Uuden lain ja sen mukanaan tuoman suuremman taloudellisen ja hallinnollisen autonomian oletettiin myös vahvistavan yliopistojen rahoitusta muuttamalla rahan lahjoittaminen yliopistoille

lailliseksi. Tämän lisäksi valtion taholta esitettiin valtiollisen rahoituksen sitomista indeksiin, joka takaisi yliopistoille yleistä kustannuskehitystä seuraavan perusrahoituksen. Myös nämä syyt nähtiin merkittävinä ja tarpeellisina parannuksina. Erityisesti näihin perusteisiin liitettiin myös yliopistojen ja niin sanotun ulkopuolisen maailman yhteyden vahvistaminen. Rahoituspohjan laajentamisella nähtiin olevan mahdollisuus lähentää tarpeellisella tavalla yliopistoja yksityisen sektorin ja koko muun yhteiskunnan kanssa. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.) Tässä päättelyketjussa antamalla ulkopuoliselle maailmalle *mahdollisuus* osallistua yliopistojen rahoittamiseen, taattiin myös näiden toimijoiden lähentyminen. Osittain samaan logiikkaan nojaten todettiin useissa puheenvuoroissa, että uuden lain myötä myös yritysten kanssa yhteistyössä tehtävät projektit, kuten harjoittelut sekä muut kurssiprojektit, tulevat lisääntymään ja tuomaan kilpailukyvyn kannalta tarpeellista uutta osaamista Suomeen (PTK 66/2009). Yliopistoilla koettiin siis olevan tärkeä tehtävä toimia linkkinä elinkeinoelämään, ja vasta uuden lain myötä tämä olisi mahdollista. Myös sivistysvaliokunnan mietinnössä arvioitiin yliopistojen ja ympäröivän yhteiskunnan vuorovaikutuksen vahvistaminen uuden lain myötä merkittäväksi ja tarpeelliseksi uudistukseksi. Samalla tuotiin esille myös kansainvälisessä korkeakoulupolitiikassa viime vuosina vallinnut reformien aalto. Kansainvälinen kehitys vaatii siis myös Suomelta uudistuvaa yliopistolaitosta. (SiV 5/2009.)

Uuden lain myötä haluttiin antaa yliopistoille itselleen mahdollisuus hallita omaa tulevaisuuttaan. Valtion ja ministeriön ohjailu ei tullut enää kahlitsemaan yliopistoja, vaan ketterä uusi yliopisto pystyy aiempaa paremmin sukkuloimaan akateemisen maailman huipulle. Samansuuntaisesti todettiin, että uuden lain avulla yliopistot pystyvät kehittymään ja kehittämään toimintojaan modernin akateemisen maailman sekä muun yhteiskunnan vaateisiin. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Jotkut kokivat uuden lain tarpeelliseksi siksi, että vanhan lain aikana yliopistot eivät pystyneet riittävästi keskittymään perustehtäväänsä, eli opetukseen, tutkimukseen ja taiteelliseen toimintaan. Uuden lain nähtiin vapauttavan yliopistot valtion hallinnan alta näiden perustehtävien hoitoon. (PTK 66/2009.) Valtion hallinto oli ilmeisesti tulkittu yliopistomaailmassa myös luovuutta rajoittavaksi tekijäksi, joka ei ole mahdollistanut toiminnan kehittämistä riittävällä tavalla (PTK 68/2009). Lisäksi koettiin, että muutosten myötä pystytään kehittämään myös uusia toimintoja, joista tärkeimpänä yhteistyön tiivistäminen yhteiskunnan muiden toimijoiden kanssa. Uusi laki tekisi yliopistoista myös houkuttelevampia kansainvälisten huippuosaaajien silmissä, joka parantaisi omalta osaltaan suomalaisen yliopistojärjestelmän kansainvälisyyttä. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Useat edustajista tyytyivät perustelemaan uuden lain tarvetta vain ylistyssanoilla: ”Tämä yliopistouudistus on erinomainen, ja tätä Suomi ja Suomen yliopistot ovat tarvinneet” (Ed. Ukkola (kok.)). Vanha yliopistolaki koettiin myös kankeaksi ja ”tunkkaiseksi”, ja uuden yliopistolain koettiin tekevän suomalaisista yliopistoista dynaamisia, kansainvälisiä ja raikkaita. Uuden yliopistolain toivottiin mahdollistavan huippuluokan yliopistoja Suomeen sekä entistä laadukkaampaa tiedettä. (PTK 68/2009.)

Useiden kansanedustajien käsitysten mukaan vanha yliopistolaki, ja erityisesti yliopistojen asema valtion tilivirastoina, esti suomalaista yliopistolaitosta kehittymästä ja saavuttamasta kansainvälistä mainetta. Puheenvuoroissa tuotiin esille merkittävä kuilu menestyksessä Suomen koulutusjärjestelmän eri tasoilla: samaan aikaan kun PISA-tutkimusten jälkimainingeissa suomalainen peruskoulu herätti runsaasti kansainvälistä kiinnostusta, ei kukaan ollut kiinnostunut suomalaisesta korkeakoulutuksesta. Juuri uusi yliopistolaki mahdollistaisi myös Suomen menestyksen tieteen ja korkeakoulutuksen saralla. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Lainsäätäjinä me emme voi pakottaa vapautta mutta me voimme poistaa esteet tieltä matkalla vapauteen ja menestykseen. Edustaja Vahasalo (kok.) (PTK 68/2009.)

Opetusministeri Henna Virkkunen (kok.) korosti kuitenkin, ettei kyse ole suomalaisten yliopistojen jäykkyydestä nykyisellään. Tarve uudelle laille oli tullut ensisijaisesti yliopistoilta itseltään, joissa on koettu että tulevaisuuteen tähtäävän yliopistolaitoksen tulee muuttua (PTK 68/2009). Keskeisimpiä toiveita muutokselle olivat olleet haaveet hallinnollisesta vapaudesta ja monikanavaisemmasta rahoituksesta. Nähtiin myös, että uuden lain myötä yliopistojen autonomia ja taloudellinen vastuu ja vapaus omassa toiminnassaan kasvavat. Nämä olivat positiivisia muutoksia vanhaan ja syinä uuden yliopistolain tarpeellisuudelle. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Uuden yliopistolain uskottiin myös optimistisesti muuttavan yliopistoissa *kaiken*, aivan ilmapiiristä lähtien. Tämä argumentti vaikuttaa omituiselta, erityisesti kun laista haluttiin tehdä puitelaki, joka jättää vielä paljon yksityiskohtia yliopistojen sisäiseen päätöksentekoon. (PTK 68/2009.)

[--] Eli kaikki ei ole kiinni pelkästään rahasta, vaan siitä toimintakulttuurista ja periaatteista, mitä huippuyliopistossa on, ja me haluamme nyt tällä uudella yliopistolailla luoda sellaiset puitteet, joissa sitä uutta toimintaperiaatetta voidaan luoda.[--] Kaikki liittyvät nyt siihen kulttuuriin, jota haluamme nyt luoda. Ed. Vahasalo (kok.) (PTK 68/2009)

Vanha yliopistolaki nähtiin monin osin estäneen yliopistojen täysimittaisen kehittymisen ajan hengen mukaisiksi yliopistoiksi. Uuden yliopistolain myötä koettiin yliopistoille annettavan mahdollisuus kehitykseen ja huipulle nousemiseen. Huippuyliopistojen taas todettiin olevan koko yhteis-

kunnalle tärkeä kehityksen veturi. Suomalainen yliopistolain uudistus seurasi osittain eurooppalaista ja kansainvälistä yliopistoreformien joukkoa. Edustajien joukossa oli näkemyksiä, joiden mukaan Suomella oli nyt käsillä viimeiset hetket tehdä samanlaiset muutokset omaan lakiinsa, jotta suomalaisten yliopistojen menestys olisi taattu myös tulevaisuudessa. (PTK 68/2009.)

Edustaja Kimmo Sasi (kok.) piti yritysmaailmasta kumpuavia oppeja hyvänä yliopistoille. Hänen mielestään uusi yliopistolaki sysää yliopistoja hallinnollis-taloudellisesti yritysmaailman suuntaan, mikä on toivottavaa ja hyvää kehitystä. Sivistysvaliokunnan istuva puheenjohtaja Raija Vahasalo (kok.) totesi myös, että uuden yliopistolain tarkoituksena on kasvattaa yliopistojen tuloksellisuutta. Uuden yliopistolain uskottiin myös vahvistavan yliopistojen taloutta vahvistamalla valtion roolia yliopistojen rahoituksessa sekä mahdollistamalla ulkopuolisen rahoituksen keräämisen. On kuitenkin hyvä huomata, että kyse ei ollut pelkkien mahdollisuuksien luomisesta, vaan osittain pakosta ja painostuksesta ulkopuolisen rahan hankkimiseen. Lisäksi koettiin, että uuden lain myötä yliopistojen välit sekä yhteiskuntaan että elinkeinoelämään tiivistyvät positiivisessa mielessä. (PTK 68/2009.)

Uuden yliopistolain tarpeellisuudessa voidaan myös löytää vahvasti humboldtilaisia ja markkinayliopistoon kytkeytyviä teemoja. Uudistuksen eräänä perusteluna käytettiin yliopistoilta itseltään tullutta tarvetta kasvattaa niiden omaa autonomiaa antamalla aiempaa enemmän valtaa päättää taloudesta ja strategiasta. Samalla lisättiin ”joustavuutta” muuttamalla virkasuhteet työsuhteiksi. Uudistuksen myötä parantuneet mahdollisuudet hyödyntää työvoimaa joustavammin siirtymällä virkasuhteista työsuhteisiin viittaa suoraan markkinayliopistoon, tarkemmin sanottuna akateemiseen kapitalismiin.

On todettava, että erittäin monet yliopistolain uudistamista perustelleet puheenvuorot olivat varsin pinnallisia ja jättivät jälkeensä monta jatkokysymystä. Voi olla että kiireisessä kansanedustajan työssä lakiehdotuksen taustoihin ei oltu ehditty perehtyä sellaisella laajuudella, että myös perustellut argumentoinnille olisivat löytyneet. Toisaalta täytyy myös muistaa, että puheenvuorojen pituutta eduskunnassa on rajoitettu ja edustajien on tehtävä jonkin verran priorisointia siinä, mitä kaikkea he haluavat lyhyen puheenvuoronsa aikana tuoda esille. Tässä priorisoinnissa varmasti-kaan taustojen läpikäynti ei ollut yhtä tärkeää kuin oman mielipiteen esilletuonti ja perustelu.

On sääli, että varsinaista lain tarpeellisuutta koskeva keskustelu jäi sisällöltään varsin ohueksi. Käytetyt puheenvuorot olivat lähes yksinomaan opetusministeriöpuolueen edustajien puheenvuoroja,

joiden tarkoituksena oli suitsuttaa lakia ja sen erinomaisuutta. Tärkeä kysymys siitä, miksi todellisuudessa laki on tarpeellinen, jäi käymättä läpi. Pelkästään toteamus ”laki on tarpeellinen” ei anna riittävää informaatiota lain säätämisen taustalla piilevistä oletettavasti monimutkaisista syistä. Toisaalta voidaan kenties myös olettaa lain uudistamisen tarpeen olleen niin ilmiselvä, ettei siitä tarvinnut enää käydä erikseen keskustelua täysistuntosalissa. Laki, joka tulee hallituksen esityksenä, on menevä läpi, vaikka sen tarpeellisuudesta käytäisiinkin keskustelua. Oletukseni onkin, että lain hyväksyminen oli selvää, joten edustajat – erityisesti lakia vastustaneella puolella – halusivat käyttää argumentoimiseen varatun ajan lain yksityiskohtien hiomiseen. Tämä selittänee ainakin osittain vastustaneiden puheenvuorojen vähäisyyden sekä esitettyjen argumenttien ohuuden.

4.2 Suomen ja yliopistojen kilpailukyky, huippuyliopistot ja kansainvälistyminen

Aineistosta nousi selkeästi esiin teema, joka ei alun perin ollut tutkimuksessani mukana.

Yliopistojen rooli Suomen kilpailukykyyn nostajana ja takaajana oli kuitenkin puheenaiheena niin oivallisesti akateemisen kapitalismin ja humboldtilaisen yliopistoideaalin teemoihin sopiva, että aihe oli syytä nostaa analyysin kohteeksi. Lisäksi teemaan nivoutuen käytiin myös keskustelua huippuyliopistojen roolista ja tarpeellisuudesta Suomessa, sekä suomalaisten yliopistojen kansainvälistymisestä. Teemoista puhuttiin yleisesti samanaikaisesti, osittain toisiinsa lomittuen. Huippuyliopistojen ja yliopistojen kansainvälistymisen koettiin siis olevan jollain tapaa Suomen kilpailukykyyn mittari tai edellytys. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Vanhan yliopistolain nähtiin joissain keskusteluissa estäneen Suomen ja yliopiston kilpailukykyyn kasvattamista. Jäi kuitenkin epäselväksi, mikä vanhassa laissa koettiin kilpailukykyyn kasvattamista hankaloittavana. Lisäksi useissa puheenvuoroissa tuotiin esille se, että uusi yliopistolaki mahdollistaa yliopistojen entistä korkeatasoisemman tutkimuksen ja opetuksen. Nähtiin, että kovassa kansainvälisessä kilpailussa pärjääminen ja erottuminen vaativat Suomelta myös huippututkimusta ja huippulaadukasta opetusta. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Ne [yliopistot] ovat jähmettyneet 70-luvulle eivätkä ole pystyneet olemaan kilpailukykyisiä, tuottamaan innovatiivisia tutkimuksia Suomen menestymisen turvaamiseksi. – Tämä on tosiasia. Ed. Ukkola (kok.) (PTK 68/2009.)

Liitän tähän yhteen aiemmin käsitellyn teeman yliopistolain tarpeellisuudesta. Tuossa yhteydessä argumentoitiin, että yliopistolain uudistus oli tarpeellinen muun muassa yliopistojen modernisoinnin vuoksi. Yliopistojen kilpailukykyyn nostaminen liittyy nähdäkseni tähän samaan teemaan:

vanhassa laissa oli jotain leimallisesti yliopistoja vanhaan aikaan ja jähmettyneisyyden tilaan sitovaa. Uusi laki tulisi uudistamaan yliopistoja niin merkittävästi, ettei esimerkiksi kilpailukykyargumentti tarvitse sen kummempia erittelyitä taustalleen. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.) Kilpailukyvyyn kasvattamisen koettiin olevan yhteydessä myös suomalaisten korkeaan osaamistasoon. Uuden yliopistolain nähtiin mahdollistavan korkean osaamisen turvaaminen jatkossakin. (PTK 66/2009.) On kuitenkin huomattava, että uusi yliopistolaki ei sinänsä ottanut kantaa suomalaisten korkean osaamistason kannalta keskeisiin kysymyksiin kuten laadukkaaseen ja tasa-arvoiseen perusopetukseen, kansalaisille maksuttomaan koulutukseen tai yliopisto-opetuksen alueellisesti hyvään saatavuuteen ja opiskelijoiden valtiollisiin tukiin. Luonnollisesti merkittäviä tekijöitä korkean osaamisen turvaamisessa olivat kuitenkin myös yliopistolakiin liittyneet teemat kuten yliopistojen rahoitus, perusopetuksen laatu ja korkeatasoinen tutkimus. Näihin teemoihin ei kuitenkaan suoraan pystytty uudessa tai vanhassa yliopistolaissa vaikuttamaan.

Sivistysvaliokunnan mietinnössä (SiV 5/2009) on myös pohdintaa yliopistojärjestelmän roolista osana Suomen kilpailukykyä. Mietinnön mukaan Suomen tulee tavoitella asemaa ”maailman parhaana innovaatioympäristönä”, joka vetää puoleensa osaavaa työvoimaa myös kansainvälisiltä kentiltä. Kilpailu kovenee kaikilla yhteiskunnan osa-alueilla, minkä vuoksi onkin välttämätöntä että Suomi panostaa nopeasti tieteeseen, taiteeseen ja tutkimukseen kansantalouden nostamiseksi. Kilpailussa pärjääminen vaatii yliopistopolitiikan uudistamista ja nopeaa reagointikykyä. Uudistuksen tavoitteena oli myös saada aikaiseksi tuloksekkaampaa tutkimusta, aiempaa laajempi rahoituspohja sekä toimiva yhteistyö elinkeinoelämän kanssa. (SiV 5/2009.) Sivistysvaliokunnan ote kilpailukykyä koskevassa keskustelussa oli täysistuntokeskusteluja analyttisempi. Se johtuu tulkin-tani mukaan siitä, että sivistysvaliokunta on ainakin jossain määrin professionaalisempi ryhmä käsittelemään yliopistolaitokseen tai suomalaiseen korkeakoulupolitiikkaan liittyviä kysymyksiä. Lisäksi valiokunnalla oli kuullut yliopistokenttää runsaasti ja näin ollen sivistysvaliokunnan jäsenet olivat saaneet kattavan kuvan reformin vaikutuksista reaaliseen yliopistopolitiikkaan.

Kansanedustajien keskuudessa epäiltiin, että vanha yliopistolaki ei mahdollistanut koko Suomessa olevan potentiaalin hyödyntämistä täysimääräisenä kilpailukyvyyn kasvattamiseksi (PTK 68/2009). Nähtiin, että on tarpeellista hyödyntää yliopistoissa tuotettavaa osaamista aiempaa paremmin, ja tässä apuna voisi olla esimerkiksi jo opiskeluaikana opiskelijoille tarjottava yhteistyö yrityselämän kanssa. Lisääntyneitä harjoittelu- ja projektityömahdollisuuksia pidettiin tärkeinä tekijöinä Suomen kilpailukyvyyn lisäämisessä ja yliopistojen menestyksen kasvattamisessa. (PTK 66/2009.) Lisäksi ko-

ettiin, että kilpailukyvyyn parantamiseksi tulisi lisätä kansainvälisten huippuosaajien määrää suomalaisissa yliopistoissa. Huippuosaajien houkuttelijoina toimisi luonnollisesti parhaiten huippuyliopistot. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Keskusta-oikeistolinjan ulkopuolelta tuotiin esille myös kysymys, miksi kaikkien suomalaisten yliopistojen tulisi tavoitella huippuyliopiston mainetta. Puheenvuoroissa nähtiin suomalaisen, laajan yliopistoverkoston rikkautena yliopistojen monimuotoisuus ja toivottiin, että yliopistoille annettaisiin jatkossakin mahdollisuus itse päättää, haluavatko ne toimia maakuntayliopistoina, joiden painopiste on koulutuksessa, vai tutkimusyliopistoina, jotka tavoittelevat kansainvälistä mainetta. (PTK 66/2009.) Lisäksi korostettiin, että kilpailukyvyyn turvaamiseksi tulisi antaa yliopistoille riittävästi resursseja kasvattaa uutta potentiaalia (PTK 66/2009, PTK 68/2009). Kysymys on keskeinen koko yliopistolain reformin kannalta. Kansainvälisiä reformeja katsoessamme voimme nähdä, että yleisenä tendenssinä on ollut tehdä jokaisesta maailman yliopistosta kansainvälinen huippuyliopisto. Tavoitteena tämän voidaan ajatella olevan oikeansuuntainen – onko yhdellekään yliopistolle järkevä tavoite esimerkiksi olla maailman 500 huonoimman yliopiston joukossa? Kuitenkin samaan aikaan voimme todeta tavoitteen kansainvälisestä huippuyliopiston statuksesta olevan suurimmalle osalle yliopistoja niin Suomessa kuin maailmallakin mahdottomuus, sillä kaikki eivät yksinkertaisesti voi olla huippuja. Ehkä Suomen kaltaisessa pienen, mutta laajan yliopistoverkoston maassa kannattaisikin keskittyä siihen, mitä itse asiassa opetus- ja kulttuuriministeriönkin yliopistopolitiikka yliopistoilta toivoo: oman erityisen vahvuuden vahvistamista ja erottautumista muista yliopistoista kansallisesti ja kansainvälisesti. Tämän vahvuuden soisi olevan esimerkiksi ”pelkästään” erinomaisen laadukas perusopetus, jota pidetään ajankohtaisen, uusimman tutkimustiedon kanssa tasalla esimerkiksi runsailla vierailevilla luennoitsijoilla.

Keskustelussa yliopistot nähtiin kriittisinä keskuksina koko Suomen menestykselle. Suomen kilpailukyvyyn koettiin perustuvan korkeaan osaamiseen ja tietointensiivisiin työpaikkoihin, jotka altistetaan globalisaation myötä yhä enemmän kansainväliselle kilpailukyvylle. (PTK 66/2009.) Suomi pystyy pärjäämään näillä markkinoilla vain pitämällä yllä ja edelleen vahvistamalla korkeaa osaamista (PTK 68/2009). Korkean osaamisen keskusten ohella ei niinkään käyty keskustelua yliopistoista innovaatioiden ja suoraan taloudellisesti hyödynnettävän osaamisen keskuksina. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.) On kuitenkin selvää, että yliopistojen merkitys kilpailukyvyyn kasvattamisessa liittyy jollain tapaa uusien innovaatioiden kehittelyyn sekä yliopistojen ja yritysmaailman

välien tiivistämiseen. Nämä keinot nähdään myös akateemisen kapitalismin puitteissa keskeisiksi kasvattaa yliopistojen rahavirtoja sekä yhteistyötä yksityisen sektorin kanssa.

On välttämätöntä ottaa esille myös niin sanottu innovaatiopuhe. Innovaatiot nimittäin nähtiin useissa puheenvuoroissa kriittisinä tekijöinä Suomen menestykselle, sekä kilpailukyvyn näkökulmasta, mutta myös yliopistojen menestyksen kannalta. Uusien innovaatioiden kehittelyn nähtiin olleen erittäin vaikeaa ja vaatimatonta Suomen yliopistoissa vanhan yliopistolain aikaan. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.) Uuden yliopistolain tulisikin tukea innovaatioiden tekemistä, sillä esimerkiksi Suomen vientiteollisuuden koettiin olevan riippuvainen uusista innovaatioista (PTK 66/2009). Ymmärryksen mukaan tällä tarkoitettiin sitä, että uuden yliopistolain myötä yliopistojen ja yritysmaailman nähtiin lähentyvän toisiaan, mikä olisi hyvä lähtökohta uusien innovaatioiden kehittelyyn.

Keskustelu kilpailukyvyn kasvattamisesta oli monin paikoin hyvin pinnallista ja usein myös epäselvää. Käytettiin puheenvuoroja, joissa puhuttiin globalisaation vaatimasta elinvoimaisen yliopiston synnyttämisestä ilman että käsiteltiin tapoja, joilla uusi laki tällaiset luo. (PTK 68/2009.) Kuitenkin tärkeämpää kuin se, miten laki voi näihin vaikuttaa, on huomata että näistä asioista puhuttiin ja ne haluttiin tuoda esille keskusteltaessa suomalaisten yliopistojen reformista.

Aineiston huippuyliopisto-retoriikka viittaa vahvasti akateemiseen kapitalismiin ja yliopistojen kilpailuasemaan. Humboldttilainen yliopistoideaali ei puhu yliopistojen kilpailemisesta toisiaan vastaan, vaikka luonnollisesti myös akateemiseen maailmaan liittyy tietty kilpailullinen elementti. Yliopistolain yhteydessä ei kuitenkaan tulkintani mukaan puhuttu akateemisen maailman luonnollisesta kilpailusta. Nyt käsittelyssä olevalla kilpailulla tarkoitetaan esimerkiksi ulkopuolisen rahan sekä kansainvälisten huippututkijoiden houkuttelemista yliopistoihin (PTK 66/2009, PTK 68/2009). Nämä elementit liittyvät tulkintani mukaan vahvasti akateemiseen kapitalismiin sekä NPM-yliopistoon, jossa keskeistä on mittaaminen sekä kilpailun elementti, jolla uskotaan päästävän parhaisiin mahdollisiin tuloksiin resursseja säästellen.

Kilpailukykyyn liittyvissä puheenvuoroissa korostuivat suomalaisten yliopistojen ja kansainvälisten huippuyliopistojen erot. Nähtiin, että muokkaamalla suomalaisia yliopistoja huippuyliopistojen suuntaan pystyttäisiin kasvattamaan sekä Suomen että suomalaisen akatemian kilpailukykyä. Muutoksen tarve koettiin kokonaisvaltaisena. Suomalaisten opiskelijoiden tulisi olla tavoitteellisempia opiskeluissaan, ja yliopistojen tulisi houkutella lisää kansainvälisiä professoreja ja vieraili-

joita sekä tavoitella tutkimuksellaan Nobel-palkintoja. Tavoitteellinen ympäristö houkuttelisi myös tavoitteellisia huipputekijöitä Suomeen. (PTK 68/2009.) Yhtenä konkreettisenä toimenpiteenä Suomen kilpailukyvyn kasvattamiseksi koettiin Aalto-yliopiston perustaminen, jonka odotettiin kasvavan aidosti kansainvälisen kriittisen vertailun kestäväksi huippuyliopistoksi (PTK 66/2009).

Kehittymisessä huippuyliopistoksi kriittisenä nähtiin myös työvoiman joustaminen yliopiston tarpeiden mukaisesti. Kilpailukykyisen huippuyliopiston menestymisen ehtona koettiin siis virkasuhteiden muuttaminen työsuhteiksi sekä mahdolliset muut joustot työvoiman suhteen. Huippuyliopiston edellytyksinä nähtiin myös, että tutkimusyhteistyötä kasvatetaan, opettajien ja tutkijoiden kansainvälistä vaihtoa kasvatetaan ja yliopistot verkostoituvat nykyistä enemmän kansainvälisesti. (PTK 66/2009.)

Päätelyketju noudatteli usein argumenteissa samaa logiikkaa: nopea ja innovatiivinen yliopisto → huippuyliopisto → Suomen hyvä kilpailukyky. Yliopistojen rooli ketjussa oli siis erittäin merkittävä, ja niiden kehittymisenkin todellisen tarkoituksen tulisi olla Suomen kilpailukyvyn kasvattaminen.

Yliopistojen voimakkaan kansainvälistymisen koettiin olevan menestyvän yliopiston elinehto. Uuden yliopistolain nähtiin mahdollistavan tai helpottavan kansainvälisen työvoiman rekrytointia ja houkuttelua suomalaisiin yliopistoihin. Lisäksi ulkomaisille opiskelijoille tehtävässä markkinointityössä koettiin tarve parannukselle, jotta kansainvälisten opiskelijoiden joukkoa voidaan kasvattaa. (PTK 68/2009.)

Suomalaisille yliopistoille on annettava vertaiset mahdollisuudet kilpailla kansainvälisten yliopistojen kanssa. Ed. Mäkelä (kok.)

Useammassa puheenvuorossa nähtiin suomalaisten yliopistojen jääneen merkittäväällä tavalla jälkeen ulkomaisten yliopistojen menestyksestä, kehityksestä ja kasvusta. Uuden yliopistolain myötä suomalaisten yliopistojen menestystä kansainvälisessä kilpailussa pystyttäisiin kuitenkin parantamaan. (PTK 68/2009.) Uusi yliopisto helpottaisi myös kansainvälisen huippuosaamisen kasvattamista suomalaisissa yliopistoissa (SiV 5/2009). Kansainvälisten opiskelijoiden, tutkijoiden ja professorien määrän lisäämisen nähtiin olevan välttämätöntä suomalaisten yliopistojen profiilin ja laadun nostamiseksi.

4.3 Lukukausimaksut

Lukukausimaksut olivat yksi kipeimmistä aiheista keskusteluissa. Maksuttoman koulutuksen koettiin olevan yksi suomalaisen yhteiskunnan kulmakivistä ja periaate, josta ei tulisi luopua. Esitetty lukukausimaksukokeilu nähtiin laajasti myös porttina laajemmaltikin perittyihin lukukausimaksuihin. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Lukukausimaksukokeilua puolustettiin muun muassa siksi, että se koskisi vain tiettyä, melko tiukasti rajattua joukkoa, ja kyseessä olisi yliopistojen harkinnanvarainen toimenpide. Yliopistoille itselleen jäisi harkintavalta siihen, ottavatko ne osaa lukukausimaksukokeiluun, ja mitkä koulutusohjelmat siihen osallistuvat. (PTK 66/2009.) Lisäksi kokeiluun osallistuvia yliopistoja velvoitettiin luomaan stipendijärjestelmä, joka takaisi heikommista oloista tulevien opiskelijoiden mahdollisuuden opiskella (PTK 68/2009). Näitä melko tiukkoja kriteerejä pidettiin lukukausimaksukokeilua puolustavina asianhaaroina. Erityisesti stipendijärjestelmän koettiin poistavan kokeilun mahdolliset eriarvoistavat vaikutukset (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Lukukausimaksukokeilu nähtiin puolustajien puheenvuoroissa täysin ”varsinaisista lukukausimaksuista” irralliseksi kokonaisuudeksi, tai niin kuin edustaja Hanna-Leena Hemming (kok.) asian ilmaisi: ”asia on hyvin vähäinen”, eikä vastustajien argumentoimaa porttiteoriaa ymmärretty. Korostettiin, että on turhaa vastustaa kokeilua suomalaisten opiskelijoiden maksuttomuuden argumentilla, sillä kukaan ei ollut ehdottanut suomalaisille opiskelijoille lukukausimaksuja. (PTK 66/2009.)

Lukukausimaksuja puolustavat kokivat myös lukukausimaksujen olevan osa suomalaisen yliopistojärjestelmän kansainvälistymistä. Puolustajista osa näki, että suomalainen yliopistomaailma ei näytä riittävän laadukkaalta kansainvälisessä vertailussa, jos koulutusta tarjotaan ilmaiseksi. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

[--] tämän koko asian ideahan on se, että me teemme tästä meidän kansainvälisestä opetuksesta niin houkuttelevan, että se tuo meille sellaisia ulkomaalaisia opiskelijoita, jotka eivät tule tänne sen vuoksi, että opiskeleminen on täällä ilmaista, vaan sen vuoksi, että he haluavat hakeutua tänne koska meillä on laadukasta opetusta [--]” Ed. Satonen (kok.) (PTK 66/2009.)

On huomattava, että sekä puolustajat että vastustajat olivat yhtä mieltä siitä, että suomalainen koulutuspolitiikka perustuu koulutuksen maksuttomuuteen. Useat lukukausimaksukokeilua puolustaneet toivat puheenvuorossaan voimallisesti esille, etteivät hyväksyisi lukukausimaksuja suomalaisille opiskelijoille, perustellen kantaansa esimerkiksi niin, että lukukausimaksut eivät ole

suomalaisen tai pohjoismaisen yhteiskunnan arvojen mukaisia. Puolustajilla ja vastustajilla oli vain perustavanlaatuinen näkemysero siinä, koskeeko tämä ainoastaan suomalaisia opiskelijoita vai kaikkia Suomessa opiskelevia opiskelijoita. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Lukukausimaksukokeilua puolustettiin myös niin, että sitä kautta tulevat rahat voitaisiin käyttää oman yliopistojärjestelmämme kehittämiseen ja opetuksen ja tutkimuksen laadun parantamiseen. Koettiin myös, että mikäli Suomeen joku haluaisi tulla opiskelemaan, tulisi siitä myös maksaa. Nykyinen, maksuton koulutus nähtiin ongelmana myös sen vuoksi, että Suomeen tulevat opiskelijat eivät valmistumisen jälkeen jää Suomeen tekemään töitä ja maksamaan veroja. Maksuttoman koulutuksen nähtiin siis olevan jollain tapaa eräänlaista koulutus-shoppailua, jossa pyrittiin vain mahdollisimman edulliseen koulutukseen. (PTK 66/2009.)

Lukukausimaksuja puolustavat kokivat myös epäreiluksi nykyisen tilanteen, jossa ”suomalaiset veronmaksajat” ovat päättäneet maksaa yhteisesti korkeakoulutuksesta tulevat kustannukset, mutta samalla ovat joutuneet maksumiehiksi myös sellaisille opiskelijoille, joiden lähtömaan veronmaksajat eivät ole halunneet maksaa yhteisesti kaikkia koulutuksen kustannuksia. Tämän epäkohdan voisi korjata lukukausimaksujen myötä. Samalla argumentilla pyrittiin myös hyökkäämään lukukausimaksuja vastustaneiden epätasa-arvoargumenttia vastaan. (PTK 66/2009.)

Hyvin mielenkiintoinen polku lukukausimaksukokeilun puolustajien keskusteluissa oli yliopistojen laatuun ja houkuttelevuuteen liittynyt mielipiteidenvaihto. Lukuisissa puheenvuoroissa vedottiin lukukausimaksuihin yliopistojemme houkuttelevuuden lisäämiseksi ja laadun merkiksi. Näissä puheenvuoroissa nähtiin, että maksuton koulutus ei ole houkutteleva tekijä (ja jopa korostettiin ettei sen tulisikaan olla houkutteleva tekijä), vaan halun tulla Suomeen tulisi perustua ensisijaisesti yliopisto-opetuksen erinomaisuuteen. Koettiin, että selkein signaali koulutusjärjestelmämme laadusta olisi lukukausimaksut. (PTK 66/2009.)

Myös sivistysvaliokunnan mietinnössä päädyttiin puolustamaan lukukausimaksukokeilua. Valiokunta näki, että lukukausimaksujen avulla olisi mahdollisuus vahvistaa kansainvälistymistä suomalaisissa korkeakouluissa. Kova kansainvälinen kilpailu vaatii yliopistoilta profiloitumista, jota olisi mahdollista edistää lukukausimaksukokeilun piiriin kuuluvissa koulutusohjelmissa. Valiokunta kuitenkin toteaa, että suomalaisen koulutuspolitiikan perusta rakentuu maksuttomalle koulutukselle, jota ei tule vaarantaa, vaikka lukukausimaksukokeilu aloitetaankin. (SiV 5/2009.)

Lukukausimaksukokeilua vastustavien joukossa koettiin esitetty kokeilu turhaksi, sillä sen ei nähty tuovan yliopistoille merkittävästi uusia tulonlähteitä johtuen esitetyn kokeilun melko tiukoista reunaehdoista (esimerkiksi stipendijärjestelmä). Koettiin myös, että lukukausimaksukokeilu on huono vastaus tarpeeseen kehittää suomalaista koulutusvientiä ja lisätä ulkopuolisen rahan osuutta suomalaisessa yliopistojärjestelmässä. Myös lukukausimaksujen sopivuutta suomalaiseen yhteiskuntaan kritisoitiin. Tärkeämmäksi nähtiin mahdollisuus kehittää tilauskoulutusta, eli esimerkiksi professionaalista täydennyskoulutusta, jonka maksajana toimii koulutuksen työntekijöilleen tilannut yritys tai yhteisö eikä yksilö. (PTK 66/2009.)

Tämä maksullisuus EU:n ja Eta-alueen ulkopuolisille ylioppilaille, niin kuin se on rajattu tässä, on ihan turha säännös. Jos halutaan markkinoille, niin silloinhan tämä säännös, että voidaan myydä tällaisia kursseja ja muita, on se tärkeä sääntö. Sillä säännöllä [lukukausimaksukokeilusta] oikeastaan vaan hermostutetaan opiskelijaliikettä. Sillä ei tule olemaan kovin suurta merkitystä. Ed. Söderman (sd.) (PTK 68/2009.)

Lisäksi tuotiin esille, että Suomen kanssa hyvin vertailukelpoisissa maissa, kuten Pohjoismaissa, lukukausimaksukokeilut eivät ole onnistuneet hyvin. Päätös ottaa käyttöön lukukausimaksut on kääntynyt muutamassa vuodessa monia muita koulutuspoliittisia tavoitteita vastaan esimerkiksi heikentämällä kansainvälistymistä. (PTK 66/2009)

Lukukausimaksukokeilussa nähtiin ongelmana myös se, että vastapuolen esittämään argumenttiin ”ulkomaalaiset tulevat vain Suomeen hakemaan ilmaisen tutkinnon ja palaavat sitten kotimaahansa” etsittiin ratkaisua väärästä päästä. Vastustajien näkemysten mukaan lukukausimaksujen sijaan olisikin järkevää parantaa kansainvälisten opiskelijoiden edellytyksiä sopeutua ja jäädä Suomeen sekä päästä Suomessa osaksi työelämää. Tämän nähtiin hyödyttävän Suomea enemmän kuin pelkkä maksujen periminen. (PTK 66/2009.)

Eräs keskeisistä argumenteista lukukausimaksuja vastustaneilla liittyi myös periaatteelliseen kysymykseen maksuttomasta koulutuksesta suomalaisen yhteiskunnan yhtenä perusarvona. Lukukausimaksukokeilun vastustajat kokivat, että kyseessä on niin tärkeä suomalaisen yhteiskunnan tasavertaisuuden ja yhdenvertaisuuden kulmakivi, että siihen ei tule puuttua millään tasolla. Kysymystä pidettiin siis periaatteellisena. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

4.4 Autonomia

Autonomiaan liittyvissä keskusteluissa siis samoja uuden lain elementtejä käytettiin sekä autonomiaa lisäävinä että vähentävinä tekijöinä, mutta näitä vain perusteltiin eri näkökulmista. Tässä keskustelussa tuli selkeästi esille sekä akateemista kapitalismia että perinteistä, humboldtilaisen ideaalin mukaista sivistysyliopistoa kannattavien henkilöiden näkemykselliset erot. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Autonomiaan liittyvässä keskustelussa merkittävää on se, että myös perustuslakivaliokuntaa pyydettiin ottamaan kantaa autonomiaan liittyvään kysymykseen. Perustuslakivaliokunnan lausunnossa todetaan, että yliopistojen autonomia jakaantuu kahteen osaan: tutkimuksen ja opetuksen autonomiaan sekä taloudellishallinnolliseen autonomiaan. Näihin liittyen perustuslakivaliokunnan näkemyksen mukaan tutkimuksen ja opetuksen autonomian toteutuminen vaatii yliopistojen omien hallintoelimien päätösvaltaa tutkimuksen ja opetuksen alueilla ja asemaa myös opettajien nimittämisessä. Taloudellishallinnollisen autonomian toteutumiseksi taas yliopiston tulisi itse asettaa omat hallintoelimensä, ja niiden tulisi päättää yliopiston sisäiseen hallintoon kuuluvista asioista. (SiV 5/2009.)

Yliopiston hallituksen ulkopuolisten jäsenten katsottiin heikentävän yliopiston autonomiaa erityisesti silloin, erityisesti, jos hallituksen jäsenistä vähintään puolet sekä puheenjohtaja ovat niin sanottuja ulkopuolisia jäseniä. Ulkopuolisella jäsenellä tarkoitetaan yliopistojen sisäisen kolmikannan (professorit, niin sanottu keskiryhmä ja opiskelijat) ulkopuolista henkilöä. Ministeriön toiveena ja tarkoituksena oli, että ulkopuoliset jäsenet olisivat erityisesti elinkeinoelämää tai muita yliopiston toiminnan kannalta hyödyllisiä sidosryhmää edustavia tahoja. Ulkopuolisia jäseniä valitsemalla tavoiteltiin yliopistojen yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen lisäämistä ja yliopistojen paikallisen kehittämisen parempaa yhteistyötä. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Ulkopuolisten jäsenten valitsemista hallitukseen ei sinänsä vastustettu. Kysymys oli pikemminkin ulkopuolisten jäsenten määrästä ja sen määrittelemisestä laissa. Erityisen ongelmalliseksi muodostui kysymys ulkopuolisten jäsenten määräänemmistöstä, jonka nähtiin useissa puheenvuoroissa olevan suorastaan haitallista yliopistojen autonomialle ja yliopistojen kehittymiselle. Nähtiin myös, että tietyn prosenttimäärän asettaminen ulkopuolisten määrälle on hankalaa, sillä osalla yliopistoista on suurempi tarve ulkopuoliselle osaamiselle, joka voisi hyödyttää yliopistoa hallitustyöskentelystä käsin. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Mielestäni olisi ollut parempi niin, että olisi jätetty enemmän yliopistojen omaan ratkaisuun se, kuinka monta ulkopuolista valitaan ja kuinka monta ei. Minä olen ihan varma siitä, että esimerkiksi Lapin yliopistossa olisi voitu valita huomattavasti enemmän ulkopuolisia, kun taas Helsingillä on paljon sitä asiantuntemusta, jota tässä haetaan, jo omassa organisaatiossaan. Edustaja Söderman (sd.) (PTK 68/2009.)

Ulkopuolisten jäsenten määräenemmistön koettiin kaventavan erityisesti yliopistojen sisäistä autonomiaa, sillä päätösvalta siirtyy kolmikannalta ulkopuolisille jäsenille. Ulkopuolisten jäsenten määrän nähtiin vaikuttavan merkittäväällä yliopistojen autonomiaan. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Ulkopuolisten jäsenten nähtiin siirtävän perinteisesti yliopiston sisällä ollutta valtaa ulkopuolisille. Tämän koettiin olevan haitallista yliopistojen kehittymiselle sekä työrauhalle. Kritiikin aiheena oli myös se, että uuden lain myötä rehtorin valtaa kasvatetaan muun yliopiston sisäisen vallan heikentäessä. Rehtorin ei koettu oleva taho, joka voisi legitiimisti edustaa koko yliopistoyhteisöä yksin, vaan kolmikannan jokaisella ryhmällä katsottiin olevan merkittävä tehtävä yliopiston kehittämisessä. (PTK 66/2009.)

Ulkopuolisten jäsenten ylimäärää vastustaneiden keskeinen argumentti oli ristiriita Suomen perustuslain kanssa. Perustuslaissa todetaan että yliopistoilla on itsehallinto. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.) Myös perustuslakivaliokunta oli omassa lausunnossaan todennut, että yliopistojen autonomian takaamiseksi yliopistojen tulisi saada itse päättää, onko hallituksissa enemmistö ulkopuolisia jäseniä vai ei. (SiV 5/2009.)

Osa edustajista ei kokenut ulkopuolisten jäsenten valitsemista uhkana yliopiston autonomialle, vaan päinvastoin kasvattavan sitä. Koska ulkopuoliset jäsenet valitsee yliopiston korkein päättävä elin, kolmikannan edustajista koostuva yliopistokollegio, tulkittiin vallan kuitenkin pysyvän yliopiston sisällä. Lisäksi ajateltiin, että merkittävä määrä ulkopuolisia jäseniä vapauttaa yliopistolta voimavaroja niin, että akateeminen henkilökunta pystyy keskittymään tutkimukseen ja opetukseen. (PTK 66/2009.) Osalla edustajista oli käsitys, että ulkopuolinen henkilökunta toisi automaattisesti mukanaan rahaa yliopistolle tai ainakin osallistuisi merkittäväällä tavalla ulkopuolisen rahan keräämiseen. Tämän koettiin olleen aiemmin akateemisen henkilökunnan tehtävä, joka ulkopuolisten jäsenten mukana nyt poistuisi heidän työpöydältään. (PTK 68/2009.) Joissain puheenvuoroissa ulkopuolisen hallituksen puheenjohtajan tarpeellisuutta perusteltiin myös sillä, että puheenjohtaja voisi ulkopuolisuutensa ansiosta toimia yliopistojen sisäisten ristiriitojen tavoittamattomissa, toisin kuin yliopistoyhteisön sisältä tuleva henkilö. (PTK 66/2009.)

Puheenvuoroissa tuotiin esille myös se, että ulkopuolisten jäsenten määrän kasvu hallituksissa olisi luonnollista jatkumoa uuden lain mahdollistamalle yliopistojen taloudellisen autonomian kasvuille. Kun taloudellista ja hallinnollista autonomiaa tulee lisää, tarvitsevat yliopistot myös uudenlaista osaamista, jota parhaiten saadaan hallituksen ulkopuolisten jäsenten kautta. Uusina tehtävinä nähtiin myös yliopiston strateginen johtaminen, strategian luominen sekä henkilöstöpolitiikka jo mainittujen talous- ja hallintovastuiden kasvamisen ohessa. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Uusi yliopistolaki sinänsä nähtiin yliopistojen autonomiaa kasvattavana. Tässä merkittävässä roolissa oli yliopistojen statuksen muutos valtioiden tilivirastoista julkisoikeudellisiksi oikeushenkilöiksi eli julkisoikeudellisiksi yksiköiksi. Tämän muutoksen nähtiin kasvattavan yliopistojen taloudellista ja hallinnollista autonomiaa antamalla itsenäinen budjetointivapaus- ja vastuu sekä esimerkiksi itsenäinen budjetointivapaus- ja vastuu. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Myös sivistysvaliokunnan mietinnössä uuden lain nähtiin säilyttävän yliopistojen autonomiaa. Ulkopuolisten jäsenten määrän kasvattamiseen vedottiin muun muassa yliopistoreformien kansainvälisellä kehityksellä, joissa ulkopuolisten jäsenten osuus on ollut kasvussa yliopistojen hallituksissa. Lisäksi huomautettiin, että kansainvälisen tason huippuyliopistoissa on usein kokonaan ulkopuoliset hallitukset eikä näitä pidetä automaattisesti autonomian uhkana yliopistoissa. (SiV 5/2009.) Ulkopuolisten jäsenten määrää ja tarpeellisuutta perusteltiin siis osittain myös kansainvälisen kehityksen asettamana välttämättömyytenä. Sivistysvaliokunta jakoi myös kansanedustajien näkemyksen ulkopuolisten jäsenten toimimisesta linkkinä ympäröivään yhteiskuntaan ja parantavan yhteistyötä esimerkiksi elinkeinoelämän kanssa (SiV 5/2009).

On hankalaa sanoa, mitkä toimenpiteet tosiasiallisesti kasvattivat ja mitkä kavensivat autonomiaa. Valtion ja yliopiston irrottaminen omiksi yksiköiksi voidaan ajatella olevan autonomiaa kasvattava toimenpide. Samoin valtion rahoituksen ohella muiden tulonlähteiden käyttö voidaan nähdä ministeriön vallan heikentämisenä yliopistojen sisäisissä asioissa. Kuitenkin ulkopuolinen raha tuo mukanaan myös usein sidoksia, jotka saattavat myös kaventaa autonomiaa. Lisäksi valtioilta tuleva perusrahoitus on edelleenkin niin suurta, että sidos ministeriöön ei ole varsinaisesti heikentynyt. Eräällä tavalla sen voidaan ajatella jopa tiukentuneen, sillä aiemmasta poiketen yliopistot ovat vastuussa omasta taloudenpidostaan ja voivat tehdä esimerkiksi konkurssin mikäli taloudenpito ei ole menestyksestä. Tämä tarkoittaa sitä, että valtiolta tulevat rahat ovat aiempaa merkityksellisempiä yliopistoille. Yliopistot ovat myös suurilta osin ministeriön armoilla oman toimintansa oh-

jaamisessa ja toteuttamisessa, sillä ministeriö pyrkii myös omalla rahoitusmallillaan ohjailemaan yliopistojen käyttäytymistä haluamaansa suuntaan.

Sinänsä autonominen asema on hyvin humboldtilainen ajatus, mutta käytännön toteutus viittaa kuitenkin markkinayliopiston piirteisiin. Humboldtin käsitys autonomiasta oli totaalinen autonomia, jossa valtio ei puuttunut yliopistojen sisäiseen tai ulkoiseen toimintaan. Valtion osuus rajoittui ainoastaan maksumiehen asemaan. Uudessa yliopistolaissa ja esitetyissä puheenvuoroissa autonomia sen sijaan on hyvin rajattua. Yliopisto saa päättää omista asioista, mutta päätökset ja valinnat tulee tehdä ministeriön asettamien puitteiden sisällä, ja päätöksien tulee omalla tavallaan toteuttaa ministeriön yliopistoille asettamia tavoitteita. Autonomian rajallisuutta voidaan kuvata esimerkiksi sillä, että yliopistot eivät saa itse päättää mitä opettavat ja kuinka isolle joukolle, sillä ministeriö valvoo sekä opetettavia aloja että sisäänottojen suuruutta.

Rahoituksen suhteen yliopisto on autonominen, sillä päärahoittaja (valtio) ei suoraan sanele mihin raha tulee käyttää. Kuitenkin todellisuudessa autonomia on varsin ulkokohtaista: yliopistojen on käytännössä kohdennettava rahoitus niihin toimenpiteisiin, jotka kasvattavat yliopiston tuloksia ministeriön asettamilla mittareilla. Ilman parasta mahdollista menestystä näillä mittareilla valtiolta tuleva rahoitus heikkenee. Taloudellinen autonomia on siis ainakin jossain määrin näennäistä.

Myös tieteen autonomia on kärsinyt kovia kolauksia erityisesti uuden yliopistolain voimaantulon jälkeen. Vahvat ohjaukselliset elementit ja laatu- ja tulosmittarit ohjaavat yliopistoissa tuotettua tietoa kohti kovatasoista, kansainvälisen vertaisarvioinnin läpikäynyttä ja yliopiston painopistealoille kohdentuvaa tiedettä. Tutkijoille jätetään varsin vähän tilaa tehdä puhtaasti omista mielenkiinnon kohteistaan lähtevää tiedettä, ellei se sitten satu osumaan juuri rahoitusmallimittareiden kannalta oikeisiin kohteisiin. Lisäksi tutkijoita painostetaan hankkimaan yhä enemmän ja yhä korkeatasoisempaa kansainvälistä ja ulkopuolista rahoitusta tutkimushankkeilleen. Uusi rahoitusmalli ja uusi yliopistolaki ohjailevat siis tutkimuksen tekemistä ehkä jopa enemmän kuin paljon pelätty ulkopuolinen raha.

4.5 Rahoitus

Lähes kaikissa rahoitusta sivunneissa puheenvuoroissa pidettiin erittäin tärkeänä ja hyvänä, että valtio pysyy jatkossakin yliopistojen pääasiallisena rahoittajana ja turvaa riittävän perusrahoituksen yliopistoille. Uuden lain myötä rahoitus tultaisiin myös sitomaan indeksiin, mikä tarkoittaa että

rahoitus seuraa yhteiskunnan yleistä kulukehitystä. Tätä pidettiin hyvänä ja tarpeellisena uudistuksena, joka toimii osoituksena yliopistolaitoksen arvostuksesta suomalaisessa yhteiskunnassa. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Valtion ulkopuolisen rahoituksen osuudesta, merkityksestä ja tarpeellisuudesta puhuttaessa löytyi kuitenkin toisilleen vastakkaisia mielipiteitä. Ulkopuolisen rahan puolustajat kokivat, että kyseessä on mainio tilaisuus hyödyntää yhteiskunnassamme jo olevia tahoja, jotka haluaisivat osallistua yliopistojen rahoitukseen, mutta eivät ole vanhan lain puitteissa niin voineet tehdä. Ulkopuolinen raha nähtiin kaikkien etuna, jossa on ainoastaan voittajia. (PTK 66/2009.)

Vastustajat, tai ehkä paremminkin kritisoijat, pitivät ulkopuolista rahaa uhkana tieteen autonomialle ja näkivät tässä yliopistoja alueellisesti ja tieteenaloittain eriarvoistavan mekanismin. Koettiin myös, että ulkopuolinen raha voi helposti muodostua mahdollisuudesta pakoksi – mikäli rahaa alkaa tulla, voi valtio alkaa vetäytyä pääasiallisen rahoittajan roolista. Erityisen huolissaan oltiin tieteen vapauden säilymisestä ulkopuolisen rahoituksen alaisena sekä uhkakuvasta, jossa sopiva rahoittaja voisi esimerkiksi ostaa opiskelupaikan. Nähtiin, että tutkimuksia tuotettaisiin yhä enemmän vain ulkopuolisille rahoittajille relevantteihin teemoihin liittyen. Samoin huolta aiheuttivat pelot siitä, että tieteen tuloksista tulee yrityssalaisuuksia samaan aikaan, kun valtio kuitenkin edelleen rahoittaa merkittävästi yliopistojen perustoimintaa. Uhkana koettiin myös tiettyjen tieteenalojen itsenäisen kehittymisen pysähtyminen tai ainakin heikentyminen ulkopuolisen rahoituksen myötä. Toisaalta taas vastapuolella ajateltiin tällaisten näkemysten olevan loukkaavia suomalaiselle yliopistolaitokselle, jossa korruptoitunut opetus ja tiede ei ole ollut ajankohtainen huolenaihe. (PTK 66/2009.)

Erittäin mielenkiintoinen oli näkemys, jonka mukaan yliopistojen tulisi tehdä kansainvälisiä tutkimuksia ja myydä niitä, samoin kuin myydä opetusta ja kursseja ja luotava vientikelpoista osaamista. Tämän näkemyksen mukaan siis yliopistojen eräs keskeinen tehtävä tulisi olla oman toiminnan kaupallistaminen ja ylimääräisten tulojen haaliminen tätä kautta. Tässä kokonaisuudessa luonnollisesti myös muulla ulkopuolisella rahoituksella olisi merkittävä rooli. (PTK 66/2009.)

Ulkopuolisen rahan määrästä ja jakamisesta käytiin myös tiukkaa debattia. Useissa puheenvuoroissa korostettiin, että vallitseva taloudellinen tilanne on heikko myös yksityisellä puolella, minkä vuoksi ei ole varmuutta siitä kuinka paljon yrityksillä lopulta edes on mahdollisuuksia lahjoittaa rahaa yliopistoille. Rahavirtojen rajallisuuden huonoja puolia nähtiin siinäkin, että kaikki yliopistot

eivät välttämättä saisi samalla tavalla ulkopuolisia lahjotuksia, mikä aiheuttaa jälleen epätasa-arvoa yliopistojen kesken. Pelättiin, että suurten kasvukeskusten yliopistot vetävät puoleensa isot lahjoittajat samalla kun maakuntien yliopistot näivettyvät rahanpuutteessa. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Ulkopuolisen rahan kerääminen tehtiin yliopistoille vapaaehtoiseksi. Kuitenkin osa edustajista koki kyseessä olevan vapaaehtoiseksi naamioitu pakkotilanne, sillä varainkeruunsa toteuttamatta jättävä yliopisto tulee saamaan merkittävästi vähemmän resursseja kuin muut yliopistot. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Kansanedustajien näkemysten mukaan oli keskeistä, että valtiolta tuleva perusrahoitus olisi mahdollisimman tasapuolista sekä maantieteellisesti että tieteenalojen kesken. Uuden yliopistolain myötä perustettava uusi Aalto-yliopisto nähtiin etenkin niin sanottuja maakuntayliopistoja puolustaneiden edustajien puheenvuoroissa mahdollisesti epätasa-arvoa edistäväksi tekijäksi. Valtion panostukset Aalto-yliopistoon ovat moninkertaiset verrattuna muihin yliopistoihin, ja tässä nähtiin annettavan turhan pitkä etumatka uudelle yliopistolle. (PTK 66/2009, PTK 68/2009.)

Sivistysvaliokunnan näkemyksen myötäilivät pitkälti kansanedustajien näkemyksiä rahoituksen tarpeellisuudesta ja tulevaisuudesta. Mietinnön mukaan on tärkeää, että yliopistojen rahoitus turvataan aiempaa pitkäjänteisemmällä tavalla ja rahoituksen jakoperusteet ovat tasavertaisia ja rahoituksen jakaminen läpinäkyvää. Uuden lain myötä yliopistojen taloudellisille edellytyksille tulisi myös aiempaa enemmän turvaa indeksiin sidotun rahoituksen avulla. Rahoitusvastuu tulisi säilyttämään valtiolla ja lisäksi valtiollisella rahoituksella tuetaan erityistehtävien hoitamista. Uusi rahoitusmalli tulisi palkitsemaan valtioneuvoston asettamia tavoitteita hyvin toteuttavia yliopistoja, eli käytännössä hyvän rahoituksen saa esimerkiksi laadusta, vaikuttavuudesta ja tehokkuudesta. Tämän nähtiin edistävän yliopistojen omia vaikutusmahdollisuuksia omaan rahoitukseensa. Lisäksi huomautettiin, että rahoitusmallin ja rakenteellisen kehittämisen sekä toiminnan seuraamisen ja arvioinnin tavoitteena on yliopistolaitoksen laadun ja tuloksellisuuden vahvistaminen. (SiV 5/2009.)

4.6 Muita näkökulmia

On huomattava, että tässä tutkielmassa eräs keskeisimmistä keskusteluista jätettiin tarkoituksella täysin käsittelemättä. Sekä valittuna aineistona olevissa eduskunnan täysistuntokäsittelyissä, että

sivistysvaliokunnan mietinnössä otettiin kantaa myös virkasuhteiden muuttamiseen työsuhteiksi. Erityisesti eduskunnan täysistuntokeskusteluissa kyseinen teema oli paljon esillä, ja siihen liittyvät puheenvuorot jakaantuivat voimakkaasti muutosta puolustaneisiin ja vastustaneisiin. Vaikka aihe onkin tärkeä ja kytkettävissä akateemisen kapitalismin sekä humboldtilaisen yliopistoideaalin dikotomiseen asetelmaan, ei se kuitenkaan liity suoraan tutkielman teoreettiseen viitekehykseen. Virka- tai työsuhteisiin liittyvää keskustelua ei käyda akateemisen kapitalismin teoriakirjallisuudessa laisinkaan läpi. Tämä johtunee tosin siitä, että keskeisessä teoriakirjallisuudessa on keskitytty lähes yksinomaan tutkimaan Yhdysvaltalaisia yliopistoja osana yliopistopolitiikan muutosta. Yhdysvalloissa taas kysymys työ- ja virkasuhteiden välillä ei ole ajankohtainen, varsinkin kun akateemisen kapitalismin suurimmat toimijat ovat yksityisiä yliopistoja, joissa useimmiten työskennellään työsuhteissa.

Toinen volyymiltään merkittävä, mutta tutkielman ulkopuolelle rajattu keskustelu on yliopistokeskusten asemaan ja rahoitukseen liittyvä mielipiteidenvaihto. Yliopistokeskukset ovat virkasuhde/työsuhde-keskustelun ohella teema, johon liittyen ei löydy riittävästi referenssejä tutkimuskirjallisuudesta. Aihe on leimallisesti suomalainen, sillä Suomen yliopisto- ja koko korkeakoulujärjestelmä on rakennettu myös vahvasti alueellisille näkökulmille, joissa yliopistokeskuksilla on ollut oma merkittävä tehtävänsä. Aiheen nousua agendalle selittänee osittain se, että alkuperäisessä uuden yliopistolain lakiesityksessä yliopistokeskusten asemaa oltiin heikentämässä taloudellisesti merkittävästi. Tämä olisi uhannut useiden yliopistokeskusten tulevaisuutta, minkä ymmärrettävästi on erityisesti näiltä paikkakunnilta tuleville kansanedustajille tärkeä teema. Omassa arviossani en ole kuitenkaan arvioinut keskustelun merkittävyyden olevan niin suuri, että kyseistä teemaa tulisi käsitellä syvemmin tutkielmassani.

Lisäksi tulisi tarkastella myös laissa esitellyn uuden yliopistojen tehtävän eli yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen tarkoitusta. Voidaan perustellusti todeta yliopistojen olleen aina vuorovaikutuksessa ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Jos vuorovaikutus on kuitenkin yliopistojen toimintaan sisäänrakennettua, herää kysymys, miksi asia täytyisi uudestaan määritellä yliopistojen tehtäväksi. Tämä on mielenkiintoinen kysymys, johon yksi helpohko selitys voisi löytyä akateemisen kapitalismin käsitteestä. Yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen lisääminen yliopistojen tehtäväksi lain tasolla velvoittaa yliopistot tekemään yhteistyötä ympäröivän yhteiskunnan kanssa – oli kyseessä sitten julkinen tai yksityinen taho. Yliopistojen tekemät yhteistyöt ovat harvoin pro bono -henkisiä, vaikka kyseessä olisikin julkisyhteisön kanssa tehtävää yhteistyötä. Tutkimusta rahoitetaan, ja yliopis-

tot voivat näin lisätä ja monipuolistaa tulovirtojaan sekä edesauttaa opiskelijoiden ja paikallisten yritysten yhteistyötä esimerkiksi erilaisilla projektitoilla.

5 Johtopäätökset

Tutkielmani lähtee liikkeelle 2000-luvulla puheenaiheeksi nousseesta eurooppalaisten yliopistojen voimakkaasta ideologisesta muutoksesta. Eurooppalaiset yliopistot ovat perinteisesti rakennettu niin sanotun Humboldtin ideaalin pohjalle, jonka uusi, erityisesti Yhdysvalloista Eurooppaan levinnyt markkinayliopiston ideaali on haastanut.

Myös suomalainen yliopistolaitos on rakennettu Humboldtin ideaalia kunnioittaen, mutta viime vuosien muutokset ovat haastaneet sen voimakkaasti. Tutkielmani keskiössäkin onkin tämä muutos suomalaisessa yliopistopolitiikassa. Tarkoituksenani oli tutkia, onko näiden kahden ideaalin välillä dikotomista asetelmaa, vai onko jompikumpi ideaali onnistunut ottamaan valtavirtaideaalin aseman. Aineistona olen käyttänyt vuonna 2009 hyväksyttyä yliopistolakia koskevia eduskunnan täysistuntokeskusteluja. Aineistostani voi arvioida sitä, millaisena suomalainen korkeakoulupoliittinen keskustelu näyttäytyy.

Tutkielman ensimmäisessä varsinaisessa luvussa (luku II) esitellään Humboldtin ideaalia sekä suomalaisen yliopistopolitiikan kehitystä viime vuosikymmeninä. Luvussa käydään läpi myös joitain keskeisiä muutoksia yliopistopolitiikassa sekä kansallisesti että kansainvälisesti. Toisessa käsittelyluvussa (luku III) perehdytään tarkemmin kahteen pitkälle kehitettyyn teoriaan yliopistojen kaupallistumisesta. Burton R. Clark on kehitellyt omaa yritysmäisen yliopiston teoriaansa pitkälle ja pyrkinyt syventämään sitä useissa eri teoksissa. Samoin akateemisen kapitalismin teoriaa on pyritty viemään yksittäisistä havainnoista määrätietoisesti eteenpäin niin, että voidaan jo puhua akateemisen kapitalismin teoriasta. Primaariaineistoa olen käynyt läpi näiden teorioiden ja Humboldtin ideaalin muodostaman dikotomisen asetelman kautta, pyrkien löytämään aineistosta teemoja, joissa nämä näkökulmat tulevat esille. Teemoja ja aineistoa esitellään tarkemmin luvussa IV.

Aineiston analyysin lähtökohtana oli olettamus, että yliopistojen kehittämisen ja poliittisen ohjauksen taustalla vallitsee dikotominen asetelma Humboldtin ideaalin ja markkinayliopiston välillä. Tarkoituksena oli pyrkiä osoittamaan tämän dikotomisen asetelman olemassaolo tai mahdollisesti tunnistamaan jommankumman ideaalin vallitseva asema. Analyysi on jakautunut viiteen eri teemaan.

Ensimmäisessä teemassa, joka on myös reformin kannalta keskeinen, käsiteltiin uuden lain tarpeellisuutta. Aineistossa tärkeimmäksi yksittäiseksi syyksi nousi yliopistojen autonomian lisääminen yliopistojen omien toiveiden mukaisesti. Vaikka sinänsä autonomia on olennainen osa Hum-

boldtin ideaalin mukaista yliopistoa, ei autonominen asema kuitenkaan ole missään nimessä vierasta myöskään markkinayliopistolle. Itse asiassa, markkinayliopiston tehokkaan toiminnan kannalta voidaan olettaa myös sen olevan ainakin taloudellis-hallinnollisessa mielessä täysin itsenäinen, jotta se pystyy täysimääräisesti toteuttamaan omaa toimintaansa ketterän yritysmäisesti. Onkin olennaista kysyä, miksi vuoden 2009 yliopistoreformissa haluttiin lisätä yliopistojen autonomiaa? Aineistosta käy esille, että todelliset syyt autonomian lisäämisen taustalla olivat halu helpottaa yliopistojen yritysmäistä toimintaa lisäämällä niille itsenäistä toimintavaltaa ja mahdollistaa aiempaa tiiviimpi yhteistyö yksityisen sektorin kanssa. Autonomian lisäämisen taustalla ei siis ollut humboldtilaisia tavoitteita, vaan puhtaasti markkinayliopistomaisia tavoitteita.

Myös muista uuden lain tarpeellisuutta koskevista aiheista on nähtävissä halu kehittää yliopistolaitosta jokseenkin epämääräistä ”modernia yliopistolaitosta” kohti. Kuitenkin tarkemman tarkastelun jälkeen voidaan todeta, että käytännössä moderni, kansainvälinen ja joustava yliopistolaitos on lähes synonyymi sille, mitä markkinayliopiston kaltaisella yliopistolla tarkoitetaan.

Toisena teemana tuotiin esille yliopistolaitoksen asema Suomen kilpailukyvyyn veturina eli yliopistojen tarve kansainvälistymiseen ja kehittymiseen kansainvälisiksi huippuyliopistoiksi. Kaikkien näiden aiheiden liittäminen yliopistolaitoksen kehittämiseen on hyvin leimallisesti markkinayliopistomaista. Tässä teemassa ei Humboldtin ideaalilla ollut lainkaan jalansijaa, sillä mikään käsitellyistä aiheista ei linkity sen periaatteisiin tai edes niihin mielikuviin, joita humboldtilaiseen sivistysyliopistoon liitetään. Koko aiheen nostaminen yhdeksi yliopistolaitoksemme kehittämisen keskeisimmistä teemoista kertoo omaa painokasta kieltään yliopistojen kehittämisen suuntaviivoista. Yksittäisistä aiheista nimenomaisesti kilpailukyvyyn teemassa näkyvät selkeimmin ne yliopistopolitiikan tulevaisuuden suuntaviivat, jotka osoittavat suoraan markkinayliopiston suuntaan.

Kolmas teema, lukukausimaksukokeilu, jakoi kansanedustajia voimakkaasti. Vaikka kaikki pitivät maksutonta koulutusta suomalaisen yhteiskunnan peruspilarina, ei osa ollut valmis suomaan ulkomaalaisille opiskelijoille näitä samoja oikeuksia. Vaikka lukukausimaksut eivät sinänsä ole Humboldtin ideaalin keskiössä, voidaan olettaa että Humboldtin malliin liittyvä vaade valtiollisesta rahoituksesta tai rahoituksen riippumattomuudesta on tulkittu usein tarkoittavan myös yksilölle maksutonta korkeakoulutusta. Lukukausimaksujen teemassa olikin tulkittavissa dikotominen asetelma, jossa lukukausimaksujen vastustajat olivat myös humboldtilaisen sivistysyliopiston puolustajia ja lukukausimaksujen puolustajat taas markkinayliopiston nimeen vannovia. Jaottelu on kuitenkin osittain pinnallinen, sillä Humboldtin ideaali ei ota varsinaisesti kantaa lukukausimaksuihin.

Suurin osa lukukausimaksujen puolustajista nähdäkseni puolustikin humboldtilaista ideaalia enemmän pohjoismaista sivistysyliopistomallia, jossa maksuttomalla koulutuksella on ollut merkittävä rooli erityisesti tasa-arvon edistäjänä. Vaikka näin voidaankin tulkita jakolinjan kulkeneen Humboldt-markkinayliopisto-linjan sijaan pohjoismaisen sivistysyliopiston ja markkinayliopiston välillä, on jakolinjan olemassaolo siltikin huomioitava.

Neljäntenä teemana käsittelyssä oli yliopistojen autonomia. Keskusteluissa vallitsi yhteisymmärrys siitä, että uudistuksen myötä yliopistojen hallinnollis-taloudellinen autonomia tulisi vahvistumaan. Yliopistojen hallitusten ulkopuolisten jäsenten määrä puolestaan jakoi jälleen voimakkaasti keskustelua. Osa kansanedustajista vastusti ehdotusta määritellä lailla yliopistojen hallituksiin niin sanottujen ulkopuolisten jäsenten enemmistö. Vastustajien mielestä yliopistoyhteisön tulisi saada itse määritellä se, kuinka iso osuus hallituksen jäsenistä on ulkopuolisia. Antamalla enemmistö ulkopuolisille vaarannetaan autonominen asema ja heikennetään yliopistoyhteisön oikeutta päättää itse omista asioistaan. Tämä oli myös perustuslakivaliokunnan kanta. Ulkopuolisten enemmistöä kannattaneiden keskuudessa ei muutosta nähty niinkään autonomian heikentämisenä kuin tarpeellisenä muutoksena, jotta yliopistot voisivat vastata uuden lain asettamiin haasteisiin.

Yksittäisistä teemoista nimenomaisesti autonomian teemassa oli nähtävissä selkeimmin jako Humboltin ideaalin ja markkinayliopiston ideaalin kannattajien välillä. Yliopistojen riippumaton itsehallinto, autonominen asema, on keskeisessä roolissa Humboldtin ideaalissa. Heikentämällä yliopistojen autonomiaa heikennetään myös Humboldtin ideaalin toteutumista.

Kannattamalla yliopistojen ulkopuolisten jäsenten enemmistöä hallituksiin otettiin rohkea harppaus kohti markkinayliopistoa. Pitkälle markkinoituneissa yliopistoissa usein kokonaan yliopistoyhteisöstä erilliset hallitukset johtavat yliopistoa yrityksen tavoin. Ulkopuolisten jäsenten mukaan tuloa voidaan kutsua esimerkiksi yhteiskunnalliseksi vuorovaikutukseksi, mutta usein sen perimmäinen tarkoitus on nimenomaisesti tuoda yritysmaailman oppeja yliopistojen toimintaan, jotta yliopisto pystyisi toimimaan tehokkaammin sekä mahdollisesti huomaamaan aiempaa paremmin kaupalliset mahdollisuudet toiminnassa. Tätä myös useat ulkopuolisten jäsenten enemmistöä kannattaneet kansanedustajat pitivät toivottavana kehityssuuntana.

Viimeisenä teemana käsiteltiin yliopistojen rahoitusta. Huoli rahoituksen säilymisestä tasapuolisena väritti keskustelua. Myös yritysten kanssa tehtävään yhteistyöhön suhtauduttiin osittain varauksella, osin kiitellen mahdollisuuden avautumista. Tässäkin on nähtävissä kahden ideaalin väli-

nen vastakkainen asetelma. Humboldtilaisen ideaalin kannattajat suhtautuivat varauksella yksityisen sektorin kanssa tehtävään yhteistyöhön, sillä yhteistyön nähtiin asettavan yliopistoja epätasaroiseen asemaan toistensa kanssa sekä vaarantavan yliopistojen riippumattomuuden. Toisaalta taas rahoituslähteiden ja kilpailun lisäämistä kannattavat edustajat osoittivat omissa puheenvuoroissaan sitoutumista markkinayliopistoon. Näissä puheenvuoroissa yhteistyö yksityisen sektorin kanssa nähtiin kriittisenä tekijänä muun muassa rahoituspohjan laajentamiseksi sekä yliopiston yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen lisäämiseksi.

On selvää, että suomalaisessa yliopistopolitiikassa on ollut käynnissä muutos, jonka yhtenä välietappina vuoden 2009 yliopistolaki toimi. Euroopassa käynnissä olleet yliopistoreformit ovat edistäneet jokainen omalla tavallaan markkinayliopiston ideaalia, hyläten samalla humboldtilaisen ajatusmallin vähän kerrallaan. Suomi on myös omissa uudistuksissaan ja reformeissaan seurannut tätä polkua. Aineiston perusteella Suomessa ei vallitse alkuolettamukseni kaltaista kahden ideaalin dikotomista asetelmaa, vaan markkinayliopistoidaali on muuttunut vallitsevaksi ideaaliksi. Humboldtin ideaali tulee esille enää vain yksittäisissä mielipiteissä, ja ristiriitaisetkin teemat (lukukausimaksut sekä autonomia) eivät niinkään perustu humboldtilaiseen ideaaliin vaan pohjoismaisen sivistysyliopiston puolustamiselle (joka toki on perustettu Humboldtiin nojaten). Merkittävimmin markkinayliopiston ideaalin omaksuminen tulee esille kilpailukykyyn ja huippuyliopistoon liittyvissä keskusteluteemoissa. Mikäli näissä teemoissa olisi ollut näkyvissä vastustusta yliopistojen toimimiselle kansallisen kilpailukyvyyn vetureina tahi niiden roolille vapaan tieteen, taiteen ja sivistyksen kehtona, voisi näkemykseni Humboldtin ideaalin hylkäämisestä olla toisenlainen. Kuitenkin käytössä olleen aineiston perusteella kansanedustajien keskuudessa vallitsee lähes täydellinen konsensus siitä, että kilpailukyvyyn edistäminen ja pyrkiminen kansainväliseksi huippuyliopistoksi ovat kumpikin merkittäviä tavoitteita ja tehtäviä suomalaisille yliopistoille.

Erityisesti keskusta-oikeisto-linjan kansanedustajat näkivät huippuosaamisen ja kansainvälisten huippuyliopistojen tapojen ja mallien omaksumisen välttämättömänä Suomen menestykselle korkeatasoisessa kansainvälisessä akateemisessa kilpailussa. Taustakirjallisuuden valossa olen eri mieltä asiasta. Suomen kaltaisella pienellä maalla, jossa merkittävä osa yliopistoista on perustettu aluepolitiikan eikä tiedepolitiikan ehdoilla, on epärealistista odottaa pääsevänsä kilpailemaan samalle kentälle perinteikkäiden akateemisten maiden kuten Iso-Britannian tai Yhdysvaltojen kanssa. On ymmärrettävä, että Suomen kilpailukenttä ja myös vahvuudet ovat muualla. Lisäksi on muistettava, että akateemisen maineen kasvattaminen ei kulje käsi kädessä tiede- ja koulutuspoli-

tiikan nopeiden uudistusten kanssa vaan vaatii pitkäjänteisempää työskentelyä. Suomen mahdollisuudet menestykseen ja yliopistokoulutuksen kentällä erottautumiseen ovat oppimisympäristössä erityisesti aidosti yhteisöllisessä oppimiskulttuurissa sekä koulutusta ja tasa-arvoa arvostavassa yhteiskunnassa. Nämä ovat kansainvälisestikin mitattuna kiinnostavia piirteitä suomalaisessa järjestelemässä. Näihin teemoihin perehtyminen vaatisi lisätutkimusta.

Laissa yliopistojen tehtäviä ei muutettu muutoin kuin kirjaamalla ylös jo kauan toiminnassa mukana ollut elinikäisen oppimisen toiminta-ajatus. Yliopistojen tehtäviä ei kuitenkaan voida mitata vain lakiin kirjatulla ”suurilla tehtävillä”, vaan asiaa tulee katsoa laajemmin. Vaikka lakiin kirjatut tehtävät, vapaa tutkimus, sivistys, tutkimukseen perustuva opetus ja opiskelijoiden yhteiskunnalliseksi kasvaminen, ovat erittäin humboldtilaisia, on yliopistoilla tosiasiallisesti myös muita tehtäviä, joita voidaan tarkkailla analyysin kautta. Yliopistojen tehtävänä tuntuu kansanedustajien mukaan olevan myös esimerkiksi suomalaisen kilpailukyvyn ylläpitäminen ja edistäminen ja kansainvälisen liikkuvuuden lisääminen. Täysistuntokeskusteluissa nämä tehtävät saivat huomattavasti paljon enemmän huomiota kuin lakiin kirjatut tehtävät. Sivistysvaliokunnan mietinnön (SiV 5/2009) mukaan uuden lain myötä yliopistojen perustehtävät eivät kuitenkaan muutu.

Voidaan siis todeta, että suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa markkinayliopiston ideaali on ottanut vallitsevan ideaalin aseman. Markkinayliopisto on kuitenkin edelleenkin hyvin moniulotteinen termi, ja käytännössä sillä voidaan tarkoittaa lähes mitä tahansa toimintaa aina tehostamisesta kaupalliseen toimintaan saakka ja kaikkea siltä väliltä. Tärkeää on kuitenkin tunnistaa ja tunnistaa käynnissä ollut muutos ja uudet yliopistojen kehittämisen suuntaviivat. Tutkielmani ei ota kantaa siihen, onko muutos kauemmaksi humboldtilaisesta ajatusmallista ollut oikea tai väärä. Kuitenkin aineistoni perusteella voidaan todeta muutoksen johtamisen ja siitä viestimisen olleen epäonnistunutta, mikä näkyi esimerkiksi yliopiston voimakkaassa sisäisessä vastustuksessa uudistuksiin. Burton R. Clarkin yritysmäiseen yliopistoon liittyvästä kirjallisuudesta tulee hyvin esille se, että onnistuneen muutosprosessin takana on muutoksen juurruttaminen syvälle organisaation ytimeen, tässä yhteydessä akateemiseen ytimeen. Lähdekirjallisuuden perusteella tässä epäonnistuttiin. Haluttuja muutossuuntia ei pystytty tai haluttu tuoda riittävän avoimesti julkisiksi. Toivottujen muutosten suuntia ei myöskään onnistuttu määrittelemään henkilökunnan kanssa, eikä yliopistoille jätetty omaa liikkumavaraa siinä, miten ne lähtivät muutoksia toteuttamaan. Tässä asiassa korkeakouluja ohjaavalla ministeriöllä olisi ollut mahdollisuus muuttaa toimintasuuntaa ja pyrkiä luomaan jotain, johon myös henkilökunta voi sitoutua. Antamalla luottamusta, vapautta ja mahdolli-

suuksia voidaankin nähdä kehitymisestä innostuneet eivätkä lannistuneet yliopistolaiset, jotka pitkä tauon jälkeen ehkä kokevatkin aitoa mahdollisuutta vaikuttaa omaan työhönsä ja työskentely-ympäristöönsä.

Pro gradu -tutkielma on aina vain pieni pintaraapaisu tiettyyn aiheeseen. Myös tässä työssä päästiin vain kurkistamaan suomalaisen korkeakoulupolitiikan muutokseen ja siihen, millaisia näkemyksiä suomalaisen yliopistojärjestelmän merkityksestä, tulevaisuudesta ja tehtävistä yhdellä ryhmällä, kansanedustajilla, on. Pro gradu -tutkielmani valossa suomalainen korkeakoulupolitiikka hyötyisi tulevaisuudessa tutkimuksista, joissa pyritään luomaan parhaiten Suomeen soveltuvaa mallia markkinayliopistosta. Suomen kaltainen pieni ja omaleimainen, mutta akateemisilta meriiteiltään varsin tuntematon maa. voinee menestyä kansainvälisillä kentillä ainoastaan pyrkimällä aktiivisesti luomaan jotain uutta, omalaatuista ja erityistä, jolla erottua suurista kilpailijoista.

Lähteet

- Aarrevaara, Timo ja Maruyama, Fumihiko (toim.) (2008) *University Reform in Finland and Japan*. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Barnett, Ronald (2011) The marketised university: defending the indefensible. Teoksessa Molesworth, M. ym. (toim.) *The Marketisation of Higher Education and the Student as Consumer*. New York: Routledge.
- Bligh, Donald (1990) *Higher Education*. Lontoo: Cassell Educational Limited.
- Brown, Roger (2011) The march of the market. Teoksessa Molesworth, M. ym. (toim.) *The Marketisation of Higher Education and the Student as Consumer*. New York: Routledge.
- Clark, Burton R. (1998) *Creating Entrepreneurial Universities: Organizational Pathways of Transformation*. IAU Press: Issues in Higher Education. Oxford: Elsevier Science.
- Clark, Burton R. (2004) *Sustaining Change in Universities: Continuities in case studies and concepts*. Berkshire: Open University Press.
- Clark, Burton R. (2008) *On Higher Education. Selected Writings, 1956-2006*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Daniel, John S. (1996) *Mega-Universities and Knowledge Media. Technology Strategies for Higher Education*. Lontoo: Kogan Page.
- Giroux, Henry A. ja Myrsiades, Kostas (toim.) (2001) *Beyond the Corporate University: Culture and Pedagogy in the New Millenium*. Lanham: Roman & Littlefield Publishers.
- Goedegebuure, Kaiser; Maassen; Meek; van Vught ja de Weert (toim.) (1994) *Higher education Policy: An International Comparative Perspective*. Oxford: Pergamon Press.
- Hautamäki, Antti ja Ståhle, Pirjo (2012) *Ristiriitainen tiedepolitiikkamme*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hiltunen, Aino-Maija; Uusitalo, Eeva; Hietanen, Olli; Hyyryläinen, Torsti; Kettunen, Sari ja Söderlund, Sari (2009) *Dynaaminen laatunäkemys: Kolmen yliopistoverkoston kehittävä vertaisarviointi*. Tampere: Korkeakoulujen arviointineuvosto.
- Helenius, Börje; Hämäläinen, Esa ja Tuunainen, Juha (1996) *Kohti McDonald's-yliopistoa?* Helsinki: Tammi.
- Huusko, Mira (2009) *Itsearviointi suomalaisissa yliopistoissa: arvoja, kehittämistä ja imagon rakentamista*. Kasvatusalan tutkimuksia 46. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

Hämäläinen, Esa (1996) Tilastoitu tieto korkeakoulupolitiikassa. Teoksessa Helenius, B. ym. (toim.) *Kohti McDonald's-yliopistoa?* Helsinki: Tammi.

Kaidesoja, Tuukka ja Kauppinen, Ilkka (2013) A Shift Towards Academic Capitalism in Finland. *Higher Education Policy* 27:1, 23-41.

Kauppinen, Ilkka (2010) Akateeminen kapitalismi aineettoman omaisuuden haltuunottamisena. *Tiedepolitiikka* 35:2, 5-30.

Klingström, Allan (toim.) (1986) *Cooperation between higher education and industry. Proceedings from the Seminar in Uppsala, April 24 – 25, 1986*. Uppsala: Uppsala University.

Kolbe, Laura (1996) Jäähyväiset valtiolle? Teoksessa Helenius, B. ym. (toim.) *Kohti McDonald's-yliopistoa?* Helsinki: Tammi.

Konttinen, Esa ja Pylvänäinen, Matti (1996) Uuden yliopiston synty. Teoksessa Helenius, B. ym. (toim.) *Kohti McDonald's-yliopistoa?* Helsinki: Tammi.

Koski, Leena (2009) Yliopiston sisäisen järjestyksen muutos. Teoksessa Tomperi, T. (toim.) *Akateeminen kysymys. Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino.

Lundblad, Erik (1986) How to Benefit from University Research? Teoksessa Klingström, Allan (toim.) *Cooperation between higher education and industry. Proceedings from the Seminar in Uppsala, April 24 – 25, 1986*. Uppsala University: Uppsala.

Manifesti (2005) *Suomen yliopistojen rehtorien neuvoston manifesti*. http://www.helsinki.fi/halv-i/srno/lausunnot_ja_kannanotot/julkaisut%20raportit/manifesti2005.pdf. Haettu 7.11.2014.

Molesworth, Mike; Scullion, Richard ja Nixon, Elizabeth (toim.) (2011) *The Marketisation of Higher Education and the Student as Consumer*. Routledge: New York.

Niiniluoto, Ilkka (2011) *Dynaaminen sivistysyliopisto: Sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987-2010*. Helsinki: Gaudeamus.

OKM (2014) *Yliopistolaitoksen ja yliopistolain uudistaminen*. http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Yliopistolaitoksen_uudistaminen/. Haettu 22.10.2014.

PTK 66/2009 (2009) *Täysistunto ja suullinen kyselytunti*. http://www.eduskunta.fi/faktat-mp/utat-mp/akxtm-p/ptk_66_2009_p.shtml. Haettu 4.11.2014.

PTK 68/2009 (2009) *Täysistunto*. http://www.eduskunta.fi/faktatmp/-utatmp/akxtmp/ptk_68_2009_-p.shtml. Haettu 4.11.2014.

Rinne, Risto; Jauhiainen, Arto; Simola, Hannu; Lehto, Reeta; Jauhiainen, Annukka ja Laiho, Anne (2012) *Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa. Managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana*. Jyväskylä: Suomen kasvatustieteellinen seura.

SiV 5/2009 (2009) *Sivistysvaliokunnan mietintö*. http://www.eduskunta.fi/faktatmp/utat-mp/akx-tmp/sivm_5_2009_p.shtml . Haettu 4.11.2014.

Shils, Edward (1997) *The Calling of Education: The Academic Ethic and Other Essays on Higher Education*. Chicago: The University of Chicago Press.

Sipilä, Jorma (2007) *Valta yliopistossa*. Vastapaino: Tampere.

Slaughter, Sheila ja Leslie, Larry L. (1997) *Academic Capitalism: Politics, Policies and the Entrepreneurial University*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Slaughter, Sheila ja Rhoades, Gary (2004) *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Tomperi, Tuukka (toim.) (2009) *Akateeminen kysymys. Yliopistolain kritiikki ja kiista uudesta yliopistosta*. Tampere: Vastapaino.

Williams, Jeffrey J. (2001) Franchising the University. Teoksessa Giroux, H. ym. (toim.) *Beyond the Corporate University: Culture and Pedagogy in the New Millenium*. Lanham: Roman & Littlefield Publishers.